Mieli skaitytojai!

Jūsų rankose Lietuvos istorijos žurnalas „Voruta“. Ilgai lauktas, ilgai ruoštas ir pagaliau Jūsų. Daug pajėgėme įveikti ir pagaliau po 30-ies laikraščio leidybos metų subrendome žurnalui. Pažvelgę į žurnalo pirmojo numerio turinį, rasite seniai pažįstamų veidų – autorių – ir jų publikacijų arba gerai žinomų mūsų rubrikų. Toks pastovumas „Vorutai“ turėtų garantuoti tęstinumą, o taip pat ir populiarumą tarp skaitytojų bei jų finansinę paramą. Ir apie ką rašysime?

Tik prieš šimtmetį lietuvių tauta paskelbė Nepriklausomybę, tik 30 metų gyvename vėl atkurtoje nepriklausomoje Lietuvos valstybėje, todėl Vasario 16-osios akto signatarus ir valstybingumo idėją pristatanti rubrika išlieka viena svarbesnių, nors ir labai daug esame rašę apie visus signatarus. Vis dar archyvuose labai daug neištirtos medžiagos apie Vasario 16-osios akto paskelbimo aplinkybes, todėl ši rubrika bus nuolatinė. Kiekviena publikacija atskleidžia daug naujų, iki šiol nežinotų faktų. Šiame žurnalo numeryje skaitysime istoriko Algirdo Grigaravičiaus publikacijas apie Vasario 16-osios akto signatarą Donatą Malinauską, signatarų Saliamono Banaičio ir Stanislovo Narutavičiaus sūnus. Baigiantis 2019-iesiems A. Grigaravičius išleido trečią knygos apie Joną Basanavičių dalį. Išties pavydėtinas darbštumas.

Mūsų kūrybinė grupė arba redakcija siekia sutelkti istorijos mylėtojus, kuriems rūpi Lietuvos istorija, jos lietuviškoji interpretacija bei lietuviškoji istoriografija. Ypač mums svarbios Lietuvos etninės žemės. Šiuos klodus purena nenuilstantys mūsų autoriai dr. Martynas Purvinas bei arch. Marija Purvinienė. „Vorutos“ fondas yra išleidęs tris dr. Martyno Purvino knygas, skirtas Mažosios Lietuvos (abipus Nemuno) istorijai. Mažojoje Lietuvoje – Martynas Mažvydas ir Kristijonas Donelaitis, lietuvių raštijos kūrėjai, Tilžė ir Vydūnas, Bitėnai ir Martynas Jankus, ten mūsų lietuviškajai kultūrai ypač svarbios asmenybės, jų indėlis, todėl Mažosios Lietuvos rubrika bus kiekviename žurnalo numeryje.

Negalėtume apsieiti be žvilgsnio į rytus: į Lietuvos etnines žemes, kurių istorija labai menkai nagrinėjama arba nušviečiama, ten, kur dar yra likę lietuvių ir kur veikia lietuviškos mokyklos (Rimdžiūnuose, Pelesoje ar kitur). Kurį miestą bepaimtum, ten – Lietuvos ir lietuvių pėdsakai ir mūsų pareiga pristatyti istorijos žinias, kurių iki šiol neturėjome, skaitytojui. Beje, Gardino istoriją tyrinėja rašytoja dr. Jurgita Žąsinaitė-Gedminienė, su jos publikacijomis 2017–2019 m. laikraščio numeriuose galėjo susipažinti Gardino bei Lydos lietuviai. Rytų Lietuva, etninės žemės – neišsenkantis Lietuvos istorijos šaltinis, dar mažai tirtas ir mažai viešintas, todėl laukiame autorių ir jų straipsnių.

Panaši situacija ir dėl Seinų ir Punsko krašto žemių, kurias Lietuva prarado prieš 100 metų. Etninėse žemėse Lenkijoje gyvenantys lietuviai negali savo pavardžių rašyti lietuviškai, su lietuviškomis raidėmis – ė, į, š, ž, č, v, ū, ų, nors Lietuvoje autonomininkai reikalauja asmenvardžius rašyti originalo kalba.

Daug publikacijų apie Rytų, Pietryčių Lietuvą ir valstybinę kalbą mums parašydavo „Vilnijos“ draugijos pirmininkas, kalbininkas habil. dr. Kazimieras Garšva, šiame numeryje spausdiname interviu, kuriame – mūsų dienų politikos aktualijos.

Kiekviename žurnalo numeryje pateiksime ir „Vorutos“ priedą „Tėviškės aušra“, kurio leidybą remia Tautos fondas (JAV). Priede bus rašoma apie lietuviškų mokyklų Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose, įsteigtų Vilniaus apskrities administracijos, bei mokyklų, atsiradusių etninėse žemėse – Karaliaučiaus krašte, Baltarusijoje, Lenkijoje – veiklą. Gvildenant šias temas svarbus ir mielai bendradarbiaujančios lietuvių švietimo draugijos „Rytas“, jos pirmininko Algimanto Masaičio palaikymas.

Norime padėkoti labai darbščiai istorikei dr. Irmai Randakevičienei, kuri labai aktyviai nagrinėja Lietuvos bajorijos, taip pat ir savo giminės istoriją. Ši autorė atskleidė ir paviešino daug 1863–1864 m. Trakų apskrityje vykusio sukilimo prieš caro valdžią faktų. Dėkojame.

1990-aisiais atkuriant Lietuvos valstybingumą, Vasario 16-osios akto signataro Donato Malinausko vaikaitis Tadas Stomma su žmona Jadvyga ir jo giminaičiai gyd. Žiedūna ir Viktoras Jenciai, dėję daug pastangų, populiarindami ir viešindami visų Vasario 16-osios akto signatarų veiklą, tebetęsia šią pareigą ir ne tik tai – yra įsteigę D. Malinausko kultūros premiją, kuri kasmet teikiama per signataro ir Sibiro tremtinio gimtadienį, kovo 7-ąją. Jie finansiškai remia ir „Vorutos“ leidybą. Dėkojame Jiems ne tik už paramą, bet ir už skiriamą laiką bei dėmesį Valstybės istorijai, jos tyrimams, valstybingumo stiprinimui.

Nuo pat įsikūrimo 1997 m. „Vorutos“ leidybą remia Lietuvos Respublikos Seimo įsteigtas Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas. Šio fondo remiami projektai viešai skelbiami, tai yra svarbiausioji mūsų gaunama parama.

Žinoma, redakcija gauna daug laiškų iš įvairiausių Lietuvos vietovių, juos paskelbiame savo internetiniame laikraštyje – www.voruta.lt. Dėkojame visiems autoriams, skaitytojams, prenumeratoriams ir linkime malonaus skaitymo.

Juozas VERCINKEVIČIUS,
vyriausiasis redaktorius

Baku–Vilnius

Habil. dr. Vytautas LANDSBERGIS,
Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-
Atkuriamojo Seimo Pirmininkas

Martyno Mažvydo bibliotekoje prieš kurį laiką pristatytas Agnės Marcinkevičiūtės dokumentinis filmas apie 1990 m. Baku žudynes pagal Romo Dabruko ir kitų drąsių operatorių medžiagą.

Baku sausis ir po metų – Vilniaus sausis. Yra politikuojančių istorikų, kurie sako, jog tai visai kas kita.

Ne visai ir ne kas kita. Priešas agresorius buvo tas pats. Ir hibridinė metodika parengta *deržavos* centre. Tikslas tas pat – išsaugoti *deržavą*. Tiesiogiai žudantis Raudonosios armijos ginklas prieš beginklius laisvės gynėjus – tas pat. Sužalotų jaunuolių lavonai ir motinų raudos sukrečia taip pat. Melo ginklas (ekstremistai, valstybės priešai, grėsmė gyventojams rusams) tas pats. Informacinės gynybos ir tarptautinio dėmesio ten stigo dar labiau. Kažkoks

Baltijos šalių Sąjūdžių pastangos sutaikyti armėnus ir azerus, Ryga, 1990 m. vasario 1–2 d. NUOTR. IŠ HABIL. DR. VYTAUTO LANDSBERGIO ASMENINIO ARCHYVO

SSRS užkampis, vidaus reikalai... Gorbačiovas tvarkosi... Tačiau KGB nepavyko įvelti aukštosios azerų musulmonų dvasininkijos (KGB žargonu – musdvasininkų), vaizduoti „islamistų“ maišto.

Mūsų erdvėje nebuvo kaip kurstyti lenkų katalikų prieš katalikus lietuvius. Tad Lietuvoje – neva „nacionalistų“ maištas, vietinė (Kauno!) mafija, norinti pasipelnyti iš Sovietijos sunkumų ir sumaišties, gerojo Michailo Gorbačiovo gerųjų reformų priešai... (KGB instrukcijos, ką platinti užsieny). Azerbaidžane jų Liaudies frontas išties periminėjo demoralizuotą, nekenčiamą valdžią, atidarė šalies sieną į pietus (ten irgi azerai), galėjo tapti pirmąja sovietų „respublika“, skelbiančia bent sostinėje nepriklausomybę nuo Maskvos. (Panašu į Budapeštą). Sostinė matė jai gresiantį, Vilniaus nusikaltėliui maršalui Dmitrijui Jazovui vadovaujant, sovietų armijos puolimą – invaziją į Baku tarsi „priešo“ miestą; gyventojai tad statė barikadas ir telkėsi gintis plikomis rankomis. Kažkas pažįstama. Į juos šaudė, nors jie nešaudė ir buvo net priblokšti – kaip tai galima?! Nužudyta 137.

Planingai naudotas etninio kiršinimo ginklas. Neva azerai skriaudžia ir žudo armėnus (taip pat rusus – filme liudininkai neigia), kuriuos būtina ginti. (Prisiminkim Ukrainą). Armėnų liaudies frontas viešu pareiškimu (yra filme) pasmerkė broliškos tautos žudynes, kurias užtaisė sovietija – M. Gorbačiovas. Įvertino kaip nepagrįstą ir neteisėtą įsiveržimą į kitą šalį. Sovietija – į Azerbaidžaną. Jokie čia taikdariai, tik *deržavininkai*, besimėgaujantys smurto papročiais ir tariamai neatremiama jėga.

Lietuvos Sąjūdis, kartu su latvių ir estų nepriklausomybės frontais, tada sukvietė armėnus ir azerus, jų frontus, į Rygą pasitarimui – deryboms, kaip veikti už demokratiją ir nesileisti supjudomiems. Sukurkit tarpusavio informacijos kanalus, aiškinkitės patys dėl kiekvieno neva tautinio incidento, kad visi matytų, jog tai kagėbinės provokacijos arba kvailių pasikarščiavimai – šiukštu nepulkite keršyti... Deja, iki sovietų agresijos Baku bebuvo likusios suskaičiuotos dienos.

Žinojom apie metodus, juk ir mums Vilniaus krašte grasino padaryti „Karabachą“... Tik Lietuvos lenkai buvo protingesni. Deja, armėnų „Karabacho komitetas“ jau buvo nutaręs ginkluotis ir klausimus spręsti jėga. Po 30 metų tai kruvinas Kremliaus triumfas. Tikėkimės, laikinai, nes tik „Europos taika“, ne „Maskvos taika“, gali spręsti ir gydyti tokias žaizdas.

O jau po mėnesio, 1990-ųjų vasarį, kai Lietuvoj ėjom į Nepriklausomybės mandato rinkimus, tolimojoje Tadžikijoje, Dušanbė mieste, driokstelėjo Baku atgarsis. Provokatoriai panaudojo vietos chuliganų priešiškumą armėnų pabėgėliams – 200 šeimų būtinai reikėjo išvaryti iš miesto (!) – ir VRM bei armijos taikdariai ėmėsi ginklo. Pretekstas: neva reikalavimai skelbti Islamo Respubliką, jos galva skirti B. Karimovą. Žuvo 23, sunkiai sužeista apie 400 piliečių.

Taip byrėjo, taškydamasis kraujais, Stalino tvarinys. Galas jam atėjo, Baltijos tautoms jau atgavus visą ir tarptautiškai pripažintą nepriklausomybę, Rusijoje laimint demokratijai, kai istoriniame Belovežo susitikime 1991 m. gruodžio 8 d. Rusijos, Ukrainos ir Baltarusijos vadovai parašais konstatavo, jog SSRS liovėsi egzistavus.

Tą sutartį – dėl transformacijos į NVS – tuoj ratifikavo dar formaliai tebebuvusios sovietinės respublikos, parlamentų balsavimais panaikindamos senąją prievartinę SSRS sutartį. Rusija tai padarė 1991 m. gruodžio 12 d. Lietuva iškart nuoširdžiai pasveikino Rusiją.

Svaičiotojams žinotina. Kelyje į tautų laisvę lieka trys žėruojančios gairės – Tbilisis 1989, Baku 1990 ir Vilnius 1991.

Verta viską prisiminti, ypač kai matom naujųjų Kremliaus istorikų skleidžiamas „kvapnias“ miglas apie tautų proveržį į laisvę kaip tariamą Stalino gėrio imperijos katastrofą, kurią sukėlę Vakarų imperialistai ir nelemtieji liaudies priešai, visokie sąjūdininkai.

Nutylėtos istorinės paralelės

Prof. habil. dr. Alvydas BUTKUS,
Kaunas

Galima vadinti tai paralelėmis, galima – medalio pusėmis, tačiau krinta į akis tai, kad istorikai, politologai ir kiti *-logai* sąmoningai nutyli tą kitą pusę, kad nenublanktų jų pateiktoji „tiesa“, o ją išgirdusieji manytų, jog ji vienintelė, tikroji.

Kaltė dėl holokausto

Šiomis savaitėmis ir net mėnesiais daug rašyta, kalbėta ir rėkta apie Lietuvos ir lietuvių kaltę dėl čia, Lietuvoje, vykusių masinių žydų žudynių per Vokietijos ir SSRS karą (Antrojo pasaulinio karo dalis). Tačiau vos tik Seime pasigirdo ketinimų priimti rezoliuciją, neigiančią okupuotosios Lietuvos ir lietuvių tautos kaltę, uolieji politikos tvarkdariai pasuko vėtrungę 180 laipsnių: nereikia tokios rezoliucijos, nes Lietuvos niekas tuo esą nekaltino ir nekaltina. Lietuvių tautos – irgi. Žudynėse dalyvavo konkretūs asmenys, o ne tauta.

Tačiau sukruto Izraelio litvakai (Lietuvos žydų asociacija Izraelyje), sausio 24 d. surengę mitingą prie Lietuvos ambasados Tel Avive. Mitingo pretekstas buvo minėtosios rezoliucijos projektas, o rezoliucija esą įskaudinanti holokaustą išgyvenusiųjų ir aukų šeimų atmintį dėl „Lietuvoje lietuvių rankomis (*by Lithuanians*) nužudytų 240 000 žydų“ (iki šiol skelbta, jog aukų būta 200 000).

Kur toji paralelė?

Lietuva buvo okupuota nuo 1940 m. birželio vidurio. Iki 1941 m. birželio 22 d. tai buvo sovietinė okupacija, ją pakeitė nacistinė, po kelerių metų vėl sovietinė, trukusi iki 1990 m. (*de facto* okupacija baigėsi 1993 m. Rusijos kariuomenės išvedimu). 1941 m. birželio sukilimas ir Laikinoji vyriausybė *de iure* atkūrė valstybingumą, tačiau tai kirtosi su okupantų vokiečių interesais Ostlando Lietuvos generalinėje srityje, ir vyriausybė, negalėdama funkcionuoti, rugpjūtį buvo priversta atsistatydinti. Nacistinė okupacija užnešė holokaustą, sovietinė – masines represijas, trėmimus ir žemės ūkio perversijas kolektyvizacijos forma.

Tad kaltinti Lietuvos valstybę dėl holokausto 1941–1944 m. yra tas pats, kas kaltinti ją dėl masinių trėmimų 1941 m. birželį ir 1948–1951 m. Abiem atvejais valstybė buvo okupuota ir už okupantų vykdytas represijas neatsako. Ne Lietuva jas inicijavo ir ne Lietuvos pareigūnai jas vykdė. O tie lietuviai ir nelietuviai, kurie talkino okupantams, vykdant represijas, atsako asmeniškai. Kaltinti dėl jų lietuvių tautos irgi neišeina, nes tauta jų tam darbui nerinko ir represijoms vykdyti neįgaliojo. Tad dabartinei nepriklausomai Lietuvai ir lietuvių tautai negalima primesti kolektyvinės atsakomybės ir už sovietmečio laikų kvazivalstybėje, vadintoje *Litovskaja* SSR, vykdytus okupacinės valdžios nusikaltimus, nors kolaboravimas su sovietiniais okupantais buvo nepalyginamai masiškesnis nei su naciais.

Dar keisčiau atrodo Lietuvos vadovų atsiprašinėjimai dėl Lietuvos teritorijoje nacių organizuotų ir vykdytų žydų žudynių. Atsiprašinėti Lietuvos vardu yra nei šis, nei tas. Tada reikėtų atsiprašinėti ir dėl sovietmečiu vykdytų trėmimų. Atsiprašyti ir dėl Lietuvos mafiozų – daktarinių, tulpinių, agurkinių, „Vilniaus brigados“ ir kt. – kruvinų darbelių tiek Lietuvoje, tiek užsienyje. Juo labiau, kad tie „darbeliai“ buvo daromi jau esant nepriklausomai Lietuvai. Tai negi dėl jų kalti Lietuvos prezidentai, premjerai ir pati lietuvių tauta ar Lietuvos valstybė?

Galima suprasti ir besipiktinančius Seimo nario Arūno Gumuliausko rezoliucijos projektu: jei Lietuva bus paskelbta neatsakinga už jos teritorijoje vykdytą holokaustą, tai kas tada privalės mokėti kompensacijas už sovietų ir nacių čia atimtą ar sunaikintą žydų turtą?

„Pilsudskis – Lietuvos gelbėtojas“

„Nuo Lenino paspęstų pelėkautų [Rusijos ir Lietuvos taikos sutarties 1920 m. – *aut. pastaba*] išgelbėjo Pilsudskis, sutriuškinęs bolševikus prie Varšuvos...“ –

teigia kai kurie istorikai ir jų sekėjai. (Beje, įdomu, kokie Lenino „pelėkautai“ 1920 m. buvo paspęsti Estijai sutartyje su Rusija vasario 2 d. ir Latvijai sutartyje rugpjūčio 11 d.?).

„Jei ne tuchačevskininkų pralaimėjimas prie Varšuvos 1920 m. rugpjūtį, Lietuva jau tada būtų sovietų okupuota.“ Galima ginčytis, „kas būtų, jei būtų“, tačiau gerai žinom, kas buvo – Pilsudskis netrukus ėmė gelbėti pačią Lietuvą nuo... Lietuvių. „Išgelbėjo“ Vilnių bei gerą trečdalį Lietuvos, nes Vilniuje esą lenkų buvę daugiau nei lietuvių. Ir kaip dabar paaiškėjo, želigovskinis Vilniaus „gelbėjimas“ buvo suderintas su Kremliumi ar net jo inspiruotas, t. y. buvo gautas pažadas, kad Lenkijos hibridinio karo su Lietuva Maskva „nematys“ ir į jį nesikiš. Želigovskio „maištas“ Rusijai buvo didžiausia Pilsudskio paslauga – Maskva buvo suinteresuota Baltijos regiono silpninimu ir džiūgavo, kad tai padaryta ne Rusijos, o Lenkijos veiksmais, kurie visiškai sužlugdė Antantės planuoto penkiašalio aljanso – Lenkijos–Lietuvos–Latvijos–Estijos–Suomijos karinės sąjungos – galimybę, nes tokia sąjunga yra neįmanoma, jei viena jos narė yra agresorė kitai narei. (Kaip reaguotų, pavyzdžiui, dabar Ukraina, jei Rusija, aneksavusi Krymą, pasiūlytų su ja sudaryti karinę sąjungą?). Keista dėl tokio tuometinio Lenkijos geopolitinio aklumo ir neišmanymo, bet dar keisčiau, kad dabar šis Rusijos–Lenkijos projektas yra teisinamas, juo net didžiuojamasi.

Pralaimėjimas prie Varšuvos nė kiek nesumažino Rusijos pastangų susigrąžinti buvusias carinės imperijos teritorijas. Tos pastangos Estijoje vos nesibaigė bolševikiniu puču 1924 m., Lietuvoje jas nutraukė 1926 m. kariuomenės įvykdytas perversmas.

Kur toji paralelė?

„Varšuvos stebuklo“ ir Pilsudskio liaupsės Lietuvoje skamba ciniškai. Visai kaip bolševikų ciniškos pasakos, jog Lietuvą (ir Rytų Europą) nuo Hitlerio ir nacių išgelbėjo „stebuklas prie Stalingrado“, paskui „stebuklas prie Kursko“ ir kiti stalininiai „stebuklai“ bei pats draugas Stalinas. Jei ne jis ir jo „stebuklai“, esą nebūtų nei Lietuvos (SSR), nei lietuvių kalbos, nei pačių lietuvių. Irgi iš serijos „kas būtų, jei būtų“. Toks buvo anuometinis „teisingųjų“ istorikų ir politrukų naratyvas, kuriuo, beje, teisinta ir ilgalaikė sovietinė okupacija – lietuviai esą iš dėkingumo už išgelbėjimą turį paklusti išgelbėtojams ir jų tvarkai.

Dabartiniai „teisingieji“ istorikai ir politrukai (atsiprašau – politologai) rusiškąjį naratyvą pakeitė lenkiškuoju, kuriuo teisina ir buvusią Vilniaus okupaciją, ir dabartinius jos recidyvus, ir beprecedentį Lenkijos politikų kišimąsi į Lietuvos vidaus reikalus, įstatymų leidybą bei konstitucines normas. O lietuviai, atsidėkodami už „Varšuvos stebuklą“, turį paklusti išgelbėtojams ir jų reikalaujamai tvarkai. Deja, tai nepanašu nei į draugystę, nei į lygiavertę partnerystę, nes susidaro įspūdis, kad, skirtingai nuo Latvijos ar Estijos, Lietuva pradėta traktuoti vos ne kaip septynioliktoji Lenkijos vaivadija.

Šaltinis –
<http://www.lzdraugija.lt/tag/alvydas-butkus/>

Dėl pajamų mokesčio dalies skyrimo „Vorutai“

Gerbiami skaitytojai,

Primename, kad iki gegužės 1 d. (šiemet iki gegužės 4 d. imtinai) Jūs galite paremti Lietuvos istorijos žurnalą „Voruta“, skirdami žurnalą leidžiančiai viešajai įstaigai „Vorutos“ fondui iki 1,2 proc. pernai sumokėto pajamų mokesčio dalies (anksčiau buvo galima skirti iki 2 proc.).

Ką privalo atlikti asmuo, norintis sumokėto pajamų mokesčio dalį skirti „Vorutos“ žurnalą leidžiančiai VšĮ „Vorutos“ fondui?

Gyventojas, nusprendęs suteikti paramą, turi užpildyti nustatytos formos prašymą (FR0512) ir pateikti jį Valstybinei mokesčių inspekcijai (VMI) elektroniniu būdu (per Elektroninio deklaravimo sistemą).

Prašyme gyventojas turi nurodyti savo vardą, pavardę, asmens kodą, nuolatinę gyvenamąją vietą (adresą) ir duomenis apie paramos gavėją:

– teisės aktų nustatyta tvarka suteiktą juridinio asmens identifikacinį numerį (kodą);

– ataskaitinį mokestinį laikotarpį (2019 metus) ir prašymą paramos gavėjui pervesti pajamų mokesčio dalį procentais (iki 1,2 proc.).

Šiuos veiksmus gyventojas turi atlikti pasibaigus kalendoriniams metams iki kitų metų gegužės 1 d. (šiemet iki gegužės 4 d. imtinai). Toks yra prašymo pateikimo galutinis terminas.

„Vorutos“ fondo rekvizitai: įmonės kodas 181392738, buveinės adresas – Naujoji g. 16, LT-21111 Trakai.

Telefonai pasiteirauti: 8 683 90796 (buhalterė), 8 603 11117 (redaktorė).

Skirdamas 1,2 proc. sumokėtos savo pajamų mokesčio sumos asmuo nepraranda nė cento, tačiau paremia savo leidinį, kuriam ši parama labai reikalinga. Tik Jūsų padedami mes galime daugiau.

Iš anksto dėkojame.

„Vorutos“ redakcija

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Stanislovas Narutavičius sielvartauja dėl pamintos sūnaus garbės

Algirdas GRIGARAVIČIUS,
Vilnius

Jau rašėme „Vorutoje“[1] apie Vasario 16-osios akto signataro asmeninę tragediją, susijusią su savanorio sūnaus Jono džiova ir gydymu Šveicarijoje. Toliau gilinantis Krašto apsaugos ministerijos fonde aptikta asmens byla atskleidė daugiau detalių, parodančių, kaip rūpėjo atitaisyti patirtą skriaudą, praradus Jonui savanorio statusą. Kaip įrodymai prie prašymo pridėti net dvylika priedų, tarp kurių ir biurokratiniai: Alsėdžių valsčiaus 1929 m. gegužės 15 d. liudijimas, kad Jonas „netarnavo rusų kariuomenėje“, ir Telšių apskrities viršininko išduotas „ištikimybės liudijimas“, paties signataro ir sūnaus gimimo metrikų ištraukos.

1929 m. birželio 8 d. signataras kaip sūnaus Jono įgaliotinis kreipėsi į Kūrėjų-savanorių medalio komisiją su tokiu prašymu:

Sūnui mano Jonui dabar sunkiai sergant, man pačiam prisieina pasirūpinti, kad jis gerbiamosios Karių-savanorių komisijos nebūtų aplenktas ir galėtų susilaukti iš Tamstų pusės tikro savanorio vardo.

Todėl pristatau prie šio dokumentus, iš kurių galite Tamstos persitikrinti dėl jo darbų ir mūsų Lietuvai patarnavymo [!] *pačioje mūsų nepriklausomybės pradžioje, faktiniame jos kūrime.*

Savanoriai Jonas tarnavo ne tik kaipo partizanas, bet ir reguliariame I raitelių pulke. Ir vėl bermontininkams užėjus, jis savanoriai stojo po Telšių komendanto Zaleckio vadovavymu [!]. *Dėl karininkų stokos komendantas pastatė jį nepritrusių naujokų priešakyje, išsiuntė į mūšius prie* [tekste – ties] *Kuršėnų ir Telšių. Iš ten laimingai sugrįžęs, jis susilaukė išrikiuoto fronto priešaky komendanto pagyrimo ir rankos paspaudimo ir paskui jo buvo paskirtas Plungės komendantu* [Telšių apskrities komendantūros atstovu]. *Tenai jis, nežiūrint į tai, kad turėjo iš viso tik 10 pėstininkų ir 3 raitelius, palaikė tvarką majoro Bišopo geležinės divizijos ėjimo laike ir laimingai išlydėjo tą diviziją iš Lietuvos, paskui*

[1] Žr. Grigaravičius Algirdas, „Stanislovas Narutavičius Brėvikiuose“, in: *Voruta*, Nr. 5 (859), 2019 m. gegužės 25 d., p. 3.

Vasario 16-osios akto signataras Stanislovas Narutavičius su šeima Brėvikių (Telšių r.) dvare apie 1928 m. Pirmoje eilėje (iš kairės) sėdi Liudvika Zaikauskaitė-Narutavičienė (Jono žmona), Joana Narutavičienė, Sofija Narutavičiūtė-Krasovskienė. Antroje eilėje (iš kairės): sūnus Kazimieras, Stanislovas Narutavičius, sūnus Jonas, dukra Elena. Nuotr. iš K. Narutovič asmeninio archyvo. Šaltinis – S. Vaitekūnas, „Stanislovas Narutavičius: signataras ir jo laikai“; Vilnius: MELC, 2012, p. 386

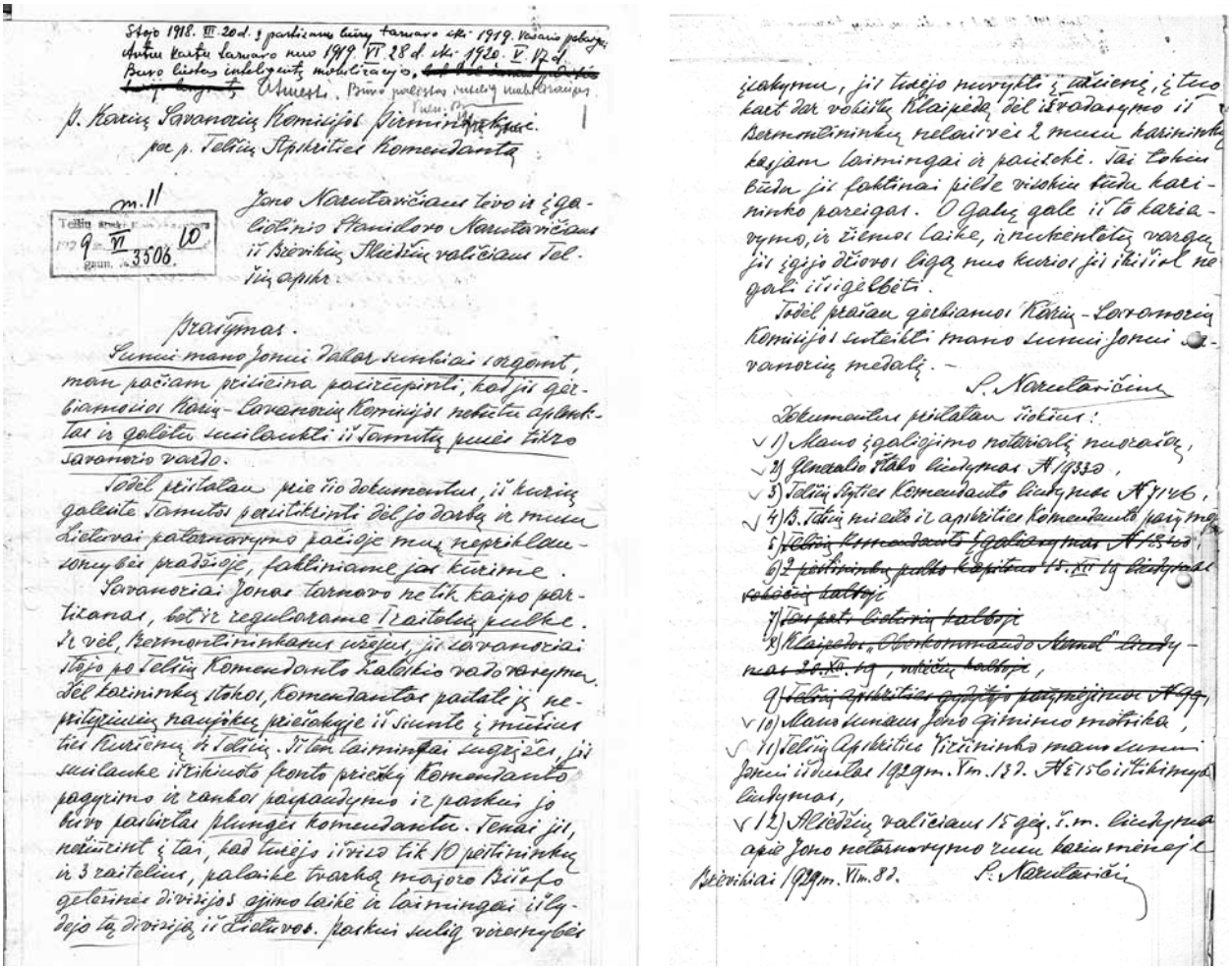

Prašymo Kūrėjų-savanorių medalio komisijai 2 puslapio faksimilė, 1929 m. birželio 8 d. Šaltinis – LCVA, f. 930, ap. 4, b. 2248, l. 1 a. p.

sulig vyresnybės įsakymu, jis turėjo nuvykti į užsienį, į tuokart dar vokišką Klaipėdą, dėl išvadavimo iš bermontininkų nelaisvės 2 mūsų karininkų, kas jam laimingai pasisekė. Tai tokiu būdu jis faktinai pildė visokiu būdu [taip tekste] karininko pareigas. O galų gale iš to kariavimo ir žiemos laike, ir nukentėtų vargų jis įgijo džiovos ligą, nuo kurios iki šiol negali išsigelbėti.

Todėl prašau gerbiamos Karių-savanorių komisijos suteikti mano sūnui Jonui savanorių medalį[2].

Savo sprendimą Savanorio kūrėjo medalio neduoti J. Narutavičiui komisija rašte Telšių apskrities karo komendantui motyvavo tuo, kad jis partizanu neišbuvo metų laiko, o jo tarnyba kariuomenėje nuo 1919 m. birželio 28 d. iki 1920 m. gegužės 17 d. susijusi su inteligentų mobilizacija[3]. Buvęs Telšių miesto ir apskrities karo komendantas atsargos kapitonas B. Zaleskis paliudijo, jog Jonas buvo pašauktas kariuomenėn birželio 28 d. remiantis inteligentų mobilizacijos įstatymu ir kitą dieną „išsiųstas su kitais inteligentais Kaunan etapo – skirstymo punkto žinion“. Keletas inteligentų remiantis „naujokų šaukimo įstatų p[unktu] 15“ buvo tuoj pat paleisti, bet jis atleidimu nepasinaudojo ir stojo į I Raitelių pulką savanoriu.

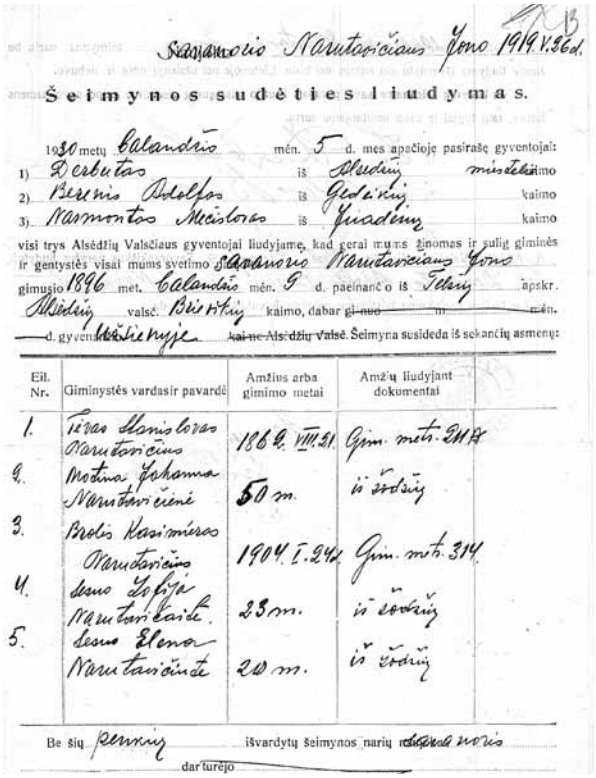

Savanorio Jono Narutavičiaus „Šeimynos sudėties liudymo“, pasirašyto 1919 m. gegužės 26 d., faksimilė. Šaltinis – LCVA, f. 930, ap. 4, b. 2248, l. 13

[2] LCVA, f. 930, ap. 4, b. 2248, l. 1 ir a. p.

[3] *Ibid.*, l. 16.

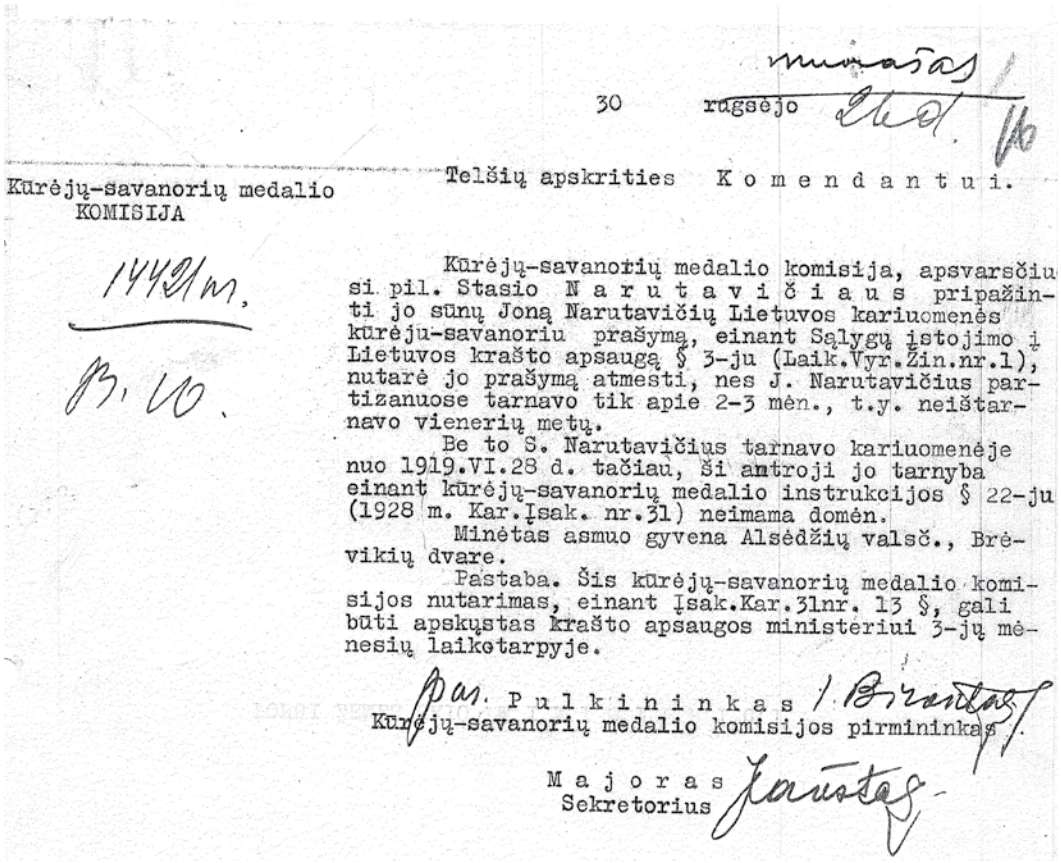

30 rugsėjo

Telšių apskrities K o m e n d a n t u i.

Kūrėjų-savanorių medalio
KOMISIJA

1442/m.

Kūrėjų-savanorių medalio komisija, apsvarsčiusi pil. Stasio N a r u t a v i č i a u s pripažinti jo sūnų Joną Narutavičių Lietuvos kariuomenės kūrėju-savanoriu prašymą, einant Sąlygų įstojimo į Lietuvos krašto apsaugą § 3-ju (Laik.Vyr.Žin.nr.1), nutarė jo prašymą atmesti, nes J. Narutavičius partizanuose tarnavo tik apie 2-3 mėn., t.y. neištarnavo vienerių metų.

Be to S. Narutavičius tarnavo kariuomenėje nuo 1919.VI.28 d. tačiau, ši antroji jo tarnyba einant kūrėjų-savanorių medalio instrukcijos § 22-ju (1928 m. Kar.Įsak. nr.31) neimama domėn.

Minėtas asmuo gyvena Alsėdžių valsč., Brėvikių dvare.

Pastaba. Šis kūrėjų-savanorių medalio komisijos nutarimas, einant Įsak.Kar.31nr. 13 §, gali būti apskųstas krašto apsaugos ministeriui 3-jų mėnesių laikotarpyje.

Pas. P u l k i n i n k a s
Kūrėjų-savanorių medalio komisijos pirmininkas

M a j o r a s
Sekretorius

Kūrėjų-savanorių medalio komisijos sprendimo Telšių apskrities komendantui nuorašo faksimilė. Šaltinis – LCVA, f. 930, ap. 4, b. 2248, l. 16

Apie tolimesnę tarnybą komendantas teigė:

Bermontininkų avantiūrai prasidėjus, Narutavičius, būdamas atostogose, įstojo Telšių komendantūros kuopon ir dalyvavo visuose susirėmimuose ties Kuršėnais ir Telšiais. Paskui Bišopo geležinės divizijos traukimosi laike aš paskyriau jį Telšių komendantūros atstovu Plungėje, o vėliau, vokiečiams išėjus užrubežin, komandiravau jį Klaipėdon dėl kilusių nesusipratimų su vokiečių geležinės divizijos štabu deryboms vesti. Visas savo pareigas Narutavičius Jonas pildė sąžiningai ir tinkamai[4].

Nei Jonas, nei signataras teigiamų žinių nesulaukė, o klausimą išrišo teismas tik 1934 m. Tik 1934 m. vasario 1 d. Telšių apylinkės teismas pripažino Jonui Narutavičiui kaip savanoriui paskirtus 80,12 ha žemės ir 151,98 ha nenusavinamą normą signatarui[5]. Deja, tai būta tik netiesioginės savanorio reabilitacijos. ■

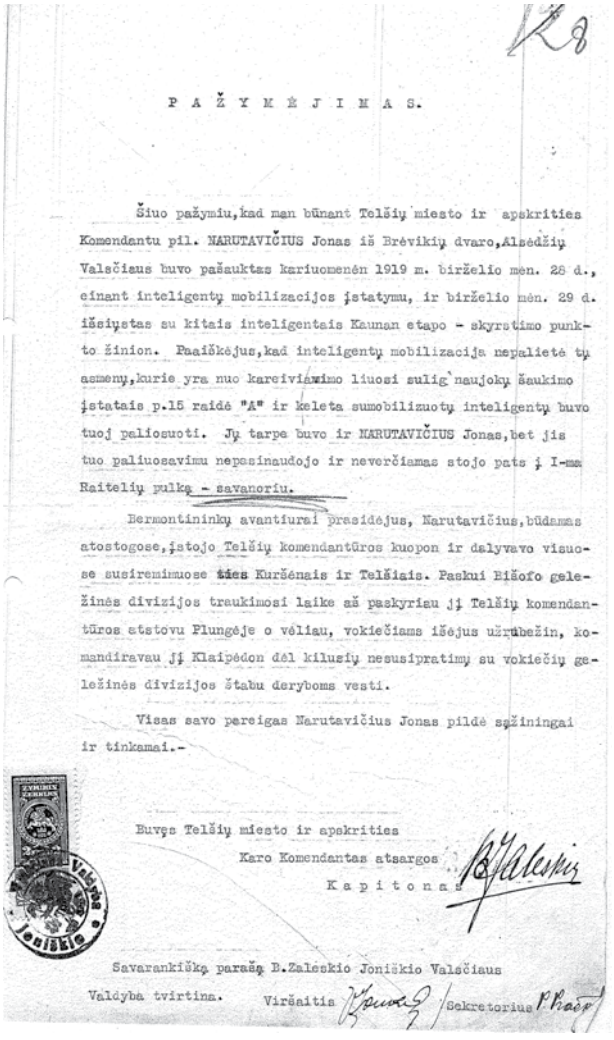

P A Ž Y M Ė J I M A S.

Šiuo pažymiu, kad man būnant Telšių miesto ir apskrities Komendantu pil. NARUTAVIČIUS Jonas iš Brėvikių dvaro, Alsėdžių Valsčiaus buvo pašauktas kariuomenėn 1919 m. birželio mėn. 28 d., einant inteligentų mobilizacijos įstatymu, ir birželio mėn. 29 d. išsiųstas su kitais inteligentais Kaunan etapo - skyrstimo punkto žinion. Paaiškėjus, kad inteligentų mobilizacija nepalietė tų asmenų, kurie yra nuo karėviavimo liuosi sulig naujoky šaukimo įstatais p.15 raidė "A" ir keleta sumobilizuotų inteligentų buvo tuoj paliosuoti. Jų tarpe buvo ir NARUTAVIČIUS Jonas, bet jis tuo paliuosavimu nepasinaudojo ir neverčiamas stojo pats į I-ma Raitelių pulką - savanoriu.

Bermontininkų avantiurai prasidėjus, Narutavičius, būdamas atostogose, įstojo Telšių komendantūros kuopon ir dalyvavo visuose susirėmimuose ties Kuršėnais ir Telšiais. Paskui Bišofo geležinės divizijos traukimosi laike aš paskyriau jį Telšių komendantūros atstovu Plungėje o vėliau, vokiečiams išėjus užrubežin, komandiravau jį Klaipėdon dėl kilusių nesusipratimų su vokiečių geležinės divizijos štabu deryboms vesti.

Visas savo pareigas Narutavičius Jonas pildė sąžiningai ir tinkamai.-

Buvęs Telšių miesto ir apskrities
Karo Komendantas atsargos
K a p i t o n a s

Savarankišką parašą B.Zaleskio Joniškio Valsčiaus Valdyba tvirtina. Viršaitis / Sekretorius

Buvusio Telšių miesto ir apskrities karo komendanto, atsargos kapitono pasirašyto pažymėjimo faksimilė. Šaltinis – LCVA, f. 930, ap. 4, b. 2248, l. 8.

[4] *Ibid.*, l. 8.
[5] LCVA, f. 1248, ap. 1, b. 665, l. 13.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Signataro Saliamono Banaičio sūnaus autobiografija

Algirdas GRIGARAVIČIUS,
Vilnius

Kauno konservatorijos mokytojas Kazys Banaitis 1933 m. rugpjūčio 5 d. pasiprašė būti atleistas nuo tarnautojui privalomo lietuvių kalbos egzamino:

Kaip žinoma yra, rusų prieškarinėje gimnazijoje Kaune buvo dėstoma lietuvių kalba (etimologija ir sintaksė), lietuvių literatūra ir Lietuvos istorija. Lietuvių tautybės mokiniams šios pamokos buvo privalomos.

Aš mokiausi Kauno gimnazijoje iki 8 klasės. Per tą laikotarpį (1908–1914) čia dėstė lietuvių kalbą a. a. Tomas F. Žilinskas, Aleksandras Stulginskis, p. Poderys ir p. Ilgūnas.

Tuo būdu turėjau galimybės susipažinti su anksčiau minėtais dalykais. Tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje gana ilgą laiką dirbau Generalinio štabo Literatūros skyriuje kaipo karinės literatūros vertikas ir vertimų kalbos taisytojas[1].

Kazimieras Viktoras Banaitis. Nuotr. iš Lietuvos muzikos informacijos centro archyvo. Šaltinis – <https://www.mic.lt/lt/baze/klasikine-siuolaikine/kompozitoriai/banaitis/>

Tą pačią dieną surašė savo „curriculum vitae“, kur yra ne viena iškalbinga detalė ir jo tėvui Saliamonui Banaičiui apibūdinti. Gimimo metrikų ištraukoje iš Sintautų (Šakių r.) bažnyčios įrašyta, kad „Salamonui ir Marijonai Pranaitytei Banaičiams“ Vaitiekupių kaime 1896 m. kovo 5 d. gimė sūnus Kazimieras Viktoras[2]. Autobiografija kiek patikslina enciklopedines kompozitoriaus biogramas.

Gimiau Vaitiekupių kaime Sintautų par[apijoje] *Naumiesčio (dabar Šakių) apskr*[ityje]. *Čia gyvenau iki 1906 m. Tėvas Saliamonas Banaitis pasamdė mums vaikams „daraktorių“, pas kurį išmokome skaityti (lietuviškai ir rusiškai).*

Atgavus spaudos laisvę, po 1905 m. rusų revoliucijos, mano tėvas įsteigė Kaune pirmąją lietuvių knygų spaustuvę. Visa šeima persikėlė gyventi į Kauną. Čia lankiau rusų liaudies mokyklą, o vėliau (1908 m.) įstojau į rusų klasikinės gimnazijos antrąją klasę. Kauno valdiškoje gimnazijoje išbuvau iki Didžiojo karo pradžios.

1914 m. Kauno gimnazija (dėl karo pavojaus) užsidarė. Tat aštuntąją klasę užbaigti turėjau keltis Rusijos gilumon – į Roslavlio miestą Smolensko gubernijoje. 1915 m. pavasarį čia išlaikiau 8-ių klasių kvotimus ir gavau brandos atestatą.

Lankydamas Kauno gimnaziją, paraleliai mokiausi ir privatinėje Ippo [Ippo-Gechtmano] *muzikos mokykloje (1911–1914 m.) fortepijono skyriuje. Roslavlyje pats lavinausi toliau muzikoje.*

Baigęs gimnaziją, grįžau į Vilnių. Besiartinant vokiečių armijai, nusprendžiau su būreliu draugų moksleivių nebėgti Rusijon, bet pasilikti Lietuvoje. Vokiečiams užėmus Vilnių, kurį laiką tarnavau miesto milicijoje, o vėliau grįžau į Kauną pas savo tėvą, kuris jau buvo pradėjęs organizuoti lietuvių mokyklas ir gimnaziją. Naujai įsteigtoje lietuvių gimnazijoje man teko dėstyti geografiją, istoriją, lotynų ir net prancūzų kalbas. Prancūziškai galėjau laisvai skaityti, bet kalbėjau gana sunkokai. Tačiau visai mūsų inteligentijai išbėgus Rusijon, – tuomet Kaune neatsirado lietuvių tarpe nei vieno asmens, kuris geriau mokėtų prancūziškai!..

Vakarais mokiau dainuot lietuvių chorą. Repeticijos būdavo gimnazijoje. Dainuodavome žvakėmis pasišviesdami, nes elektros nebuvo. Į choro repeticijas dažnai lankydavosi pasiklausyti lietuviškų dainelių ir tarnavusieji vokiečių armijoje Prūsų lietuviai: pav[vyzdžiui], *prof. Kuodaitis, dr. Dovas Zaunius, dabartinis Klaipėdos apskrities viršininkas p. Ozelys ir kiti.*

1916 m. sausio 13 d. kartu su kanklininku Pranu Puskunigiu miesto teatre (dabar valstybės) suruošėme viešą lietuvių muzikos koncertą, į kurį atsilankė gana daug vokiečių aukštesniųjų karininkų bei okupacinės valdžios atstovų. Pr. Puskunigis vedė kanklių orkestrą (jį įsteigė savo lėšomis a. a. Saliamonas Banaitis), o aš

[1] LCVA, f. 391, ap. 9, b. 75, l. 20.
[2] *Ibid.*, l. 21.

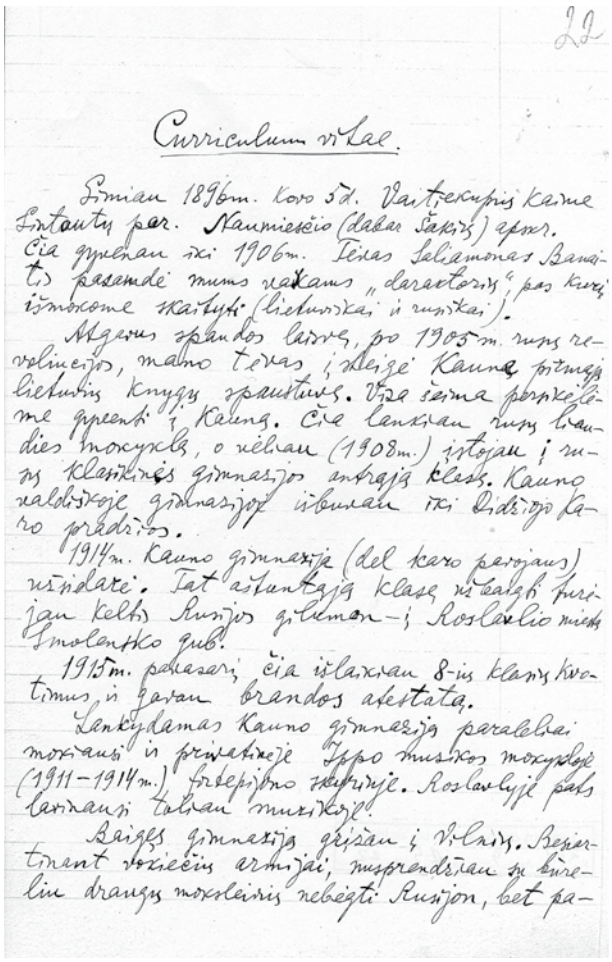

Curriculum vitae.

Šimai 1896m. kovo 5d. Vaitiekupis kaime Šintautų par. Naumiesčio (dabar Šakių) apskr. Čia gyvenau iki 1906m. Tėvas Selijonas Banaitis pasamdė mums vaikams „daraktorių“, pas kurį išmokome skaityti (lietuviškai ir rusiškai).

Atgavus spaudos laisvę, po 1905 m. rusų revoliucijos, mano tėvas į kleizę Kauną pirmąją lietuvių knygų spaustuvę. Visa šeima persikėlėme gyventi į Kauną. Čia lankiau rusų liaudies mokyklą, o vėliau (1908m.) įstojau į rusų klasikinės gimnazijos antrąją klasę. Kauno valdiškoje gimnazijoje išbuvau iki Didžiojo karo pradžios.

1914m. Kauno gimnaziją (dėl karo pavojaus) užbaigiau. Tat aštuntąją klasę užbaigiau jau kelių Rusijos gilumon – į Roslavlio miestą Smolensko gub.

1915m. pavasarį čia išlaikiau 8-ios klasės kvotimus ir gavau brandos atestatą.

Lankydamas Kauno gimnaziją paralelai mokiausi ir privatiniuose Jono muzikos mokyklose (1911–1914m.) fortepijono skyriuje. Roslavlyje pats lankiausi taipgi muzikoje.

Baigęs gimnaziją grįžau į Vilnių. Besiartinant vokiečių armijai, nusprendžiau su būreliu draugų mokslei nebėgti Rusijon, bet pa-

Kazio Banaičio gyvenimo aprašymo 1 puslapio faksimilė. Šaltinis – LCVA, f. 391, ap. 9, b. 75, l. 22

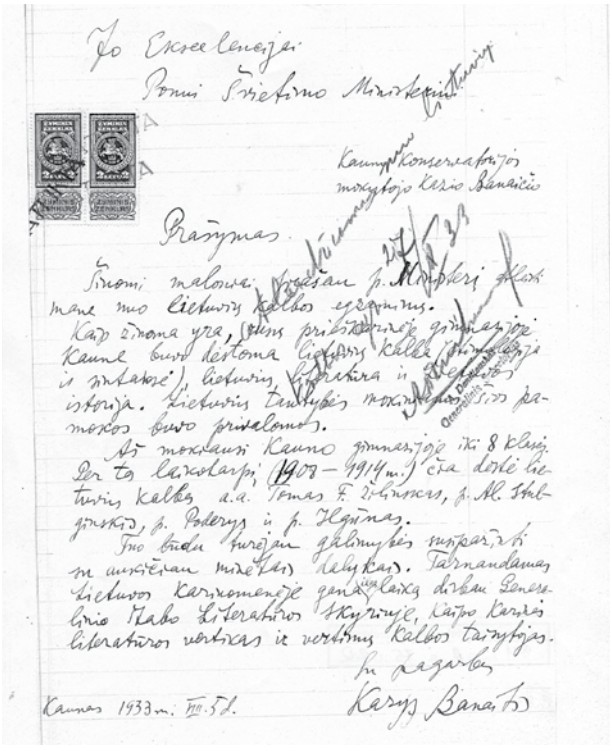

Jo Ekscelencijai
Ponui Švietimo Ministerijos Direktoriui

Kauno Konservatorijos mokytojo Kazio Banaičio

Prašymas.

Šiuomi maloniai prašau p. Ministerį ... mane nuo lietuvių kalbos egzaminų.

Kaip žinoma yra, aš nuo pradžios gimnazijoje Kaune buvau lankęs lietuvių kalbą (gimnazijoje ir mokytojų seminarijoje) lietuvių literatūrą ir lietuvių istoriją. Lietuvių tautybės mokinių egzaminų programos buvo privalomos.

Aš mokiausi Kauno gimnazijoje iki 8 klasės. Per tą laiką (1908–1914m.) čia dėstė lietuvių kalbą a.a. Tomas F. Žilinskas, p. Al. Stulginskis, p. Poderys ir p. Jėgūnas.

Tuo būdu turėjau galimybės susipažinti su minėtais mokslo dalykais. Tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje ganėtinai laiko dirbau Generalinio Štabo Literatūros skyriuje, kuris kariškų literatūros veikalų ir vertimų kalbos tvarkytojas.

Su pagarba
Kazys Banaitis

Kaunas 1933m. [illegible] 5 d.

Kazio Banaičio prašymas atleisti nuo tarnautojui privalomo lietuvių kalbos egzamino, 1933 m. rugpjūčio 5 d. Šaltinis – LCVA, f. 391, ap. 9, b. 75, l. 20

dirigavau mišrą lietuvių chorą. Vokiečių spauda labai prielankiai šį koncertą minėjo.

Įtemptas darbas gimnazijoje ir vakarais su choru gerokai išeikvojo mano jėgas. Čia dar prisidėjo peršalimas. 1916 m. pavasarį sunkiai susirgau pleuritu. Virš pusės metų išgulėjau lovoje. Vėliau prasidėjo komplikacijos pačiuose plaučiuose. Vokiečių karo gydytojų patariamas išvažiavau į sodžių, kur išbuvau nuo 1917 m. vasaros iki 1919 m. vidurio. Protarpiais sveikatai gerėjant, studijavau pats vienas įvairius teoretinius muzikos dalykus.

1917 m. rudenį, įsikūrus Lietuvos Tarybai, Vilniuje pradėjo eiti p. A. Smetonos redaguojamas „Lietuvos aidas“. Aš pradėjau bendradarbiauti jame muzikos meno klausimais.

1919–1921 m. tarnavau Lietuvos kariuomenėje. Ilgesnį laiką darbavausi Generalinio štabo Literatūros skyriuje, versdamas į lietuvių kalbą reikalingą jaunai mūsų kariuomenei specialinę karo literatūrą. 1920 m. rudenį savo noru stojau į ketvirtąją Karo mokyklos laidą. Būdamas kariūnu-mokiniu, turėjau dar ir mokyklos chorą vesti. Karo mokykloje išbuvau arti pusės metų, pradėjo atliepti senoji plaučių liga. Išėjęs iš rikiuotės, po dviejų mėnesių atostogų vėl buvau paskirtas į Generalinio štabo Karo mokslo skyrių.

1921 m. gale išvažiavau Čekoslovakų Prahon studijuoti. Neradęs čia tinkamų sąlygų, 1922 m. pavasarį išsikėliau į Leipcigą. Leipcigo konservatorijoje studijavau kompoziciją ir kitus teoretinius dalykus. 1922–1924 m. lankiau ir Leipcigo universitetą (Filosofijos fakultetą), kaip tikras studentas.

1928 m. Leipcigo konservatorija tapo suvalstybinta (iki tol ji buvo privačios draugijos išlaikoma) ir jos mokslo programa bei reikalavimai žymiai praplėsti. Baigiant jau neužteko, kaip seniau, paprastų išleidžiamųjų kvotimų, bet reikėjo laikyti vadin[amuosius] *valstybinius kvotimus specialinio valdžios komisaro priežiūroje.*

1928 m. liepos mėnesį aš išlaikiau minėtuosius „Staatsprufungen“ kvotimus ir gavau vokiečių valstybės pripažintą (staatlich anerkanntes) brandos atestatą su valdžios Komisaro parašu.

Nuo 1928 m. rugsėjo mėnesio mokytojauju Kauno valdžios muzikos mokykloje (o dabar Konservatorijoje), dėstydamas teoretinius privalomus dalykus.

Mano kompozicijos: 1) „Sutemos vizijos“ (fortepijonui), 2) Preliudijos-kanonai (fortepijonui), 3) Sonata-rapsodija (violončelei ir fortepijonui), 4) „Lietuvos idilijos“ (arfai, smuikui ir klarnetui), 5) Dainos (solo balsui ir fortepijonui), 6) „Agnus Dei“ (chorui), 7) Liaudies dainos (chorams), 8) Sonata-elegija (smuikui ir fortepijonui) ir 9) įvairūs smulkūs dalykai.

Daug straipsnių įvairiuose periodiniuose leidiniuose. Skyrium išleista: „Lietuvių muzikos ir dainų reikalu“ (Vilnius, 1919 m.)[3].

Tekste jaučiamas neslepiamas lietuviškas patriotizmas, išugdytas tėvo pavyzdžio ir auklėjimo. ■

[3] *Ibid.*, l. 22–25.

Vasario 16-osios signatarų autentiški parašai

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Sofija DAUBARAITĖ,
Vilnius

Vasario 16-osios išvakarėse Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje buvo atidaryta europarlamentaro prof. dr. Liudo Mažylio surinkta 1918 m. Nepriklausomybės Akto signatarų autografų kolekcijos paroda, veikusi iki kovo 2 d.

Parodos atidaryme dalyvavo (iš kairės) Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos direktorius prof. dr. Renaldas Gudauskas, Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkas dr. Viktoras Pranckietis, Europos Parlamento narys prof. dr. Liudas Mažylis. SOFIJOS DAUBARAITĖS NUOTR.

Parodoje eksponuojami Halės universiteto Žemės ūkio institute 1911–1913 m. studijavusio Aleksandro Stulginskio parašyti laiškai kun. Adomui Vyšniauskui. Eksponatai iš Liudo Mažylio kolekcijos. SOFIJOS DAUBARAITĖS NUOTR.

Parodos atidaryme dalyvavo Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkas dr. Viktoras Pranckietis, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininkas habil. dr. Vytautas Landsbergis, Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos direktorius prof. dr. Renaldas Gudauskas ir gausus būrys lankytojų. Pokalbyje, diskusijoje apie signatarus, kaip išskirtines asmenybes, ir jų vėlesnius darbus kalbėjo istorikė dr. Vilma Bukaitė ir politologė Rasa Zozaitė.

V. Pranckietis, pabrėždamas istorinę parašo reikšmę ir atkreipdamas dėmesį į Vasario 16-osios signatarų asmenybes, priminė, kad didžioji dalis šių žmonių buvo iš regionų ir buvo vykdoma regioninė politika, o dabar apie ją tik kalbama. O kad būtų atliekami dideli darbai ir šiandien, reikalingi mažyliai.

Parodą pristatė, apie surinktus dokumentus ir juose esančius autentiškus signatarų parašus, jų ieškojimo peripetijas papasakojo pats ekspozicijos rengėjas. Prof. dr. L. Mažylis minėjo, kad ieškoti šių mūsų šaliai svarbių žmonių autentiškų parašų paskatino pirmieji savo namuose, senelių archyvuose, rasti autografai. Tai ir buvusi šio darbo pradžia. Pradėdamas autografų paiešką nesitikėjo lengvo kelio, bet jis buvo tam pasirengęs. Ir, kaip pats sako, buvo nustebintas, kad sunkiausia buvo rasti tų asmenų parašus, kuriuos tikėjosi aptikti lengviau. Kolekcininkas kai kuriuos parašus rado ant atvirlaiškių, siųstų dar Nepriklausomybės metais iš užsienio (Stepono Kairio siųstas atvirlaiškis 1937 m. iš Šveicarijos A. Mažylienei), kiti – laiškuose (Jonas Basanavičius susirašinėjo su Jonu Jablonskiu dėl Lietuvos mokslų draugijos leidžiamo leidinio pavadinimo, Prano Dovydaičio laiškas Pranui Dielininkaičiui), kunigo Alfonso Petrulio parašas buvo rastas Alytaus r. Pivašiūnų Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčioje tarp nebereikalingų, atsitiktinai išlikusių dokumentų, laikraščių... S. Banaičio parašą matome ant vekselio. Dėl kai kurių parašų teko vykti į JAV ir susitikti su trijų signatarų dukromis: D. Vailokaityte, R. Vileišyte ir A. Stulginskaite. Iš dvidešimties pasirašiusiųjų 1918 m. Nepriklausomybės Aktą, kurių visų parašai yra po kiekvienu paskelbtu tekstu lietuvių ir vokiečių kalbomis, kolekcijos savininkui pavyko surasti septyniolikos asmenų parašus. Yra žinomi du dokumentai su signataro Donato Malinausko parašu. Bet jų kol kas nėra rengėjo kolekcijoje. Profesorius nepraranda vilties rasti Jurgio Šaulio ir Jono Vailokaičio autentiškus parašus, kurie papildytų šią įdomią, naudingą ir mūsų istorinę atmintį praturtinančią kolekciją.

Algirdui Grigaravičiui įteikta Donato Malinausko kultūros premija

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Įteikiant Vasario 16-osios akto signataro Donato Malinausko kultūros premiją, Signatarų namai, Vilnius, 2020 m. kovo 7 d. Iš kairės: Juozas Vercinkevičius, Vėtrė Markevičiūtė, Vytautas Dailidka, Algirdas Grigaravičius, dr. Kazys Napoleonas Kitkauskas, Viktoras Jencius-Butautas, Vėjas Leščinskas. Jolantos Zakarevičiūtės nuotr.

Kovo 7 d. Vilniuje, Signatarų namuose, buvo įteikta Vasario 16-osios akto signataro Donato Malinausko kultūros premija. Ši signataro vaikaičio Tado ir Jadvygos Stommų, giminaičio Viktoro ir Žiedūnos Jencių įsteigta premija 2020-aisiais paskirta istorikui, archyvistui, Vasario 16-osios akto signatarų Jono Basanavičiaus, Donato Malinausko, Jono Smilgevičiaus biografijų tyrinėtojui, straipsnių istorijos ir kultūros temomis autoriui Algirdui Grigaravičiui. Premijos laureatą pasveikino Vytautas Dailidka, dr. Kazys Napoleonas Kitkauskas, Juozas Vercinkevičius ir Trakų r. savivaldybės administracijos direktorius Darius Kvedaravičius.

1918 m. Nepriklausomybės Akto signataro Donato Malinausko kultūros premija skiriama kultūrininkui, kuris yra prisidėjęs prie Lietuvos nepriklausomybės stiprinimo, lietuvybės idėjų platinimo, valstybės istorijos garsinimo bei Lietuvos Respublikos piliečių gerovės kėlimo ir kuriam artimos Donato Malinausko puoselėtos vertybės. Nuo 2012-ųjų premiją yra gavę šie kultūros, visuomenės veikėjai: mons. Alfonsas Svarinskas, Juozas Vercinkevičius (2012), habil. dr. Kazimieras Garšva (2013), Nijolė Balčiūnienė (2014), Gintaras Songaila (2015), dr. Kazys Napoleonas Kitkauskas (2016), prof. dr. Alvydas Butkus (2017), dr. Vytautas Rubavičius (2018), Vytautas Dailidka (2019).

Premijos laureatas A. Grigaravičius gimė 1954 m. birželio 15 d. Druskininkuose. 1972 m. baigė Kauno Komjaunimo vidurinę mokyklą (dabar – „Aušros“ gimnazija) ir įstojo į Vilniaus universiteto Istorijos fakultetą, kuriame 1977 m. įgijo istorijos specialybės magistro laipsnį. 1976 m. gruodį buvo priimtas į darbą Lietuvos centriniame valstybės archyve metodininku, vėliau vyresniuoju moksliniu bendradarbiu, o nuo 1990 m. archyvistu. 1998 m. sausį pradėjo dirbti Valstybės dokumentų technologinės apsaugos tarnyboje prie Finansų ministerijos vyriausiuoju specialistu.

Premijos įteikimo išvakarėse už Nepriklausomybės Akto signataro D. Malinausko šeimą, artimuosius Trakų r. Onuškio Šv. apaštalų Pilypo ir Jokūbo bažnyčioje klebonas kunigas Algimantas Gaidukevičius aukojo šv. Mišias. Šios bažnyčios šventoriuje 1993 m. birželio 14 d. perlaidoti tremtyje mirusio signataro D. Malinausko ir jo šeimos narių palaikai.

Irma STADALNYKAITĖ,
Trakai

Istorija – mano gyvenimas

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Kovo 7 d. Vilniuje, Signatarų namuose, buvo įteikta Vasario 16-osios akto signataro Donato Malinausko kultūros premija istorikui Algirdui Grigaravičiui. Skaitytojams norėtume pristatyti šį žinomą Lietuvos istoriką, pastaraisiais metais išleidusį net tris knygų serijos apie dr. Joną Basanavičių dalis. Ir, kaip jis sako, tai dar ne pabaiga.

Kadangi „Vorutos“ kryptis ir turinys istorija, tai pirmiausia norėtume paklausti, kokia gi Algirdo Grigaravičiaus istorija?

Esu iš Druskininkų. 1977 m. baigiau istoriją Vilniaus universitete. Paskutiniame kurse pradėjau dirbti Lietuvos valstybės centriniame archyve metodininku ir praleidau čia 23 metus. Tad istoriją matau archyvaro akimis. Archyvo bibliotekoje skaitymui kokių griežtesnių apribojimų nebuvo ir Lietuvos istorijos galėjau mokytis iš naujo. Pridėčiau, kad jos fondai turi ir nemaža unikumų, nes archyvai iki 1960 m. priklausė Vidaus reikalų ministerijai. Tuo laiku buvo skatinamas saugomų dokumentų populiarinimas, t. y. jų skelbimas spaudoje. Buvau įstojęs į aspirantūrą Maskvos archyvistikos-istorijos institute, pasirinkau archeografijos raidos Lietuvoje temą. Tačiau trijų iš eilės generalinių SSKP sekretorių mirtys, kai vis iš naujo reikėdavo perrašyti istoriografinį įvadą, išsekino ir mečiau. Mano pirmas tekstas spaudoje susijęs su Konstantinu Jablonskiu, kuris buvo pirmasis profesionalus dokumentų skelbėjas ir nacionalinės archeografijos pradininkas.

Kada istorija tapo kasdienybe?

Istorijai būti kasdienybe gyvenime – didelė prabanga. Iš jos su šeima nepragyvensi, todėl iš archyvo teko išeiti. Profesionaliu istoriku savęs negaliu vadinti, pajuokauju, kad esu nesisteminis.

Regis, dirbote Lietuvos istorijos archyve? Koks tai buvo darbas?

Lietuvos valstybės istorijos archyve tedirbau per atostogas vasarą po trečio kurso. Visą laiką praleidau Lietuvos valstybės centriniame archyve. O darbas įvairus: bylų tvarkymas, dokumentų katalogavimas, aprašų pertvarkymas, parodų rengimas, žemės nuosavybei atgauti pažymų rašymas. Tai buvo XX a. Dabar ir archyvuose visi procesai greitesni, rezultatyvesni laike.

Kodėl ėmėtės J. Basanavičiaus? Iš kur toks didelis įdirbis? Atrodo, kad šio signataro gyvenimas labai ištyrinėtas.

Daktaro ėmiausi ne visai nuosekliai, o tuomet, kai nepavyko išleisti knygos apie tautininkų srovę Lietuvoje 1905–1926 m. O tai, ką pavadinote įdirbiu, atsirado per 15 metų, aukojant laisvalaikį ir atostogas, savaime viską pagreitino internetas su tekstais ir paieška. Teiginys, kad J. Basanavičiaus gyvenimas ištyrinėtas, tetinka šiems metams ir tik dėl novatoriškos, su dėmesiu detalei ir pagarba herojui parašytos Eligijaus Railos monografijos. Savaip svari ir Vytauto Budvyčio knyga apie J. Basanavičiaus gyvenimą Vilniuje 1905–1907 m.

Knygų leidybos eilėje laukia Jūsų knyga apie signatarą Joną Smilgevičių? Leidybą finansuoja Vasario 16-osios fondas, įkurtas „MG Baltic“.

Taip. Tai, ko gera, sunkiausiai biografui įkandamas signataras, nes beveik nieko nerašė, nesireiškė viešumoje. Tad tekstas išėjo archyvarinis, kai teko pasitelkti visą euristinę patirtį, pavyzdžiui, pasirausti teismų, advokatų fonduose, peržiūrėti šimtus įvairiausių sovietinių institucijų bylų. Kaip pavyko, bus aišku po teksto publikacijos. Manau, kiek galėjau, na, ir kiek sekėsi, parodžiau šio signataro asmenybės kitoniškumą.

Kiek jau laiko tyrinėjate dar vieną signatarą – Donatą Malinauską? Kaip jį galėtumėte apibūdinti, įvertinti?

Negalėčiau pasakyti, kad šį signatarą tyrinėčiau kryptingai. Esu parašęs tekstų dar apie šešis. Labiausia rūpėtų jų sužmoginimas. Laiko yra, būtų gaila užkasti patirtį archyvų saugyklose, žinias, kaip valdžios institucijos viena su kita siejasi (vadinamoji įstaigų istorija).

Nors apie signatarą Donatą Malinauską išleistos dvi knygos[1], atrodo, kad tyrimų, darbo laukia dar daug?

Istorija, kaip ir jos žmogiškosios interpretacijos, pabaigos neturi. Kiekviena karta praeičiai turi savų klausimų. O apie D. Malinauską reikėtų parašyti kaip apie veikėją, tautiniame judėjime nelindusį į priekį, o panaudojusį savo ryšius ir lėšas jo naudai. Nepamirškime ir jo sesers Filomenos, paaukojusios visą gautą *fundušą* lietuvystei ir dar prieš Feliciją Bortkevičienę pripažintos tarp „Dvylikos Vilniaus apaštalų“ vyrų.

Dėkoju už pokalbį.

Kalbėjosi Irma STADALNYKAITĖ, Trakai

[1] Raimundo Lopatos *Nepriklausomybės akto signataras Donatas Malinauskas* (Vilnius: Voruta, 1997, 258 p.) ir Viktoro Jenciaus-Butauto *1918 metų Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras Donatas Malinauskas* (Trakai: Voruta, 2011, 358 p.).

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Iš Šv. Jono bažnyčios Klaipėdoje istorijos (I)

Dr. Martynas PURVINAS,
Kaunas

Klaipėdos (kaip ir visos Mažosios Lietuvos) istorijoje tebėra daug mįslingų momentų, kuriuos lėmė sudėtingas to krašto likimas. Antai, nuo XVII a. Prūsijos valstybei traukiantis Vakarų link – savo valdomis pasiekiant Reiną ir Šiaurės jūrą, Klaipėda ir jos apylinkės dažnai likdavo tolimu ir nereikšmingu besiplėtusios valstybės užkampiu. Tų laikų šviesuoliams telkiantis Karaliaučiuje, Berlyne ar kituose Prūsijos centruose, tos vietovės dažniau susilaukdavo savų metraštininkų bei praeities tyrėjų. Tada Klaipėdą paminėdavo tik negausūs keliautojai, pavieniai XVIII a. smalsuoliai. 1871 m. sukurtoje Vokietijos imperijoje labiau domėtasi Vokiečių ordino laikais ir jo paveldu, kurio tuometinėje Klaipėdoje jau nebuvo likę. Tik XX a. pradžioje kraštotyrininkas J. Zembrickis parašė išsamesnę Klaipėdos istoriją, pasinaudodamas vėliau pražuvusiais dokumentais. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje ilgai apsiaustas miestas uoliai bombarduotas. Į Klaipėdos griuvėsius įžengę sovietiniai išvaduotojai nesirengė tausoti ten dar likusių istorijos pėdsakų. Tais laikais pražuvo daugybė istorinių dokumentų apie tą kraštą. Nuo 1945 m. pradžios Klaipėda (jos tikroji praeitis ir visa kita) atsidūrė sovietinės informacinės izoliacijos zonoje – skurdžioje žiniasklaidoje ir kitur miesto istorija bei ankstesnė kultūra tiesiog neegzistavo, buvo nutylima sovietinių okupantų veikla naikinant praeities liekanas. Tik vėlyvuoju sovietmečiu pradėtas minėti Klaipėdos senamiestis, ten buvusi pilis ir pan., uoliai vengiant apibūdinti uostamiestyje praeityje buvusias bažnyčias ir kitus nepageidautinus dalykus.

Būta ir teigiamų dalykų. Išeivijoje atsidūrę krašto mylėtojai ir nebegausūs Vokietijos tyrėjai domėjosi išlikusiais senaisiais dokumentais, skelbė įvairių žinių apie Klaipėdą. Pajūrio senamiesčiui galop gavus sovietinio urbanistikos paminklo statusą, ten pasidarbuodavo archeologai, istorinių žinių nuotrupas rinko J. Tatoris ir kiti entuziastai. Sovietmečiui baigiantis atsirado išsamesnių darbų apie Klaipėdos praeitį, deja, nesirėmusių tuomet nepasiekiamais šaltiniais iš Vakarų. Jau nepriklausomoje Lietuvoje išleistos J. Tatorio ir V. Žulkaus knygos apie senąjį miestą. Vos atgavus Nepriklausomybę pradėta raginti atkurti buvusią uostamiesčio puošmeną – Šv. Jono bažnyčią, įvairūs žygiai ta linkme nusitęsė iki mūsų dienų.

Šiandien prisiminti šie momentai: XIII a. viduryje įkurta Klaipėda yra pats seniausias (pagal Vakarų nuostatas sukurtas) miestas dabartinės Lietuvos teritorijoje, o ten 1258 m. įkurta Šv. Jono bažnyčia, matyt, buvo pati seniausia katališka šventovė mūsų krašte, iki savo galutinės žūties 1944 m. pabaigoje gyvavusi net 686 metus.

Svarbūs ir kiti dalykai. Iš 1201 m. įkurtos Rygos savas valdas plėtęs Kalavijuočių ordinas rūpinosi atramos punktais tarp Dauguvos žiočių ir tolimų aprūpinimo bazių vokiškose žemėse. Ilgame Baltijos pajūrio ruože tarp dabartinės Liepojos ir Piliavos gamta beveik nesukūrė patogesnių užutėkių tuometinių burlaivių prieglobsčiui. Nuo seno ten išsiskyrė tik Danės (Dangės, Akmenos) upės delta, dengiama Kuršmarių šiaurinio smaigalio. Vandeninga Danė žemupyje šakojosi į kelias atšakas, tarp kurių būta įvairaus dydžio salų. Liko užuominų apie ten nuo seno gyvenusius žvejus, vėliau apsistojusius vokiečių pirklius ir pan.

Ilgai buvo nesutariama dėl Klaipėdos (Memelburgo) įkūrimo datos, buvo pateikiama įvairių versijų. Dabar svarbiausiu laikomas 1252 m. dokumentas, kurį gal turėtume laikyti labiau politine deklaracija, kuria ordino atstovas ir Kuršo vyskupas kartu paskelbė apie Memelburgo ir visai naujos komtūrijos (ordino valdų srities) įkūrimą. Ta deklaracija tikrai nebuvo kokia atsitiktinė improvizacija, o ilgų svarstymų ir, veikiausiai, parengtinių darbų pasekmė.

Primintina, kad anuometiniame kukliame Memelburge (veikiausiai, žemių pylimu apjuostoje medinėje pilaitėje) minėta vienuolika ordino atstovų (komtūras, pilies prievaizdas, žūklės meistras, kalvis, penki ordino broliai ir du ordino kunigai). Toje pilaitėje būtinai turėjo būti ir kokia menka katalikų koplytėlė – būtinas vienuolių karių sukurtų ordino pilių atributas. Ją galima datuoti ir 1252 m.

Giriant Klaipėdos (Memelburgo) praeitį, pabrėžiama, kad netgi vėliau svarbus Karaliaučius pradėtas kurti tik 1255 m., tad mūsų uostamiestis tapo pačia pirmąja įtvirtinta vieta (ir miesto užuomazga) ilgame Baltijos pakrantės ruože. Prūsijos kryžiuočiai Ragainėje prie Nemuno taip pat pradėjo kurtis tik XIII a. pabaigoje, gerokai atsiliekant nuo Klaipėdos.

Anuometinis įsikūrimas Danės žiotyse buvo labiau simbolinis. 1252 m. liepos 29 d. datuotas minėtasis raštas žadėjo per dvejus metus šalia pilies įkurti miestą, tačiau jau tų metų rudenį pilaitę užpuolė sembai ir žemaičiai.

1254 m. ordino veikėjas kreipėsi į anuomet svarbų Hanzos miestą Dortmundą, prašydamas Memelburgui suteikti Naujojo Dortmundo vardą ir miesto teises. Netrukus susilaukta didžiulio sembų antpuolio: išgąsdinti kronikininkai rašė, kad jų esą buvę net 40 000 vyrų su skydais; sembai iš daugybės savo laivų pastatę pontoninį tiltą tarp Kuršių nerijos ir Danės žiočių. Taip prasidėjo šimtmečius besitęsusi dažnų antpuolių epocha, baidžiusi naujakurius ir neleidusi kurtis didesnei gyvenvietei.

Vis tik svarbų atramos punktą prie įplaukos į Kuršių marias ir Nemuno baseiną žūtbūt stengtasi išlaikyti. Taip 1258 m. liepos 27 d. Livonijos ordino (sutriuškintojo Kalavijuočių ordinio įpėdinio) magistras su Kuršo vyskupu paskelbė įkuriantys Šv. Jono parapinę bažnyčią miestiečiams ir Šv. Mikalojaus bažnyčią apylinkių gyventojams. Primintina, kad tuomet dar būta pilies koplyčios, skirtos ordino įgulai, ir Šv. Marijos katedros, kurią tikėtasi paversti vyskupijos centru. Taip būsimoji Klaipėda jau XIII a. viduryje tapo krašte svarbiausiu religiniu forpostu, turėjusiu visame regione platinti krikščionybę.

Tačiau stabilaus gyvenimo ten ilgai nebūta. Gali būti, kad iš pradžių buvo įsikurta vienoje Danės deltos saloje, ten pastačius kuklius įtvirtinimus ir rengiantis didesnės pilies ir kt. statyboms gretimose salose. Gali būti, kad mūrinės statybos pradžia Memelburge pernelyg paankstinama – gal ten ilgiau teko verstis su statiniais iš medinių rąstų ir molio. Žinoma, kad statant mūrines ordino pilis kitose vietovėse, ten būdavo sukuriama gana galinga plytų gamybos pramonė: buvo ieškoma vietų tinkamam moliui kasti, iškastas molis ilgai pūdytas, vėliau formuotos plytos, jos džiovintos ir degtos, po to tikrinant išdegtų plytų kokybę. Kol kas žinių apie tokią gamybą dar XIII a. viduryje neaptikta (nors tuomet ilgai ginčytasi dėl malūno ir kt.). Bandyta teigti, kad plytos senojo Memelburgo statyboms galėjo būti gabenamos iš kitur, tačiau tai mažai tikėtina – tikresnių žinių apie tokį plytų plukdymą teliko iš XV a. pradžios. Patys mūro darbai taip pat nebuvę paprasti – plytas reikėjo gabenti į statybvietę, jas kvalifikuotai sumūryti ir pan. Tam reikėjo didelio darbininkų ir meistrų būrio, apie kurį žinių bent kol kas nėra.

Veikiausiai, ilgai apsieita su mediniais pastatais, naudotos Vakaruose paplitusios fachverkinės konstrukcijos, leidusios gana greitai iš medinių rąstų rėmo su molio užpildu pastatyti nemažus pastatus. Matyt, tokie ir buvo ankstyvieji Klaipėdos bažnyčių pastatai, negalėję palikti žymesnių pėdsakų uostamiesčio žemės sluoksniuose.

Prisimintinos nepalankios gamtinės sąlygos ir pavojinga kaimynystė. Kuriantis nedidelėse Danės deltos salelėse, patogių statyboms plotelių aptikta nedaug. Dar tekdavo patirti potvynius ir ledonešius, atšiaurias žiemas, drėgnus ir vėjuotus orus (nepalankius Vakaruose šilčiau gyvenusiems kolonistams).

Dar prasčiau būta su karingų genčių kaimynyste. Manoma, kad, be kronikose užfiksuotų didžiųjų antpuolių, dar būta daugybės mažesniųjų (kartais nedidelėms krašto senbuvių grupelėms staiga užpuolant naujakurius ir bent kažką pasigrobiant). Atskirai minėtini didieji 1323, 1379, 1393, 1402 m. antpuoliai, kai Memelburgas būdavo sudeginamas, žūstant bent daliai jo gyventojų.

Veikiausiai, tuomet naujakuriai su savo trobelėmis siekė glaustis prie pilies, kurioje tekdavo slėptis antpuolių dienomis. Matyt, greta pilies buvo statomos ir tuometinės bažnyčios. Neretai užpuolimo metu gyvenvietė (veikiausiai, kartu su ten stovėjusiomis bažnyčiomis) būdavo sudeginama, o dalis gyventojų spėdavo pasislėpti pilyje, kurios užpuolikai nesivargindavo paimti. Galima spėti, kad nuo XIII a. vidurio iki pat Žalgirio mūšio (1410) tuometinės bažnyčios buvo daugelį kartų suniokotos, vėliau remontuotos ar iš naujo atstatinėtos. Galima spėti, kad Šv. Jono bažnyčia tais laikais ne kartą keitė savo išvaizdą, kad po eilinio antpuolio ji būdavo atstatoma jau kiek kitokia ir pan.

Anuometinį gyvenimą apibūdina 1291 m. žinia – tada vyskupas leido mirusius miestiečius laidoti prie savo katedros (Šv. Marijos bažnyčios), nes prie parapinės Šv. Jono bažnyčios dėl ankštumo neužteko vietos kapinėms. Tai patvirtina, kad tuomet gyventa labai susispaudus (matyt, šalia pilies), stokojant vietos tiek gyviesiems, tiek mirusiems.

Veikiausiai, tais neramiais laikais (ypač iki 1422 m. oficialios Melno taikos sutarties tarp ordino, LDK ir Lenkijos) nemanyta miesto bažnyčios iškelti į kokią atokesnę ir erdvesnę vietą, pasitraukiant nuo pilies. Tų laikų užpuolikams krikščionių bažnyčios ir vienuolynai būdavo pats geidžiamiausias taikinys – ten

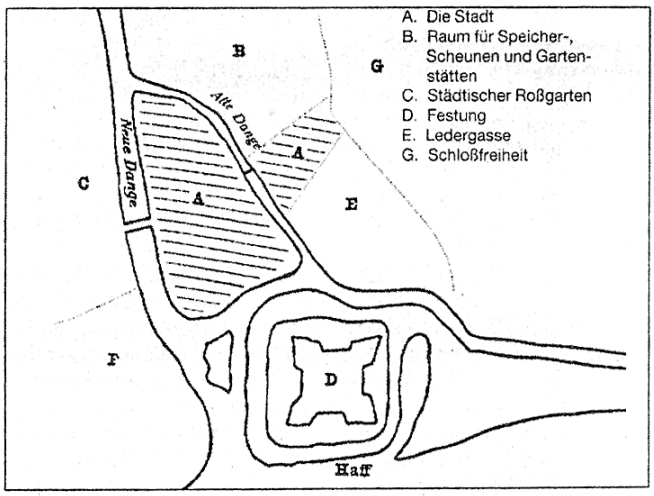

Plan von Memel um 1600 mit dem Lauf der Alten Dange.
Archiv der AdM

Spėjama Klaipėdos padėtis apie 1600 m.: A – miestas, B – daržų ir sandėlių plotas, C – žirgų ganykla, D – pilis, E – odininkų gyvenvietė. Iliustr. iš „Memeler Dampfboot“, 2002, Nr. 2, p. 20

pavykdavo pasigrobti kokių dirbinių iš brangiųjų metalų ar šiaip kokių įdomybių, kartais nukeliaudavusių į tolimų kaimelių trobas ar kitur. Vėliau juokauta, kad senosios šventovės prilygdavo vėlesnių laikų bankams – dažnai lankytiems plėšikų. Remiantis rašytiniais šaltiniais Vokietijoje teigta, kad vadinamoje Miesto saloje greta pilies stovėjusios Šv. Jono ir Šv. Mikalojaus bažnyčios, ten jos išliko, veikiausiai, iki XVI a. pabaigos.

Beveik begalinė Šv. Jono bažnyčios atkūrimo istorija tęsėsi ir po Žalgirio mūšio bei Melno taikos. Kryžiuočių ordino valstybėje užsitęsus vidinei sumaiščiai ir ginkluotiems konfliktams, Memelburgas vėl degintas 1455, 1459, 1472 m. Jau žlungančioje ordino valstybėje likęs miestas vėl nukentėjo 1520 m., tuomet klestėjusio Dancigo (dabartinio Gdansko) pirkliams sumanius atsikratyti pavojingų konkurentų ir pasiuntus savo laivus į karinį antpuolį. Tada Memelburgas vėl sudegintas.

Tais šimtmečiais Klaipėda kaip miestas vos gyvavo, svarbesnė ten buvo Memelburgo pilis. Antai, 1503 m. tebuvo vos 25 tikrieji miestiečiai, o priskaičiavus visus samdinius ir kt. vadinamajame mieste tebuvo 150 gyventojų. Ten nebūta labiau išplėtotų amatų ar kitokių verslų, tad gyventa gan skurdžiai. Po eilinio suniokojimo ne kartą buvo skelbiama apie vietovės apgyvendinimą, miesto įtvirtinimo planus ir pan., tačiau per 250 metų Klaipėda beveik nepaaugo. Tik 1406 m. minėta vietos plytinė.

Negausūs ir skurstantys miestiečiai negalėjo turėti prabangios ir didelės bažnyčios. Veikiausiai, anuomet tenkintasi nedideliu ir kukliu pastatu, kurį nekart teko atstatyti. Spėta, kad po eilinio miesto suniokojimo miestiečiai savo parapinei bažnyčiai perėmė katedros bažnyčios pastatą (jau anksčiau atsisakyta planų Klaipėdoje steigti vyskupystės centrą, gal supratus, kad išsvajotosios naujos gyvenvietės plėtros nebebus). Vargu ar Šv. Jono bažnyčioje tais sunkiais laikais būta kokių reikšmingų sakralinės dailės kūrinių, ypatingų vargonų ar kt. Nežinoma, ar ten būta kokių vietinių menininkų, o iš tolimesnių kraštų atvežtieji kūriniai ir kitos vertybės neretai atitekdavo eiliniams grobikams ar supleškėdavo vis naujo gaisro liepsnose.

1525 m. paskelbta, kad Prūsijos kryžiuočių ordinas panaikinamas, ordino valstybės žemės atiteks pasaulietinei Prūsijos kunigaikštystei (hercogystei), kurioje valstybine konfesija taps liuteronybė. Atkampioje Klaipėdoje su ta revoliucinga žinia nenorėta susitaikyti – tuometinis Memelburgo pilies vadovas to nenorėjo pripažinti. Trumpam ši vietovė atsirado dėmesio centre, kol po derybų pilis buvo perimta.

Naujai kuriamoje valstybėje susirūpinta apleisto krašto modernizacija – steigtos naujos bažnyčios, skatinta miestų plėtra. Deja, Klaipėdai ir vėl nepasisekė – po 1540 m. lapkričio 18 d. gaisro ten teliko šeši namai. Tais metais (dar iki gaisro) vietovė tevadinta miesteliu, kuriame gyveno 90 miestiečių, dar 35 būta priemiesčiuose (tad manoma, kad ten iš viso gyveno gal 540 žmonių).

Naujajai (kaip ir ankstesnei) valstybei pirmiausiai rūpėjo Memelburgo pilis, kuri toliau plėtota, apjuosta naujais pylimais ir grioviais. Su tuo siejamas žinomas Klaipėdos miestiečių skundas – vos metus pastovėjusi tvirta bažnyčia buvo nugriauta, jos sienų plytas ir pamatų akmenis panaudojant pilies statyboms. Gal tai liudija apie anuometinius perplanavimus – veikiausiai, greta pilies stovėjusi bažnyčia trukdė įtvirtinimų išplėtimui ir ją teko pašalinti. Gal būta ir protestantiškosios revoliucijos apraiškų – šalyje tada naikinti vienuolynai ir kitas ordino laikų palikimas. Čia galėtume prisiminti Anglijos revoliucijos, o ypač Prancūzijos didžiosios revoliucijos, laikus, kai antiklerikalinių išpuolių laikais ten griauta daug vienuolynų ir senųjų bažnyčių, naikinti ir sakralinio meno kūriniai.

Įdomios ir kitos to nutikimo detalės – medinės bažnyčios pastato dalys buvo pervežtos į kitą salą, kur statyta laikinoji bažnyčia. Tai gali rodyti, kad greta pilies ilgai stovėjusi Šv. Jono bažnyčia buvo fachverkinė – ją nebuvo sunku išardyti, o pilies statyboms nereikalingas medinis pastato rėmas tiko laikinosios bažnyčios statybai jau atokiau nuo pilies.

Spėjama, kad greta pilies 1258–1555 m. stovėjusi bažnyčia negalėjusi būti labai aukšta ir tvirta – kariniai Memelburgo vadovai nebūtų norėję šalia turėti tokio statinio, kurį priešai galėtų panaudoti saviems tikslams. Primintina, kad tais laikais didesnių antpuolių metu įvairių pilių gynėjai nevengdavo ir patys sudeginti papilio gyvenviečių, kad jomis nepasinaudotų užpuolikai. Gal tokiu (neišvengiamai sunaikinimui skirtu) statiniu laikyta ir Šv. Jono bažnyčia, dėl

kurios eilinio sudeginimo lyg ir labai nesielvartauta. Gal būta savotiškos rutinos – užpuolimo metu ar jam rengiantis dvasininkai ir kiti svarbesnes šventenybes nešdavo į pilį, bažnyčios pastatą palikdami neišvengiamai pražūčiai. Taip gyvenant vargu ar labai rūpintasi bažnyčios pastato dailinimu, jo tvirtumu ir panašiais dalykais.

Tik 1562 m. Prūsijos valdovas leido Klaipėdos miestiečiams pasistatyti savo naują bažnyčią (iki tol keliolika metų naudotasi laikinąja bažnytėle). Atskira tema – tuometiniai dvasininkai (dažniausiai į liuteronybę perėję katalikų kunigai ir vienuoliai), nelengvas susitaikymas su naująja konfesija.

Tais laikais tikėtasi taikesnės ateities ir būsimos Klaipėdos plėtros, tad rūpintasi esminiu miesto pertvarkymu. Naujoji miesto bažnyčia taip pat nebeturėjo toliau glaustis prie pilies, jai buvo paskirtas tolimiausias kuriamos erdvios gyvenvietės pakraštys ties Danės upės išsišakojimu į Senąją ir Naująją. Įdomu, kad ten tuomet kurtas savotiškas šventovių „miestelis" – viena šalia kitos ten statytos miestiečių (Šv. Jono) ir kaimiečių (Šv. Mikalojaus) bažnyčios su gretima parapine mokykla ir didelėmis kapinėmis. Taip prasidėjo naujas (ir dar nepaskutinis) Šv. Jono bažnyčios gyvavimo etapas, kuris nebuvo lengvas. Antai, 1562 m. paklojus akmeninius pastatus miesto bažnyčiai, tos statybos užtruko net devynerius metus, neturtingiems ir negausiems miestiečiams vis pristingant statybinių medžiagų ar kitko.

Deja, šiandien nebeįmanoma pamatyti pirmosios (o ir vėliau atstatinėtų) Šv. Jono bažnyčios liekanų (kaip kad senų mūrų Vilniuje esančių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų požemiuose). Šimtmečiais plėsta Memelburgo pilis kultūros paveldo tyrėjams tapo savotišku prakeiksmu, kartais ji piktai lyginta su kokiu piktybiniu augliu ar su gegužiuku, nugalabijančiu savus kaimynus. Danės upės delta per daugelį šimtmečių buvo neatpažįstamai pakeista – užpiltos buvusios protakos ir drėgnos įdubos, kasti grioviai statinių pamatams bei įvairiausiems gynybiniams įrenginiams. Pirmoji kukli ordino pilaitė vėliau vis plėsta, apjuosta grioviais ir gynybiniais pylimais. Taip Memelburgas plėtotas XV a. pradžioje, o XVI a. pradžioje prasidėjo dar didesni darbai – mūrinę pilį apjuosė naujiems laikams bei artilerijos epochai tinkamesnis aukštas žemių pylimas su bastėjomis. Vėliau įrenginėta bastioninė pilis – aplink senąjį branduolį kasti platūs ir gilūs grioviai, užpildyti vandeniu, pilti griovių atskirti trikampiai bastionai ir t. t. Tų esminių pertvarkymų laikais senasis gruntas ir gal tūkstantmečiais besiklostęs kultūrinis sluoksnis (su seniausių žmonių pėdsakais, baltų genčių laidojimo vietomis, vėliau minėtų pamario gyvenviečių liekanomis) buvo ne kartą permaišytas. Vargu ar kada bus aptiktos ir atpažintos kokios menkos pirmosios Šv. Jono bažnyčios ar jos įpėdinių liekanos, kažkada gal buvusios ties dabar matomais Klaipėdos piliavietės didžiaisiais pylimais ar vėliau iškastais grioviais – šiandieniais jachtų uosteliais.

Literatūra

Kurschat H. A., *Das Buch vom Memelland*., 2, Aufl, Oldenburg, 1990.

Stoob H. u. a., *Memel*. Deutscher Stadteatlas., 2, Dortmund, 1979.

Tatoris J., *Senoji Klaipėda*, Vilnius, 1994.

Žukas J., *Klaipėdos miesto ir regiono ekonominė istorija XIII–XVI amžiais*, Klaipėda, 2015.

Žulkus V., „Bažnyčios Klaipėdos XIII–XVII a. urbanistinėje struktūroje", in: *Protestantizmas Lietuvoje: istorija ir dabartis*, Vilnius, 1994, p. 99–116.

Žulkus V., *Viduramžių Klaipėda*, Vilnius, 2002.

Vydas Astas

Salaspilis

Sakmė,
[dail. Rimantas Tumasonis],
Vilnius: Homo liber,
2018, 40 p.

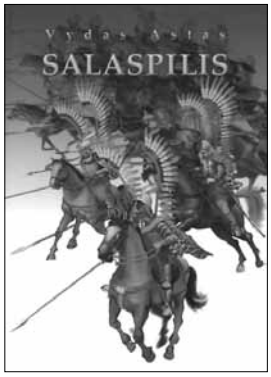

Šmaikštus, puikiai iliustruotas pasakojimas apie Salaspilio mūšį, vieną žymiausių Lietuvos istorijoje, kai lietuviai sutriuškino beveik keturis kartus gausesnius švedus. Skirta jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams.

Knygą galima įsigyti leidykloje „Homo liber" (J. Baltrušaičio g. 11-126, Vilnius, tel. 8 5 279 3976) arba užsisakyti paštu – **žr. www.homoliber.lt.**

homo liber

Būti tautoje aiški žmoniškumo apraiška

2018 m. pažymėjome ne tik mūsų Valstybės atkūrimo šimtmetį, bet ir vieno iš pačių iškiliausių tautos asmenybių Vilhelmo Storosto-Vydūno 150-metį. Per Lietuvą nuvilnijo daugybė minėjimų ir kitokių pagerbimo renginių, pasirodė pažintį su juo esmingai praturtinusių leidinių. Viena iš ryškiausių gilesnio Vydūno pažinimo apraiškų – filosofo dr. Vaclovo Bagdonavičiaus ir literatūrologės dr. Aušros Martišiūtės-Linartienės didelės apimties monografija „Vydūnas“, kurią išleido Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. Monografijoje pateikta pirmoji tokio išsamumo originaliais tyrimais grįsta šio mąstytojo ir kūrėjo biografija, išanalizuota jo filosofija, parodytos jos formavimosi politinės ir socialinės prielaidos bei ištakos, išryškinta jos sistema, atskleistas turinys bei sąsajos su kūryba ir visuomenine kultūrine veikla, naujausių literatūrologinių tyrimų kontekste išanalizuota draminė Vydūno kūryba, išryškinti saviti jos principai, parodytas jos novatoriškumas ir vieta lietuviškajame bei europiniame dramaturgijos ir teatro kontekste.

Autoriams sutikus, skaitytojų dėmesiui pateikiame monografijos įvadą.

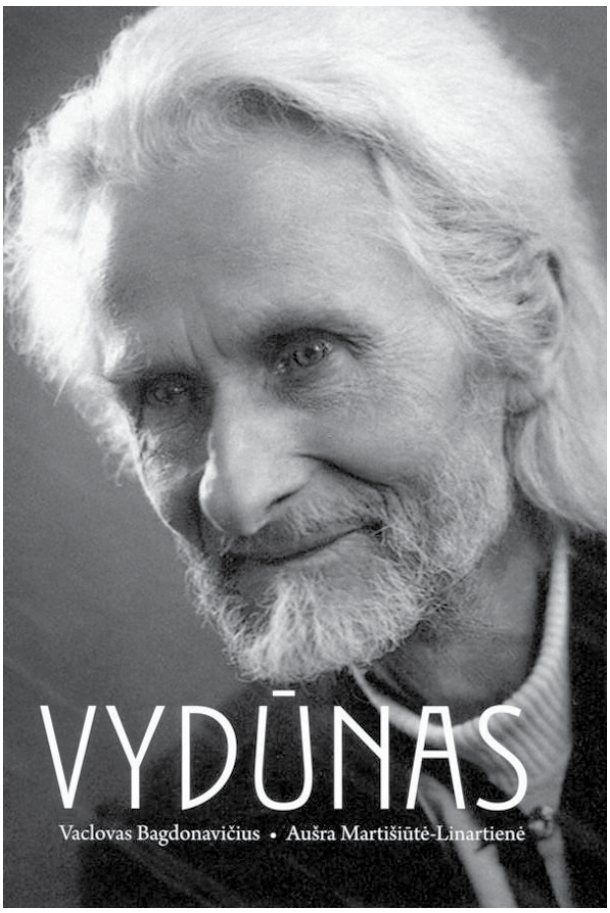

Knygos viršelis

„O tik labai norėčiau, kada teks gyvenimą baigti, būt buvęs tautoje aiški žmoniškumo apraiška ir tuo kitus tam žadinęs“[1], – rašė Vydūnas savo septyniasdešimtmečio išvakarėse. Vargu, ar tiksliau nusakysi šio kūrėjo atliktos gyvenimo misijos esmę. Bevartant Jono Meko *Dienų raštus* pavyko aptikti gal ir atsitiktinai pažymėtą, bet labai taiklų to Vydūno pasakymo apie savo misiją patikslinimą: „Gyvenimas yra daug laisvesnis, negu filosofai mato, ir žmonija gal pasimoko daugiau iš tų „literatūrinių“ filosofų negu iš filosofinių filosofų. [...] Kristus ir Sokratas mokė savo gyvenimais. Iš visų lietuvių filosofų Vydūnas gal arčiausiai priėjo prie to“[2]. Šie J. Meko žodžiai tiesiog gali būti raktas į Vydūno fenomeno bei keistoko jo buvimo mūsų kultūros erdvėje mįslės įminimą. Tą keistumą labiausiai lemia ne tiek neįprastos skelbiamos mintys ar kūrybos originalumas, o būtent *mokymas savo gyvenimu*, gebėjimas gyventi pagal tuos principus, kuriuos skelbi. Toks gebėjimas žmonių didžiumai atrodo beveik neįmanomas arba gyvenimo kasdienybėje nebūtinas ir tas, kuris jį savo elgsenoje nuosekliai įkūnija, yra suvokiamas beveik kaip ne šio pasaulio žmogus. Tokių žmonių visais laikais būna nedaug. Dėl išskirtinumo iš pradžių jie laikomi keistuoliais, o paskui kai kurie iškeliami į vos ne šventuosius. Vydūnas patenka į negausias tokių keistuolių gretas, nors į šventuosius niekas neketina jo kelti.

Nenuostabu, kad jo būtis mūsų kultūros erdvėje nuo pat jo vardo pasirodymo iki šiolei buvo ir tebėra ypatinga. 1911 m. pasirodžiusiame istoriosofiniame traktate „Mūsų uždavinys“ būties slėpiningumui pabrėžti jis panaudojo sfinkso įvaizdį. Tą įvaizdį galima pritaikyti ir jam pačiam. Vydūno fenomenas visą laiką buvo ir tebėra, kaip tas sfinksas - slėpiningas ir žiūrima

[1] Vydūnas, „Mano gyvenimo apžvalga“, in: *Žemaičiai. Žemaičių rašytojų prozos ir poezijos antologija,* Kaunas: Sakalas, 1938, p. 18.

[2] Jonas Mekas, *Dienų raštai*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 208–209.

į jį nevienareikšmiškai. Vieni pagarbiai žvelgia į jį kaip gilios išminties šaltinį, kiti prieš jį jaučiasi pasimetę, nes nežino, kaip jį vertinti, dar kiti juo piktinasi kam jis drįso praverti platesnius minties horizontus nustatytoms tikėjimo tiesoms patikrinti, pagrįsti ar jų aiškinimus savaip pakoreguoti, o labai daug kam nei šilta, nei šalta, kad jis buvo ir yra. Kaip kas tą fenomeną bevertintų, kultūriškai aktyvesnioji tautos dalis neišvengiamai jaučia jo buvimą, nors kai kam norėtųsi, kad jo nebūtų arba kad bent nesimaišytų mūsų dienų kultūrinio ir dvasinio gyvenimo vyksmuose. O jei tas fenomenas vis dėlto yra ir tuo buvimu vienaip ar kitaip mus veikia, yra svarbu jį pažinti ir išsiaiškinti, kur slypi jo veikimo galia ir kokį poveikį jis mums daro. Kitaip tariant, reikia įminti šio mūsų kultūros erdvėje stūksančio sfinkso slėpiningumo mįslę. Tą įpareigoja ir mąstytojo gimimo 150-mečio sukaktis, kurios proga Seimas nutarė 2018-sius paskelbti Vydūno metais ir kurią ruošiamasi iškilmingai pažymėti valstybės mastu. Tikėkimės, kad pagerbimo iškilmės praeis iškiliai, bet ne pompastiškai, kad ne tik dar kartą bus prisiminti žinomi šio kūrėjo nuopelnai tautai ir valstybei, bet bus pasakyta apie jį ir daug naujo, išryškinta ir konceptualiai pagrįsta jo palikimo tiek istorinė vertė, tiek svarba dabarčiai.

Vydūno mįslės įminimo, jo palikimo aktualinimo, atminimo įamžinimo keliu jau einama senokai ir palikta nemažai to ėjimo ženklų. Keliais tomais yra išleista svarbiausioji Vydūno filosofinio, literatūrinio, eseistinio palikimo dalis, fotografuotiniu būdu publikuojami atskiri veikalai, įgalinantys pažinti autentišką jį kūrėją su originalia betarpiškai jo dvasią atspindinčia rašyba. Vien mūsų laikais išleista net 10 autorinių Vydūno gyvenimą, grožinę kūrybą bei filosofiją analizuojančių ar fotografiškai atspindinčių knygų, kolektyvinių darbų, paskelbta keli šimtai mokslo ir populiarių straipsnių. Kaip klasikas Vydūnas išsamiai pristatytas akademinėje XX amžiaus pirmosios pusės lietuvių literatūros istorijoje, grąžintas į mokyklų programas, iš kurių prieš keletą metų buvo išbrauktas, o dabar pristatomas kaip viena iš ryškiausių XX a. pirmosios pusės mūsų kultūrą reprezentuojančių asmenybių. Jo kūryba analizuojama universitetuose dėstomuose kursuose (būta ir jam specialiai skirtų), parašyta nemažai diplominių, bakalaurinių, magistrinių darbų. Mūsų kultūros erdvėje Vydūnas matomas ir iš daugelio kitų jo pristatymo formų. 1993 m. apie jį sukurtas dokumentinis filmas *Tamsoje būti šviesa* (režisierius Zacharijus Putilovas, 1932–2007). Apie Vydūną skaityta nemažai paskaitų visuomenei, pasakota radijo ir televizijos laidose, rengiamos jam skirtos konferencijos, parodos, vyksta ne tik jubiliejiniai (ypač iškilmingai buvo pažymėta gimimo 125-mečio sukaktis 1993 m.), bet ir kasmetiniai minėjimai, forumai, kitokie renginiai, kuriuos organizuoja muziejai, bibliotekos, mokyklos, universitetai, kitos įstaigos, visuomeninės organizacijos. Vydūno vardu pavadinamos mokyklos, gatvės. Išskirtiniai Vydūno pagerbimo ženklai – jo palaikų perlaidojimas 1991 m. iš Detmoldo (Vokietija) į šalia Rambyno esančias Bitėnų kapines (Pagėgių savivaldybė), kurios, globojamos Vydūno draugijos, tapo Mažosios Lietuvos panteonu, bei jo memorialinio muziejaus įsteigimas restauruotoje buvusioje Kintų mokykloje (Šilutės rajonas), kurioje jis mokytojavo. Paskutiniam gyvenimo tarpsniui priglaudusi buvusios Vestfalijos kunigaikštystės (Vokietija) sostinė Detmoldas mąstytoją pagerbė 2013 m. gegužę atidengta atminimo lenta ir pastatytu skulptoriaus Liongino Garlos (1948–1983) sukurtu paminkliniu biustu. Nepamiršo Vydūno ir Tilžė (dabar Sovetskas, Rusijos federacija), kurioje prabėgo ilgiausioji ir visais atžvilgiais svarbiausioji jo gyvenimo dalis. Čia prie namo, kur jo gyventa paskutinį šiame mieste praleistą labai dramatišką dešimtmetį, Lietuvos Respublikos rūpesčiu ir lėšomis pritvirtinta įspūdinga memorialinė lenta su skulptoriaus Antano Žukausko sukurtu mąstytojo horeljefu. Deja, keletą metų dėtos pastangos įrengti šiame name memorialinį muziejų buvo be rezultatų. Daug Vydūno idėjų sklaidai ir atminimo įamžinimui padarė šešis dešimtmečius Čikagoje (JAV) veikiantis Vydūno Fondas bei Lietuvoje bemaž prieš tris dešimtmečius įsisteigusi Vydūno draugija.

Žinoma, tai kas padaryta, yra toli gražu yra ne viskas, ko reikėtų, kad Vydūnas mūsų sąmonėje būtų pakankamai įsitvirtinęs ir visuotinai suvoktas kaip didžiai reikšminga, savo aktualumo nepraradusi dvasinė vertybė. Svarbiausia, šiandien yra tai, kad Vydūnas išniro iš Lietuvoje beveik 50 metų trukusios užmaršties ir **bent kultūriškai aktyviosios tautos dalies akyse** tapo tuo, ko nusipelnė savo veikimu ir darbais – viena iš ryškiausiai matomų tautos istorinių asmenybių. Stebint Vydūno vardo pasirodymą mūsų kultūrinio ar politinio gyvenimo kontekste susidaro įspūdis, kad tas vardas bent minimas gana dažnai, kad aktualizuojamos mąstytojo idėjos, kad kartas nuo karto jomis pasiremiama ar su jomis polemizuojama kalbant apie mūsų valstybėje vykstančius politinius, socialinius, kultūrinius procesus, jo mintimis naudojamasi tiesiog kaip aforizmais.

Nors, nėra ko slėpti, Vydūnas (beje, kaip ir daugelis kitų iškilių mūsų tautos asmenybių) nėra tiek **visuotinai** žinomas, kiek yra to vertas. Tam daug pasitarnavo ideologinė sovietmečio konjunktūra ir iki šiandien tebesivelkantis jos šleifas. Vydūnas, kaip ir kiti iškilieji išeivijos kūrėjai, tais laikais priklausė nutylimų „buržuazinių“ autorių kategorijai, apie jį kalbėti tada buvo ne tik nemadinga, bet ir labai nepageidautina. Tad šiuo požiūriu jam mažiau pasisekė kaip, pavyzdžiui, K. Donelaičiui, A. Baranauskui, Maironiui, V. Krėvei, Vaižgantui. Jie bent buvo mokyklų programose, buvo leidžiami jų raštai, kad

ir labai kruopščiai parinkti. Apie Vydūną – beveik mirtina tyla. Tai, be abejo, ir šiandien atsiliepia jo žinomumui. Bet šiaip ar taip šiandien jis ne tik tvirtai stovi šalia minėtų klasikų, bet ir gana dažnai yra matomesnis už juos. Džiaugiantis tuo, kas pasiekta, kad Vydūnas grįžtų į mūsų kultūros apyvartą, kartu yra ir dėl ko apgailestauti. Labiausiai dėl to, kad nors deklaratyviai net aukštų valdžios žmonių jis yra ir pagarbinamas, vis dėlto per vangiai (net ir tų garbintojų) einama prie jo palikimo lentynų, kad jo dramų statyti vis dar neišdrįsta teatrai, kad jo veikalai, nors ir leidžiami, tačiau per mažai ir per kukliai – bent savo išvaizda ir poligrafija jie labai toli atsilieka nuo daugelio prabanga dvelkiančių ne ypatingai vertingo turinio šiandienos leidinių. Tos leidybos neremia valstybė, ji bent keliolika pastarųjų metų vyksta visuomeninių organizacijų rūpesčiu bei rėmėjų lėšomis. Gaila, kad ilgus jau mūsų nepriklausomybės metus Vydūno nebuvo mokyklų programose, kuriose tik visai neseniai atsirado.

Žiūrint į didžiulį Vydūno kūrybinį palikimą bei atliktus darbus praktinės kultūrinės veiklos baruose būtų galima jų visumą vertinti kaip gražų mūsų kultūros istorijos puslapį, kurį perskaityti derėtų istorinei atminčiai neabejingam, ja besiremiančiam tautinės savimonės (nesvarbu, kokios tautybės jis būtų) nepraradusiam valstybės piliečiui. Tačiau, geriau įsiskaičius, tas puslapis dvelkia ne tik praeitimi. Jis tvinkčioja gyvu dabarties pulsu, jis pasirodo besąs labai artimas ir aktualus būtent mums XXI a. pradžios Lietuvos žmonėms, pasimetusiems nemokėjimo pasinaudoti laisve labirintuose, nemaža dalimi jos atsisakantiems, netgi nelabai suvokiantiems, kas ji savo esme yra.

Vydūną būtų galima pavadinti mūsų tautoje užgimusiu žmoniškumo apaštalu. Tasai apaštalavimas sudaro viso jo gyvenimo turinį. Tai, kad jis parašė daugybę filosofijos, istoriosofijos traktatų, gimtosios kalbos vadovėlių, studijų, straipsnių, įstabių į mūsų literatūros aukso fondą įeinančių filosofinių dramų ir kitokių scenos veikalų, kad juos suvaidino su savo Tilžės lietuvių giedotojų draugija ir kad su ja ištisus keturis dešimtmečius dainomis stiprino Mažosios Lietuvos lietuvių dvasią ir tautinę savigarbą, kad ryžtingai stojo prieš nuožmią savo tėvynainių nutautinimo politiką, kurios auka vos netapo, kad visomis išgalėmis stengėsi stiprinti nepriklausomybę atgavusios Lietuvos dvasią, – visa tai sudaro to minėtojo apaštalavimo formas, labiausiai tikusias savai tėvynei ir savam laikui. Jomis Vydūnas stengėsi pasitarnauti „tautos žmoniškumo gyvėjimui“, padėti tam, kad kuo sėkmingiau būtų įveikiamos to gyvėjimo kliūtys, kad poreikis tam gyvėjimui kiltų iš žmogaus ir tautos vidinių paskatų, kad pačios tos paskatos bustų ir nuolat stiprėtų.

Visa tai, ką Vydūnas padarė, žadindamas tautą, kad ji „vykintų žmogaus ir tautos gyvenimo prasmę, tai esti, kad ji siektų tobulesnio žmoniškumo“[3], sudaro įstabų mūsų kultūros reiškinį – vydūnizmą. Jau kiekvienas atskiras šio reiškinio komponentas yra pakankamai didelis ir reikšmingas indėlis į kurią nors kultūros sritį, į jos raidą. Užtektų daugiau kaip trisdešimties Vydūno grožinių kūrinių, kad galėtume kalbėti apie jo didžiulę reikšmę mūsų literatūros, ypač dramaturgijos, ir teatro raidai - jis buvo ryškiausias XX a. pradžios filosofinės dramos ir modernaus teatro kūrėjas. Dvylika filosofijos traktatų, keliasdešimt straipsnių, įstabiosios filosofinės indų poemos „Bhagavadgytos“ vertimas reprezentuoja Vydūną kaip vieną iš turiningiausių ir originaliausių mūsų mąstytojų, bandžiusių esmingai spręsti reikšmingiausias žmogaus ir tautos būties problemas. Keturis dešimtmečius trukusi praktinė dirigento ir režisieriaus veikla su Tilžės lietuvių giedotojų draugija sudaro ištisą epochą dvasiniame XX a. pirmosios pusės Prūsijos lietuvių gyvenime. Gaivinama lietuviška daina, įspūdingi spektakliai lietuvininkams buvo ne tik vienintelei jų estetinės kultūros puoselėtojai, bet ir patikimiausi būdai stiprinti jų tautinę savigarbą, „garbėn kelti lietuviškumą“, kultūriniam visavertiškumui ir kūrybiniam pajėgumui suvokti. O kur dar daugybė kalbų tautiečiams, periodikos skiltyse išsimėčiusi gausi publicistika ir eseistika, ištisai paties prirašyti „tautos dvasiai kelti“ skirti žurnalai „Šaltinis“, „Jaunimas“, „Naujovė“, „Darbymetis“, gimtosios kalbos vadovėliai, į didžiųjų tautų sąmonę apie Lietuvą prabilti besistengią vokiškai parašyti darbai iš savo krašto istorijos.

Taigi, jau kiekvienas vydūnizmo komponentas – neeilinis mūsų krašto kultūros reiškinys. Tačiau patį vydūnizmą, kaip tautos gyvenimo fenomeną, sudaro harmoninga tų komponentų, vienas kitą praplečiančių ir papildančių, visuma. Net gyvensenos bei elgsenos ypatumai, spinduliuojantys ryškiu žmoniškumo taurumu, yra labai svarbus visuotinį skambesį ir paveikumą turįs vydūnizmo elementas. Tai ir yra tai, ką J. Mekas pavadino *mokymu savo gyvenimu*.

Integruojantis vaidmuo toje harmoningoje visumoje tenka filosofijai, nes joje telpa visa idėjinė programa, kurią Vydūnas realizavo savo gyvenimu, kūryba ir visokeriopa veikla. Antra vertus, Vydūną laikydami tik filosofu, jį gerokai susiaurintume ir sumenkintume. Įspraustas vien į filosofijos rėmus, jis mūsų sąmonėje tiesiog neegzistuotų kaip fenomenas, kokį mes įsivaizduojam ir kokį suvokiam. Jei sakom: Vydūnas – filosofas, turim pridurti: ypatingas filosofas, gyvenimo tobulintojas, ne kontempliuojąs, o veikiąs mąstytojas, labai neįprastai atrodąs tarp šio šimtmečio filosofų. Filosofija iš esmės jam nebuvo toji raiškos sfera, iš kurios jis būtų valgęs duoną, tačiau gal ir paradoksaliai tai skamba, ji jam reiškė

[3] Vydūnas, „Tikrasis Vydūnas“, in: *Naujas žodis*, 1928, Nr. 1, p. 4.

žymiai daugiau negu daugeliui tų, kurie tituluojami filosofais ir yra suvalgę iš jos po gerą pūdą druskos. Vydūnas labiau primena ne tiek XX a. intelektualą, kiek kokį nors senovės išminčių, kuriam filosofija sudarė tiesiog gyvenimo būdą ir esmę. Skelbdamas filosofinio pobūdžio traktatus jis norėjo, kad juos skaitantieji „leistųsi gundomi pasišvęsti daugiau negu paprastai gyvenimo esmei ir prasmei“[4].

Savo filosofiniuose, istoriosofiniuose ir grožiniuose veikaluose Vydūnas ne tik pateikė lietuvių tautos istorinio likimo, bei jos misijos žmonijos raidoje vizijos sampratą, bet ir parodė, koks yra žmogaus visavertės egzistencijos ryšys su tauta, o prieš tai atskleidė pačią žmogaus ir tautos esmę, tuo įnešdamas fundamentalų indėlį į teorinį tautos fenomeno pagrindimą. Šitų dalykų atskleidimas ir aiškinimas iš esmės ir sudaro savitą Vydūno filosofiją. Tos filosofijos dalimi galima laikyti ir paties mąstytojo gyvenimo principus, kuriais jis tarsi pademonstravo galimybę įgyvendinti savo skelbtas idėjas, rodė dvasinio tvirtumo pavyzdį bei jo teikiamą akivaizdų gėrį. Kultūrinė veikla irgi buvo jo filosofijos praktinių veiksmų kalba, teigusi, kad tautos gyvybė slypi jos kultūroje, jos kūrybos galių raiškoje. Šia savo veikla tautos dvasinį atsparumą ugdydamas, Vydūnas nusipelnė ne mažiau kaip filosofine ir grožine kūryba. Praktinio veikimo ir skelbtų idėjų vienovę įkūnijęs Vydūno fenomenas yra labai artimas Mahatmos Gandžio fenomenui. Jeigu Gandį galima laikyti indiškuoju neprievartinio pasipriešinimo teorijos ir praktikos klasiku, tai Vydūną – lietuviškuoju jo analogu, susiformavusiu senovės indų išminties poveikyje. Savo kūrybos ir kultūrinės veiklos pobūdžiu bei įnašu į tautos dvasinį atgimimą Vydūnas Lietuvai yra tai, kas Latvijai yra Janis Rainis, beje, savo lietuviškąjį amžininką labai aukštai vertinęs.

Vydūno palikimas niekada nepraranda aktualumo, nesvarbu kokiomis politinėmis, kultūrinėmis ar socialinėmis sąlygomis begyventume. Šiandieninių išbandymų, sunkumų ir netgi grėsmių lauke mūsų rėmimasis tuo palikimu įgauna ypatingą reikšmę. Juomi galime svariai pagrįsti tiek atskiro žmogaus, tiek tautos ir valstybės būties, laisvės ir visokeriopos raiškos prasmę sudėtingų problemų ir skaudžių konfliktų apimtame pasaulyje, kuriam iš visų vertybių labiausiai reikia būtent Vydūno puoselėto žmoniškumo.

Tad kuo Vydūnas mums ypač aktualus šiandien, pasitinkant atkurtos valstybės šimtmetį?

1924 m. mąstytojas paskelbė beveik aliarmuojantį apie tikrosios esmingosios laivės nebuvimą skelbiantį straipsnį „Mūsų tautos gyvenimo krizis“[5]. Kodėl reikėjo aliarmuoti ir kokią gi krizę įžvelgė tilžiškis išminčius, atrodytų, gana tvirtai ant savo kojų atsistojančioje ir daugeliu atžvilgių stiprėjančioje jaunoje valstybėje? Ką konkrečiai negero mąstytojo „skaidriosios akys“ įžvelgė to meto gyvenime ir kokia turėtų būti toji „esmingoji laisvė“? Visos negerovės, anot mąstytojo, didžiąja dalimi kylančias dėl pačios laisvės klaidingo supratimo. Laisvę nemaža tautos dalis suvokusi kaip galimybę nesivaržant siekti materialinių vertybių, hedonistinių malonumų, juos laikant prioritetiniais gyvenime, atsipalaiduoti nuo bendrų tautos ir valstybės interesų, hipertrofuoti individualius egoistinius siekius, pelnytis kitų sąskaita ir pan. Drausmė, tvarka, dvasinė saviugda imta traktuoti kaip laisvės varžymo priemonės. Būtent toksai laisvės supratimas ir vedąs tautą į dvasinės kultūros krizę, į josios gyvybinių galių silpnėjimą, kartu – į visišką vidinės, tikrosios, laisvės praradimą, po kurio gali sekti ir išorinės, t.y. politinės, laisvės netekimas. Tenlink, anot Vydūno, tautai kelią tiesiantys tokie valstybės gyvenime įsigalintys dalykai kaip minėtosios egoistinių individualių interesų viršenybės prieš bendruosius adoravimas, iš svetimųjų valdymo paveldėtas atotrūkis tarp valdžios ir žmonių, žemas valdžion susispietusiųjų tautiečių dorovės lygis, jų atsakomybės ir pareigingumo stoka, tautos elito dalies viešai demonstruojamas abejingumas etninei kultūrai ar netgi niekinantis požiūris į ją, tautinės savasties ugdymo eliminavimas iš švietimo sistemos, savitų tautinių bruožų nykimas mene, menkavertės masinės kultūros skverbimasis į gyvenimą, jos negatyvus poveikis jaunimui ir pan. Visa tai sąlygoją pastebimą tautos dorovės kultūros nuosmukį, žmoniškumo galios atskirame žmoguje silpnėjimą. Viso to akivaizdoje valstybės institucijos liekančios abejingos dvasingos, doroviškai tvirtos ir atsakingos asmenybės ugdymui. Tokiomis sąlygomis vaikydamasis išoriniams pomėgiams tenkinti skirtos tariamosios laisvės, žmogus prarandąs vidinę laisvę, t.y. galimybę jo dvasiai būti laisvai nuo paviršutiniškų hedonistinių troškimų ir pačiai reikštis taurųjį žmoniškumą. Pro žmoniškumo prizmę žvelgiančiam mąstytojui atrodė, jog pati valstybės orientacija į ekonomikos stiprinimą, materialinio turtėjimo skatinimą, spartų civilizacijos laimėjimų diegimą, į pastangas būtent šiose sferose pasivyti kitas tautas esanti vienapusiška, jos neatsveria su šiais tikslais kartu turimas įgyvendinti dvasinis tautos augimas, jos kultūros raiška. Tokios orientacijos fone valstybės gyvenime toną todėl ir duodančios ne taurumu pažymėtos žmoniškos stiprybės, o silpnybės – savanaudiškumas, garbės troškimas, pakantos ir tolerancijos stoka, bendravalstybinio susitelkimo nebuvimas, atotrūkis tarp valdžios ir visos tautos.

Ar ne beveik lygiai taip tenka kalbėti mums apie savo šiandieną? Argi šviesesni tautos protai, lyg prisimindami anuometinius Vydūno perspėjimus, ne aliarmuoja dėl to kas gali atsitikti (o atsitiko tai, kas atsitiko 1940 metais), kai ne dvasinės kultūros puoselėjimas bei žmoniškumo ugdymas yra valstybės gyvavimo

[4] Vydūnas, *Raštai,* t. 1, Vilnius: Mintis, 1990, p. 354.

[5] Vydūnas, „Mūsų tautos gyvenimo krizis“, in: *Klaipėdos žinios*, 1924, bal. 6,13.

pagrindas, o ekonomika, ekonomika ir dar daug kartų ekonomika, kaip tikslas sau, kaip bedvasis monstras, užėmęs Dievo vietą. Įsižiūrėkime į statistinio Lietuvos žmogaus svarbiausius rūpesčius – absoliuti dauguma susijusi buitimi, pragyvenimo lygiu, materialine gerove, vartojimu. Retas tautietis gyvenimo prasmę susipras susieti su Dievu ir kelią į Jį matyti kaip tokį tikslą, už kurį gyvenime nėra svarbesnio. O juk tokį kelią prieš akis kiekvieną gyvenimo akimirką regint visi darbai ir rūpesčiai įgautų su tuo keliu susijusią prasmę ir nebegalėtų remtis savanaudiškumą ir kitokį blogį įtvirtinančiais principais. Ar bereikia priminti, kad daug tokiais principais grįsto veikimo matome šiandien siaučiant mūsų politikos laukuose. Pats Dievas atsirinks, kas po tuos laukus darbuojasi dorai, o kas juodus darbus atlieka, bet būtų daug geriau, kad patys besidarbuojantys savo veiksmus būtų suderinę su tuo, kas visuotinai suprantama kaip Dievo aprobuotasis žmonių moralėje įsitvirtinęs teisingumas. Vydūno aiškinimuose to susiderinimo svarba ypač pabrėžiama. Labai reikėtų, kad tie aiškinimai pasiektų mūsų ausis ir sąmonę. Žinoma, galime ir nekreipdami dėmesio į tai, kad toks Vydūnas buvo, patys ieškoti prasmingos būties, dieviškojo teisingumo siekimo būdų. Tačiau pradėję ieškoti norom nenorom imsime žiūrėti, ką kiti pasaulyje jau suradę yra, ir nelabai ką savo beturėsime pridėti prie to, ką surasime. Ir dar: jeigu įveiksime savo tautinio nevisavertiškumo kompleksą, kuris kažkodėl labai madingas tapo ir dėl kurio visa, kas svetima, labiau negu savo vertiname, ir pasižvalgysime po mūsų intelektinio ir dvasinio paveldo lentynas, o ten aptiksime Vydūno knygas ir ėmę jas skaityti, pamatysim, kad ten yra toji pati išmintis, kuri iš įvairių pasaulio išminties šaltinių sklinda, tik ji tampriai susieta su mūsų tautos realybėmis.

Deja, Vydūno išmintis šiandien ne visiems yra patogi, o ypač nepatogi tiems, kurie stengiasi stiprinti vartotojiškas mūsų visuomenės nuostatas, menkinti dvasinės kultūros svarbą žmogaus gyvenimui. Su ta išmintim nepakeliui ir tiems, kas dėl vienokių ar kitokių priežasčių nemėgsta tautinių vertybių ir jose įžvelgia pavojus modernesnės gyvensenos siekiams bei mūsų valstybės integravimuisi į civilizuotąjį pasaulį. Būta ir atvirai išreiškiamo nepasitenkinimo, netgi ypač griežtų sovietmečiu atsiduodančių pagrūmojimų dėl pastangų Vydūno idėjinį palikimą sieti su dabartimi[6]. Tokie nusistatymai ir pagrūmojimai neprisideda prie dvasinės kultūros prioriteto įtvirtinimo mūsų gyvenime, prie to prioriteto, kurį jausdamas kiekvienas tautos žmogus, kiekvienas valstybės pilietis kartu su Vydūnu norėtų būti „aiškia žmoniškumo apraiška ir tuo kitus tam žadinti“. Visais savo darbais, visu gyvenimu. Jei visi to norėtume, ir to siektume, kiekvieno iš mūsų ir visos tautos gyvenimas, anot Vydūno, „būtų gražus skambėjimas, būtų palaimintas“[7], o žiniasklaida kasdien nebešiurpintų pranešimais apie smurtinius nusikaltimus, grobstymus, sukčiavimus ar korupcinius skandalus, bet pirmiausiai, o ne tarp kitko, informuotų apie tai, kuo pasipildė pasaulio ar Lietuvos dvasinės kultūros vertybių aruodas, nuo kurio turinio priklauso tikroji žmonijos pažanga.

Vydūnas savo filosofijoje ir kūryboje ypatingą vietą skyrė tautai. Lietuvą ir lietuvių tautą jis regėjo ne tik kaip fenomeną patį savyje, ne izoliuotą nuo globalaus pasaulio ir jame vykstančių pokyčių. Tas regėjimas aktualiai įsipina į šiuolaikinį globalizacijos vyksmo apmąstymų kontekstą ir mums yra ypač svarbus, nes vis garsiau aidi tautiškumą niekinantys, tautinį orumą žeminantys mūsų pačių valstybės piliečių balsai. Mąstytojas apie globalizaciją, nevartodamas šio termino, o ją vadindamas „žmonijos vienijimusi“, „žmonijos vienybe“, kaip apie aktualų dalyką kalbėjo nemažai. Jo vizijose regėjosi tokia globalizacija, kuri žmoniją vienys dvasiniu pagrindu ir kuri ne gniuždys atskirų tautų teisės į laisvą būtį, bet sudarys palankesnes sąlygas jų kūrybos galių sklaidai. Tautų suklestėjimą, o ne jų niveliaciją, jų pavergimą ir naikinimą Vydūnas laikė dėsningu būties vyksmo dalyku, kurio pažeidimas, t. y. prievarta, žmonijos ne suvienija, o tik dar labiau supriešina, dar labiau suskaldo, sukelia neapykantos protrūkius.

„Visa žmonija turi suvokti savo vienybę kaip sąmoningą tauriausią žmoniškumą“[8], – buvo įsitikinęs mąstytojas. Vienu svarbiausių žmonijos dvasinio atsigavimo, tolesnio augimo bei vienijimosi veiksnių Vydūnas laiko religingumo, kuris senesniais laikais buvęs daug gyvesnis, atgaivinimą. Turinti iš esmės pasikeisti žmogaus sąmonės kryptis, kuri paskutiniu metu „buvusi vis giliau smeigiama į daiktiškumą“. Religinio išpažinimo bei jo pasirinkimo laisvė buvo toji sfera, kurioje Vydūnas bene atkakliausiai stengėsi pritaikyti tolerancijos principą, propaguoti eukumenizmą, kuris mūsuose ypatingo aktualumo įgauna šiandien, švenčiant Reformacijos 500 metų sukaktį ir jos šviesoje gražiai besimezgiant dialogui tarp evangelikų ir katalikų, aktyviai reiškiantis senąjį baltų tikėjimą gaivinančiam ramuviečių judėjimui, plečiantis pažinčiai su įvairiomis pasaulio religijomis.

Ypač aktualiai šiandien skamba Vydūno mintys apie karų priežastis ir galimybes jų išvengti, apie būtinybę žmonijai gyventi taikiai. Karai, mąstytojo teigimu, yra žmonijos vienijimosi dramatiškoji, žiaurioji dalis, kuri būna neišvengiama, kai žmonija nepaiso Dievo nustatytų sugyvenimo principų, ignoruoja žmoniškumo svarbą ir dėl to pasuka į klystkelius ir jais eidama pati į tos žiauriosios dalies nasrus lenda. Kruvinieji konfliktai, pasak Vydūno, yra skaudžiausioji žmonijos blogai laikomo dvasinės brandos egzamino pasekmė.

[6] „Vydūnas čia ir dabar“, in: *Baltija*, 2003, p. 149–153.

[7] Vydūnas, *Raštai, op. cit.,* p. 27.

[8] Vydūnas, *Raštai*, t.4, p. 100.

Tai, kad „dabartyje žmonių dauguma nenumano, kas žmogus iš tikrųjų yra, ką reiškia žmoniškumas, labai skaudžiai įrodo didieji šių laikų karai ir tūlų galingųjų veiksmai prieš ir po jų. Tarsi žmoniškumas būtų tūluose žmonėse tiesiog apmiręs. [...] O žmogus ir jo gyvybė beveik dar mažiau [kaip gyvūnų] vertinamos.“[9] „Kada žmonijoj daug tokių žmonių daug yra atsiradę, kuriems gyvybė nebeturi ypatingos reikšmės, tada tereikia pūstelėti ypatingoms, slėpiningoms pasaulio galioms, ir jie pasiryžta kariauti“[10]. Šiandienos pasaulyje iš godulio pinigams kylančio žmoniškumo apmirimo tebėra labai daug, apie jo baisias pasekmes nuolat girdime ar skaitome, jų esame šiurpinami televizorių ekranuose ar interneto portaluose. Žmonija, kaip ir Vydūno gyventu laiku, tebesusiduria su didžiavalstybiniu šovinizmu, svetimų žemių ar gamtos išteklių grobimais, galios valdyti apraiškomis, religiniu fanatizmu ir fundamentalizmu. Tai – šiandieninės globalaus masto nesantaikos šaltiniai, tos nesantaikos, kuri, pūstelėjus „ypatingoms galioms“, gali įsiliepsnoti neregėto baisumo trečiuoju pasaulio gaisru, kuriame gali sudegti visa, kas gyva.

Vydūnas savo gyventame laike matė didžiulius žmonijos pasiektus mokslo ir technikos laimėjimus ir matė, kad tokio masto laimėjimų, deja, nėra žmonijos dvasinės pažangos kelyje. Mąstytojas konstatavo, jog labiau matoma žmonijos dvasinė atžangą, o ne pažanga, kuriai ji yra Kūrėjo pašaukta. Pripažino jis ir tai, kad esama pastangų ir dvasiniam gyvėjimui, kad pati žmonijos vienijimosi tendencija iš esmės randasi iš tų pastangų, tik jos, deja, esančios nelabai aiškiai išreikštos ir užgožiamos orientacijų į vartotojišką rojų. Praėjus septyniems dešimtmečiams nuo to laiko, kai Vydūnas, būdamas savo gyvenimo saulėlydyje, skelbė šias aktualumo nepraradusias, o veikiau dar labiau suaktualėjusias mintis, galima konstatuoti ne kažin kiek tepasikeitusią žmonijos pažangos situaciją, bemaž tas pačias materialinės ir dvasinės pažangos santykio proporcijas joje. Kaip ir Vydūnui, taip ir mums (mums tik labiau) yra matomi didžiuliai akyse vykstantys šuoliai technikoje, technologijose, informatikoje, įvairių mokslo šakų atradimuose, jų pritaikyme. Nuo Vydūno laikų čia nušuoliavome labai toli, kaip ir nuo jo jaunų dienų iki brandaus amžiaus irgi buvo gana toli nušuoliuota. Tačiau ar tokio masto šuolių esama dvasinėje žmonijos pažangoje? Nematė jų Vydūnas, nematome jų ir mes, nors kartu su juo turime pripažinti, kad šiandieninė žmonija, nors ir ne šuoliuodama, kad ir palengva, bet vis dėlto eina žmoniškumo kultūros link.

Tačiau šiandienos, kaip ir Vydūno laikų, pasaulis dar nėra pakankamai gerai suvokęs, kad tas ėjimas žmoniškumo kultūros link turi būti aiškiai suprastas kaip prioritetinis tikslas. Ar ne dėl to suvokimo stokos šiandien darosi ne mažiau žiaurūs, o kai kuriais atžvilgiais netgi žiauresni dalykai negu prieš keletą dešimtmečių, nors tai, kad žmogus yra didžiausia vertybė, bent laisvajame pasaulyje yra suprantama kaip savaime aiškus dalykas. Pasaulio, kurį Vydūno įsitikinimu, žmonija turėtų vesti sąmonės šviesos link, atmosfera prisodrinta pavojingų dvasinei sveikatai elementų ir gali bet kada suliepsnoti visa nuo žemės paviršiaus šluojančiu gaisru. Nuo to gaisro žmonių planetą paradoksaliai saugo ją pražudyti galintis ginklas ir baimė dėl nebuvimo jokių šansų išgyventi jį panaudojus. Bet šimtai žmonių kasdien žūsta ir ne nuo to ginklo. Fiziškai – nuo ištobulintų tradicinių ginklų. Tuos ginklus gamina pelno nuožmiai siekiančios korporacijos, o apyvarton paleidžia žmogiškoji neapykanta, demoniški besaikio turtėjimo interesai, iki šiolei neužgesęs užkariavimų, pavergimo troškulys – iš pažmoniškumo gimstantys monstrai. Juos įveikti tegali tik žmogaus dvasios galia, kuriai reikia laisvėti, stiprėti, susivokti, kaip Vydūnas sakė, esant spinduliu amžinosios begalinės šviesos. Kuo daugiau žmonių turi tapti esmiškaisiais žmonėmis, nes jų rankose pasaulio likimas, teigė Vydūnas. „Esmiškojo žmogaus gyvenimas yra nuolatinis kurstymas tauraus žmoniškumo. O kad ir nesirodytų laimėjimų tuo atžvilgiu, jis nesuglebtų. Jis mat regi, kaip visai slapčia jo gyvumas žadina kituose kilnų žmoniškumą. Iš lengvo tada tam bręsta vis daugiau žmonių, ir pamažu visa žmonija pakinta. Karai vos begali sukilti ir pagaliau jų visai nebegali būti“[11]. Tam „tauraus žmoniškumo kurstymui“ turėtų būti pajungtos žmogaus, tautos, valstybės, valstybių sandraugų, visų konfesijų religijų, visos žmonijos pastangos ir pajėgos. Toks buvo Vydūno siekis, kurį jis stengėsi įgyvendinti visu savo veikimu. Būtent toks siekis reikalingas aštrių konfliktų drebinamam šiandienos pasauliui.

Vydūno asmenybė, pasaulėžiūra, kūryba, veikla patraukė daugelio tyrėjų dėmesį, tačiau dauguma jam skirtų darbų yra fragmentiški, epizodiškai paliečią vieną ar kitą su šiuo fenomenu susijusį aspektą. Didesnių monografinio pobūdžio knygų ar studijų tėra viena kita. Visų Vydūnui skirtų darbų sąrašas būtų gana ilgas[12]. Čionai tik paminėsime reikšmingesnių darbų autorius. Apie Vydūno dramaturgiją ir teatrą plačiau ar siauriau yra rašę ir iš įvairių ideologinių pozicijų vertinę Audronė Barūnaitė Willeke, Vytautas Bičiūnas, Petras Bielskis, Aleksandras Jakštas-Dambrauskas, Aušra Jurgutienė, Kostas Korsakas, Jonas Lankutis, Aušra Martišiūtė, Antanas Masionis, Vincas Mykolaitis-Putinas, Bronius Pranskus, Rima Palijanskaitė, Rimvydas Šilbajoris, Juozas Tumas-Vaižgantas, Antanas Vengris, Pranas Vilūnas, Albertas Zalatorius. Kultūrinę Vydūno veiklą išsamiau ar glausčiau yra apibūdinę Vaclovas Bagdonavičius, Adomas Brakas, Juozas Gaudrimas, Vytautas Jakelaitis, Daiva Kšanienė, Vytautas Maknys,

[9] Vydūnas, *Raštai*, t. 2, p. 443.

[10] *Ibid.*

[11] *Ibid.*, p. 485.

[12] Svarbesnių darbų bibliografija pateikiama knygos pabaigoje. Išsamią Vydūnui skirtą bibliografiją rengia Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

Dana Palionytė, Silva Pocytė. Išsamesnes biografijas parašė V. Bagdonavičius, Antanas Krausas, Aleksandras Merkelis, Salys Šemerys. Vydūno filosofiją išsamiausiai analizavo V. Bagdonavičius, Edmundas Džiavečka, Bronislavas Genzelis, R. Palijanskaitė, Regimantas Tamošaitis. Epizodiškai ji liečiama ir daugelio kitų autorių darbuose. Dažniausiai jos idėjos bandomos apibūdinti aptariant grožinę kūrybą, recenzuojant filosofines mąstytojo knygas ar apžvalginio pobūdžio straipsniuose. Kai kuriuose darbuose nagrinėjama viena ar kita Vydūno filosofijoje kelta ar spręsta problema. Vydūniškąją tautos sampratą yra palietę Romanas Bytautas, Gražina Būgaitė, pedagogines pažiūras aptarę J. Jašinskas, A. Aleškevičius, K. Meškauskas, Ona Tijūnelienė, Leonas Jovaiša, religines – J. Pauperas, etiką – Rapolas Serapinas, estetines idėjas – Alfonsas Andriuškevičius, A. Jurgutienė, Gytis Vaitkūnas, Pillė Veljetaga, psichologiniu požiūriu Vydūno sąmonės koncepciją nagrinėjo Alfonsas Gučas, kultūros sampratą – Virgilijus Gasiliūnas. Vydūno ir Janio Rainio paraleles aptarė Silvestras Gaižiūnas. Vydūno kalbos samprata ir sąsajos su vokiečių kultūra atskleistos jo brolio vaikaičio Jurgeno Storosto darbuose vokiečių kalba. Leidybinė veikla gana detaliai išryškinta knygotyriniuose Domo Kauno darbuose bei jo parengtame gražiai iliustruotame kataloge „Visos Vydūno knygos“. Detmolde prabėgusius paskutiniuosius Vydūno gyvenimo metus vaizdingai aprašė Leonas Stepanauskas, vertingus atsiminimus apie savo mokytoją pateikė vokiečių baltistas profesorius Viktoras Falkenhahnas. Įspūdingas fotografinis pasakojimas apie rašytojo ir mąstytojo gyvenimą ir kūrybą – Bernardo Aleknavičiaus albumas „Vydūnas“.

Šia knyga stengiamasi pateikti kiek įmanoma vientisesnį Vydūno fenomeno vaizdą, atskleisti jo turinį, išryškinti jo sudedamąsias dalis bei jų vienovę, parodyti jo susiformavimo kontekstą, sukonkretinti socialines, kultūrines ir intelektines to formavimosi prielaidas bei ištakas. Monografija parašyta autorių ankstesnių darbų pagrindu, daug ką iš jų pakartojant, kai ką pridedant iš naujesnių tyrimų, nuoseklų pasakojimą papildant turimomis publikacijomis. Knyga skirta Vydūno 150-mečio sukakčiai, kurią minėdami turėsime progą geriau pažinti šį įstabų kūrėją, suvokti jo palikimo aktualumą dabarčiai. Autoriai, jausdamiesi įnešą į tą pažinimą savo indėlį, kartu tikisi skaitytojų atlaidumo dėl to, kad nespėjo daug ko pasakyti. Manome, kad gelminis tautos sąlytis su Vydūnu dar stiprės, ir galimybių tai pasakyti bus pakankamai.[...]

Dr. Vaclovas BAGDONAVIČIUS,
dr. Aušra MARTIŠIŪTĖ-LINARTIENĖ

Šaltinis – „Būti tautoje aiški žmoniškumo apraiška“; įvadas, in: dr. Vaclovas Bagdonavičius, dr. Aušra Martišiūtė-Linartienė, „Vydūnas: monografija“, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018, p. 9–20

Paminklas Reformacijos ir lietuvių raštijos pradininkams Reformatų skvere

Lietuvos Reformacijos istorijos ir kultūros draugija Vilniuje, istoriniame Reformatų skvere (sode), priešais evangelikų reformatų bažnyčią Pylimo g., parengė skvero (sodo) su paminklu viziją, pradėjo kaupti lėšas. 2017 m., minint Reformacijos 500 m. jubiliejų, Reformacijos draugijos iniciatyva Lietuvos dailininkų sąjunga kartu su Kultūros ministerija organizavo atvirą skulptūrinių-architektūrinių idėjų konkursą minėtam paminklui sukurti. Konkursą laimėjo skulptorės prof. D. Matulaitės ir architekto prof. J. Balkevičiaus projektas „STELOS“. Numatomas statyti paminklas – ne tik pagarba mūsų praeičiai, bet ir šiuolaikiškos demokratinės valstybės, jos atminties kultūros tolesnio puoselėjimo akivaizdus patvirtinimas.

Reformatų skvere (sode), kurį Vilniaus savivaldybė šiuo metu kaip tik atnaujina, paminklas turėtų iškilti jau 2020 m. Tam būtina surinkti solidžią sumą – 230 000 Eur. Siekdama sukaupti šias lėšas, Reformacijos draugija atidarė specialią sąskaitą ir įkūrė Paminklo statymo komitetą-fondą.

Paramą paminklo tolesniam kūrimui ir statymui maloniai prašome pervesti:
Gavėjas: *Lietuvos Reformacijos istorijos ir kultūros draugija*
Sąskaita: *LT69 7044 0600 0090 8619,*
AB SEB bankas, banko kodas 70440,
SWIFT kodas (BIC): CBVILT2X
Paskirtis: *Paminklui „Reformacijos ir lietuviškos raštijos pradininkams“*

Lietuvos Reformacijos istorijos ir kultūros draugijos valdyba
El. paštas reformacijosdraugija@gmail.com,
tel. +370 698 76500, +370 613 09542
Paminklo statymo komitetas-fondas
Daugiau informacijos apie projektą:
http://reformacija.lt/wordpress/parama/paminklas-reformacijos-pradininkams/

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Vilniaus universitete atidaryta akad. Zigmo Zinkevičiaus auditorija

Aušra VIRVIČIENĖ,
Vilnius

Akad. prof. habil. dr. Zigmo Zinkevičiaus bareljefas

Vasario 20 d. sukėjo dveji metai, kai netekome baltisto akad. prof. habil. dr. Zigmo Zinkevičiaus. Su Lietuvos istorijos laikraščiu „Voruta“ akademikas nuolat glaudžiai bendradarbiavo, konsultavo, rašė straipsnius istorijos, lituanistikos, baltistikos, kultūros temomis daugiau nei 30 metų. Jo išėjimas visam „Vorutos“ kolektyvui buvo ir yra didžiulė netektis.

„Iš kur ta daukantiška vargo pelė tiek energijos ir tiek patvarumo pasisemia?“ – prieš ketvirtį amžiaus klausė Algirdas Julius Greimas. Viename pokalbių profesorius prasitarė: „Matyt, buvau darbštus. Kas be ko, būta ir tokiam darbui gabumų – didelės Dievo dovanos. Kūrybiniam darbui labai svarbi atitinkama palanki dirbti aplinka, geros darbo sąlygos. Šiuo atžvilgiu man pasisekė. Žmona Regina ir visa mūsų šeima man tokias sąlygas ir tinkamą darbui nuotaiką sudarė.“

Profesorius buvo tautiškai ir pilietiškai susipratęs, matė būtinumą dirbti tėvynės ir mokslo labui. Be to, buvo vienas tų mokslininkų, kurie dalį savo darbų plačiajai visuomenei pateikdavo populiaresne, suprantamesne kalba.

Praėjus dvejiems metams po akad. prof. habil. dr. Z. Zinkevičiaus išėjimo, buvo nuspręsta įamžinti jo atminimą. Vasario pradžioje Vilniaus universitete (toliau – VU), Filologijos fakultete, atidaryta akad. prof. habil. dr. Zigmo Zinkevičiaus (1925–2018) auditorija.

Akad. prof. habil. dr. Z. Zinkevičiaus auditorijoje (buvusioje 92-ojoje) rinkosi atėjusieji pagerbti profesoriaus. Be artimiausių giminaičių, į iškilmingą renginį atvyko profesoriaus kolegos, buvę studentai, VU ir kitų institutų atstovai, draugai. Susirinkusieji galėjo apžiūrėti VU bibliotekos parengtą rinktinių akad. prof. habil. dr. Z. Zinkevičiaus darbų parodą.

Filologijos fakulteto dekanė prof. dr. Inesa Šeškauskienė pabrėžė, kad akad. prof. habil. dr. Z. Zinkevičius – neeilinė asmenybė, didis mokslininkas, ir kad ši popietė – neeilinis, išskirtinis renginys. Dekanė pakvietė VU mokslo vicerektorių prof. dr. Rimantą Jankauską ir Lietuvos mokslų akademijos (toliau – LMA) prezidentą akad. prof. habil. dr. Jūrą Banį atidengti „dvi paslaptis, paslėptas tarp dviejų langų“. Susirinkusieji pirmieji pamatė akad. prof. habil. dr. Z. Zinkevičiaus portretinį bareljefą, kurį sukūrė Leonas Žuklys, ir įrėmintą „profesoriaus gyvenimo santrumpą“. Ją kuriant pagelbėjo universiteto dailininkas Petras Repšys.

LMA prezidentas akademikas Jūras Banys pasakojo, kad bandė pavartyti LMA esančias akad. prof. habil. dr. Z. Zinkevičiaus bylas, bet „formalūs popieriai dažnai neatspindi tikrojo gyvenimo. Tačiau mes atsimename, kad akademiku Zigmas Zinkevičius tapo 1990 m.

Akad. prof. habil. dr. Zigmo Zinkevičiaus sūnus Vytautas Zinkevičius. Aušros Virvičienės nuotr.

Akad. prof. habil. dr. Zigmo Zinkevičiaus vaikaitis lituanistas dr. Mindaugas Šinkūnas. Aušros Virvičienės nuotr.

Prof. habil. dr. Domas Kaunas ir Vilniaus universiteto bibliotekos gen. direktorė Irena Krivienė. Aušros Virvičienės nuotr.

Prisimename jį kaip ministrą. Prisimename jo pastangas lietuvinti Vilnijos kraštą.“

Žinoma, kad akademikas buvo parašęs apie 100 knygų, 1 000 mokslo straipsnių, per 1 000 populiarių straipsnių. Juose nagrinėjami svarbiausi lituanistikos, baltistikos, kultūros klausimai – lietuvių kalbos istorija, vardynas, tarmės, Rytų Lietuvos kultūra.

„Džiaugiamės, kad toks iškilus mokslininkas buvo LMA narys. Mes tikimės, kad baltistika, lituanistika Vilniaus universitete ir toliau klestės“, – viltį išsakė akad. prof. habil. dr. J. Banys.

„Įamžiname baltisto, dialektologo, ilgamečio VU profesoriaus Z. Zinkevičiaus vardo auditoriją. Tai buvo ištisos epochos žmogus, savitai supratęs savo gyvenimo pareigas, gyvenimo tikslus – tarnauti gimtajai kalbai, jos istorijai ir tėvynei. Ir nuosekliai siekęs šiuos tikslus įgyvendinti, – sakė VU mokslo prorektorius, vicerektorius prof. dr. R. Jankauskas. – Visas jo ilgas gyvenimas susijęs su universitetu. Be to, profesorius baltistiką, lietuvių dialektologiją, lietuvių kalbos istoriją iškėlė į pasaulinį, tarptautinį lygį. Turime, į ką lygiuotis. Džiugu, kad profesorius vėl sugrįžta į universitetą.“

VU Baltistikos katedros profesorius habil. dr. Bonifacas Stundžia, vedęs renginį, sakė neabejojantis, kad visi žino, jog Z. Zinkevičius buvo labai glaudžiai susijęs su Lietuvių kalbos institutu. Pastarojo direktorė dr. Albina Auksoriūtė buvo akademiko studentė tuo metu, kai Z. Zinkevičius ėjo Lietuvių kalbos katedros vedėjo pareigas.

Vilniaus universiteto mokslo prorektorius, vicerektorius prof. dr. Rimantas Jankauskas (kairėje) ir LMA prezidentas akad. habil. dr. Jūras Banys. Aušros Virvičienės nuotr.

Lietuvių kalbos instituto direktorė dr. Albina Auksoriūtė. Aušros Virvičienės nuotr.

Akad. prof. habil. dr. Zigmo Zinkevičiaus sesuo geologė habil. dr. Ona Kondratienė. Aušros Virvičienės nuotr.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos direktorius dr. Sigitas Narbutas. Aušros Virvičienės nuotr.

Kovo 11-osios akto signataras Algirdas Endriukaitis. Aušros Virvičienės nuotr.

Be to, dr. A. Auksoriūtė, vadovaujama Z. Zinkevičiaus, rašė savo kursinį ir diplominį darbus. „Jo paskaitos mums visiems buvo labai įdomios, – prisimena dr. A. Auksoriūtė, – nes profesorius sugebėdavo paaiškinti ir išdėstyti dalykus paprastai ir suprantamai, net pačius sudėtingiausius. Profesorius – nepaprastai nuoširdus žmogus, sugebėdavęs rasti bendrą kalbą ne tik su studentais, bet ir su mokslininkais. Tas jo paprastumas, nuoširdumas išliko ir tada, kai jau vėliau jis užėmė aukštus postus. Už tai, kad aš šiandien esu terminologė ir dirbu Lietuvių kalbos institute, turiu būti ir esu dėkinga akademikui profesoriui Zigmui Zinkevičiui“, – neslėpė Lietuvių kalbos instituto direktorė dr. A. Auksoriūtė.

VU bibliotekos generalinė direktorė Irena Krivienė pasidalijo džiaugsmu, kad akad. prof. habil. dr. Z. Zinkevičiaus vardas ir atminimas tokia forma grįžta į VU, Filologijos fakultetą.

I. Krivienė patvirtino, kad tose erdvėse, kur dabar yra universiteto saugyklos ir gyvena knygos, iš tiesų praėjusio amžiaus viduryje gyveno universiteto dėstytojai.

„Profesoriaus palikimas yra didžiulis. Mūsų bibliotekoje yra 98 Z. Zinkevičiaus kūriniai. Spausdintiniai. Tačiau profesorius paliko mums ir nedidelį rankraštinį fondą, – dalijosi informacija direktorė. – Labai įdomūs dokumentai. Viena jų dalis – profesoriaus užrašų knygelės. Darbo knygelės, darbo kalendoriai, kur jis žymėjo, ką kokią dieną darė. Taip pat – labai smulkia profesoriaus rašysena pieštuku užrašyti dialektologijos tyrimai, žodžiai, kirčiai, diakritiniai ženklai.

Niekada nepamiršiu tokių profesoriaus ištartų žodžių: „Mūsų laikai atnešė tiek daug gero, vien techninės

Buvusi Lietuvių kalbos katedros sekretorė ir akad. prof. habil. dr. Zigmo Zinkevičiaus kaimynė Danutė Tarvydaitė. AUŠROS VIRVIČIENĖS NUOTR.

Akad. prof. habil. dr. Zigmo Zinkevičiaus vardu pavadinta auditorija

galimybės ko vertos. Jei dabar būčiau jaunas mokslininkas, išnaudočiau moksliniame darbe visas tas puikias technines galimybes, kurių tada net nesapnavome. Gal tuo tik mano gyvenimas ir skirtųsi, jeigu reikėtų gyventi ir vėl. Bet pagrindinis principas išliktų nepajudinamas – mokslas turi tarnauti gyvenimui. Ir savajai tautai", – prof. Z. Zinkevičiaus išsakytomis mintimis dalijasi VU bibliotekos generalinė direktorė.

LMA Vrublevskių bibliotekos direktorius dr. Sigitas Narbutas sako prisimenantis, kad šioje auditorijoje ir jis klausėsi Z. Zinkevičiaus paskaitų. Yra daug prisiminimų, susijusių su profesoriumi, jie „man labai brangūs". S. Narbutas sako visada stebėjęsis jo darbštumu, gebėjimu rasti laiko sudėtingiems tyrimams. „Profesorių pažinojau ne tik kaip talentingą lituanistą, darbštų, kantrų, globėjišką. Stovėdamas šioje auditorijoje, su jauduliu galiu pasakyti, kad džiaugiuosi dėl tų jaunų žmonių, kurie ateis į šią auditoriją, vadinamą Zigmo Zinkevičiaus vardu. Tegu ir jiems, ir universitetui sekasi."

Profesoriaus studentė, buvusi Lietuvių kalbos katedros sekretorė ir kaimynė Danutė Tarvydaitė sako neužmiršianti tų laikų, kuomet su prof. Z. Zinkevičiumi teko gyventi kaimynystėje – Universiteto gatvėje. Ji prisiminė ir labai mylimą profesoriaus persų veislės katę Pūkę, kuri buvo tikra namų karalienė – jei nuspręsdavo prigulti ir išsitiesti ant visų Z. Zinkevičiaus raštų, kortelių, sąsiuvinių, profesorius kantriai laukdavo, kol katė pati nulips nuo jo užrašų. „Nors ji atitraukdavo nuo darbo, bet Pūkei viskas buvo galima, – prisimena D. Tarvydaitė. – Be to, profesorius Z. Zinkevičius išgelbėjo mane nuo redaktorės pareigų leidykloje, sakęs, geriau eičiau dirbti laborante į katedrą. Juk redaktorės pareigos tarybiniais laikais iš tiesų buvo baisios cenzorės pareigos, aš būčiau cenzūravusi mūsų poetų J. Marcinkevičiaus, A. Baltakio ir kitų meno žmonių kūrinius. Būčiau buvusi budelis, – prisimena D. Tarvydaitė. – Aš profesoriui iki šių dienų už tai esu dėkinga."

Vilniaus universiteto profesorius, filologas ir bažnyčios istorikas dr. Paulius Vaidotas Subačius. AUŠROS VIRVIČIENĖS NUOTR.

Filologijos fakulteto dekanė prof. Inesa Šeškauskienė ir Vilniaus universiteto Baltistikos katedros profesorius habil. dr. Bonifacas Stundžia. AUŠROS VIRVIČIENĖS NUOTR.

Profesoriaus sesuo geologė habil. dr. Ona Kondratienė nuoširdžiai dėkojo visiems, prisidėjusiems prie brolio akad. prof. habil. dr. Z. Zinkevičiaus vardo įamžinimo. Sesers pasakojimas apie judviejų vaikystę, jaunystę, ilgam prikaustė visų susirinkusiųjų dėmesį. Didžiausia laimė, sakė O. Kondratienė, ko gero, yra turėti šalia patikimus žmones. Tokius kaip šviesios atminties prof. Z. Zinkevičius.

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, garsiųjų 1956 m. Vėlinių minėjimo Rasų kapinėse dalyvis Algirdas Endriukaitis pasakojo, kaip profesorius rengdavo studentų ekspedicijas, išvykas į Gervėčių kraštą: „Jis buvo nusiteikęs labai tautiškai, patriotiškai. Mus tai nuteikdavo pakiliai, darydavo didžiulį įspūdį."

Prisiminimais dalijosi ir VU profesorius, filologas, bažnyčios istorikas dr. Paulius Vaidotas Subačius, profesorių pažinojęs nuo vaikystės, taip pat – profesoriaus Z. Zinkevičiaus vaikaitis lituanistas dr. Mindaugas Šinkūnas.

Susirinkusiesiems VU Baltistikos katedros profesorius habil. dr. Bonifacas Stundžia perskaitė italų baltisto, tęsiančio akad. prof. habil. dr. Z. Zinkevičiaus darbus, prof. Pjetro Umberto Dinio (*Pietro Umberto Dini*) laiško eilutes: „Oi, kaip gražu. Profesorius Zigmas įkūnija lituanistikos ir baltistikos epochą. Jo pamoka liks gyva tose patalpose, kur jis ilgai dėstė. Puikiai dar prisimenu jo balsą jose."

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Lietuviai Drezdene 1942–1945 m.

Dr. Arūnas BUBNYS,
Vilnius

1945 m. vasario 13 ir 14 d. sąjungininkų aviacijos (britų ir amerikiečių) įvykdytas masinis ir nepaprastai žiaurus Drezdeno (*Dresden*) subombardavimas tapo vienu iš daugelio Antrojo pasaulinio karo metų žiaurumų ir nusikaltimų simboliu. Po šio tragiško įvykio net JAV ir Didžiosios Britanijos politinė ir karinė vadovybė ėmė abejoti tokių akcijų tikslingumu ir teisėtumu. 1945 m. vasario 13 d. naktį anglai atakavo Drezdeną dviem bangomis. Pirmos atakos metu miestą bombardavo 234 lėktuvai. Britų aviacija numetė ant miesto 2 656 tonas bombų. Po trijų valandų buvo surengta antroji ataka, kurioje dalyvavo 538 lėktuvai. Praėjus dešimčiai valandų po britų antpuolio, Drezdeną bombardavo amerikiečių aviacija. 311 JAV bombonešių numetė 771 toną bombų. Miestas buvo bejėgis gintis, nes likus mėnesiui iki šio bombardavimo zenitinė artilerija buvo perkelta į Rytų frontą, o vokiečių naikintuvai dėl degalų stokos negavo įsakymo stoti į kovą su priešo bombonešiais. Miestas buvo nepasiruošęs tokio masto bombardavimui, jame nebuvo įrengta pakankamai priešlėktuvinių slėptuvių, todėl aukų skaičius buvo labai didelis. Drezdenas garsėjo kaip svarbus kultūros centras, žymus istoriniais ir architektūriniais pastatais, jo ekonominė ir karinė reikšmė buvo ne tokia svarbi, kaip kitų didelių Vokietijos miestų, todėl šio miesto sunaikinimo negalima pateisinti kariniais strateginiais argumentais. Įdomu, kad šio tragiško įvykio liudininkais tapo ir šimtai Lietuvos gyventojų, kurie karo metais buvo išvežti prievartiniams darbams į Vokietiją ir bombardavimo metu dirbo Drezdene ir jo apylinkėse. Nėra tiksliai žinoma, kiek žmonių žuvo Drezdeno bombardavimo metu, aukų skaičiai svyruoja nuo 30 000 iki 300 000. Ilgai tarptautiniu mastu buvo pripažįstamas 225 000 aukų skaičius[1], šiuo metu daugelis specialistų mano, kad Drezdeno bombardavimo metu žuvo apie 60 000 žmonių. Absoliuti aukų dauguma buvo civiliai gyventojai – vyrai, moterys ir vaikai. Tiksliai suskaičiuoti aukų neįmanoma dėl karo audrose sunaikintų dokumentų ir bombardavimo metu buvusio chaoso. Po bombardavimo miestas degė dar savaitę. Drezdene tuo metu buvo daug pabėgėlių iš rytinių Vokietijos žemių ir čia dirbusių užsienio šalių

[1] H. Rumpf, *Ugnies uraganas: išdeginta Vokietija*, V., Briedis, 2017, p. 210.

Suniokoto Drezdeno gatvės. 1945 m. Viljamo Vandiverto (William Vandivert) nuotr.

Skulptūra „Gėris“ ant Drezdeno rotušės. 1945 m. Valterio Hahno (Walter Hahn) nuotr.

darbininkų. Neabejotina, kad tarp milžiniško aukų skaičiaus buvo ir čia atvežtų Lietuvos gyventojų. Vis dėlto nemažai į Vokietiją ir Drezdeną iš Lietuvos išvežtų asmenų išgyveno karo audras ir po karo grįžo į sovietų užimtą Lietuvą. Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) yra saugomos į Lietuvą iš Vokietijos sugrįžusiųjų patikrinimo (filtracinės) bylos.

Lietuvos gyventojai prievartiniams darbams į nacistinę Vokietiją pradėti masiškai vežti 1942 m. Saksonija ir jos sostinė Drezdenas buvo ta Vokietijos žemė, į kurią karo metais buvo atgabenta bene daugiausia darbininkų iš Lietuvos. Į Ostlando reichskomisariatą (apėmė Baltijos šalis ir vakarinę Baltarusijos dalį) dar 1941 m. gruodį buvo atsiųstos šešios vokiečių verbavimo darbams komisijos. Saksonijos komisija atvyko į Kauną, o Heseno komisija – į Vilnių. Yra žinoma, kad pirmasis traukinys su darbininkais iš Lietuvos (Kauno) į Drezdeną atvyko 1942 m. birželio 10 d.[2]

Nors okupantų spauda vis intensyviau ragino Lietuvos gyventojus vykti darbams į Trečiąjį reichą, tačiau „savanorių" atsirasdavo vis mažiau. 1942 m. gegužės 2 d. darbo ir socialinių reikalų generalinis tarėjas J. Paukštys išleido potvarkį dėl „privalomo talkininkavimo reicho karo pramonėje". Pagal jį visi Lietuvos vyrai nuo 17 iki 45 metų ir visos moterys nuo 17 iki 40 metų privalėjo užsiregistruoti *arbeitsamtuose* (darbo biržose).

1944 m. sausio 24 d. Trečiojo reicho generalinis darbo jėgos įgaliotinis Fricas Zaukelis (*Fritz Sauckel*) pareikalavo iš Lietuvos generalinės srities 100 000 darbininkų Vokietijai, tarp jų 50 000 jau vasario mėnesį. F. Zaukelis planavo iš Lietuvos išvežti į Vokietiją 10 proc. jos gyventojų. Vien Kaunas privalėjo surinkti 8 400 darbininkų. Tačiau sužlugo ir šis nacistinių okupantų planas. Paskutinės verbavimo akcijos metu iš Vilniaus apygardos į Vokietiją buvo išvežta 16 529 žmonės (iki 1944 m. gegužės 25 d.)[3].

Ostlando darbininkai sudarė tik 1 proc. Vokietijoje dirbančių svetimšalių darbininkų[4]. Iš viso Vokietijoje karo metu dirbo 10–12 mln. užsienio darbininkų.

Kaunietė Genovaitė Kasperavičiūtė (g. 1920) į Vokietiją buvo išvežta 1942 m. gegužės 15 d. Ji buvo atgabenta į Drezdeną ir įdarbinta siuvimo fabrike. Jai pavyko išgyventi karo metus ir 1945 m. liepą sugrįžti į Lietuvą[5].

Šakių miesto gyventoja Barštaitytė Genė (g. 1924) į Vokietiją darbams buvo išvežta 1942 m. gegužę. Ji buvo atvežta į Drezdeną ir įdarbinta popieriaus fabrike. Į Lietuvą G. Barštaitytė sugrįžo 1945 m. rudenį[6].

Antanas Zajarskas. Nuotr. iš LYA, f. K-1, ap. 59, b. 3843, l. 3 a. p.

255-ojo bataliono kariškis Bronius Saugūnas

Stepas Kriaučiūnas (g. 1914), gyvenęs Ukmergės apskrities Musninkų valsčiuje, 1943 m. gegužę nuvyko apsipirkti į Kauną. Čia jį sulaikė vokiečių policininkai ir pasodino į kalėjimą. Po mėnesio jis iš Kauno kalėjimo buvo išvežtas į Vokietiją ir įdarbintas pas vokiečių ūkininką, kuris gyveno apie 20 km nuo Drezdeno. Čia jis dirbo žemės ūkio darbus kartu su dviem rusais iki sovietų kariuomenės atėjimo 1945 m. gegužę. 1945 m. liepą S. Kriaučiūnas sugrįžo į savo gimtinę[7].

Nepaprastai įdomi kauniečio Stepano Belousovo (g. 1925) karo metų odisėja. Į Vokietiją darbams jis buvo išvežtas 1942 m. vasarą. Kartu su kitais buvo apgyvendintas darbo stovykloje Drezdene, Altenberg gatvėje, dirbo fabrike. Gyvenimo ir darbo sąlygos buvo labai sunkios: dirbo po 12 valandų per dieną, maitino labai prastai. Darbo metu juos saugojo sargybiniai, kurie dažnai mušdavo darbininkus ir iš jų tyčiojosi. Neiškentęs tokių gyvenimo sąlygų, Belousovas su draugu iš Drezdeno pabėgo ir bandė grįžti į Lietuvą, tačiau Berlyne juos sulaikė policija ir trims mėnesiams pasodino į kalėjimą. Atlikę bausmę, 1942 m. rudenį jie buvo sugrąžinti atgal į Drezdeną ir įdarbinti geležinkelio stotyje krovikais. 1943 m. Belousovas buvo perkeltas dirbti į Hamburgą, o iš ten nuvyko į Berlyną ir įsidarbino makaronų fabrike. 1944 m. pavasarį Berlynas buvo smarkiai bombarduojamas, todėl Belousovas su draugu nusprendė pabėgti į Drezdeną. Čia Belousovas iš vieno lenko nusipirko padirbtus dokumentus ir pagal juos policijoje gavo užsieniečio asmens liudijimą. Tačiau Drezdene jį atpažino vienas vokietis ir įskundė gestapui. Gestape Belousovas ir jo draugas iš Kauno buvo tardomi, žiauriai mušami ir kaltinami šnipinėjimu, kadangi važinėjo po įvairius Vokietijos miestus. Po tardymo Belousovas buvo nuteistas 6 metus kalėti koncentracijos stovykloje. Kai jis kartu su kitais kaliniais buvo vežamas į konclagerį, prasidėjo bombardavimas. Ešelonas buvo subombarduotas, o gyvi likę kaliniai

[2] K. Rukšėnas, *Į vergovę*, V., 1966, p. 108.

[3] LCVA, f. R-626, ap. 1, b. 222, l. 1.

[4] B. Koziello-Poklewski, „Obywatele republik baltyckich ptzymusowo zatrudniemi w Trzeciej Rzeszy, w latach II wojny swiatowej", in: *Komunikaty Mazursko-Warminskie*, Olsztyn, 1987, Nr. 1, s. 102.

[5] G. Kasperavičiūtės (Suchovinskos) 1945 07 01 registracijos lapas, LYA, f. K-1, ap. 59, b. 6090, l. 1-1a. p.

[6] G. Barštaitytės 1948 11 18 anketa, LYA, f. K-1, ap. 59, b. 5409, l. 2–3.

[7] S. Kriaučiūno 1950 02 16 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 59, b. 7532, l. 1–2.

išsibėgiojo. S. Belousovas taip pat pabėgo. Po bombardavimo jis atvyko į Chemnico miestą ir policijai pranešė, kad jis savanoriu atvykęs darbams į Vokietiją, o jo dokumentai bombardavimo metu buvo prarasti. Policijoje Belousovui buvo išduoti nauji dokumentai ir jis pradėjo dirbti metalinių krosnių fabrike. Tačiau dėl tardymo metu patirtų sumušimų jo sveikata buvo labai silpna, jis buvo paguldytas į ligoninę ir jam padarytos dvi operacijos. Išėjęs iš ligoninės jis išvyko į Bairoito miestą Bavarijoje ir ten dirbo iki karo pabaigos. 1945 m. vasarą Belousovas sugrįžo į Kauną[8].

Kaunietis Ksaveras Stanevičius (g. 1910) dirbo vairuotoju ir 1943 m. liepą buvo išvežtas darbams į Vokietiją. Iš pradžių jis dirbo Dancige (dabar Gdanskas), o 1944 m. sausį buvo perkeltas į Drezdeną ir čia dirbo juodadarbiu iki 1945 m. kovo. Po to jis buvo perkeltas į Halės miestą ir 1945 m. kovo 31 d. bombardavimo metu buvo sužeistas. Iki karo pabaigos jis buvo gydomas ligoninėje, kuri buvo perkelta į Prahą. Čia Stanevičius sulaukė karo pabaigos ir 1946 m. grįžo į Lietuvą[9].

Žydų tautybės vilnietė Berta Svirska (g. 1920) buvo išvežta į nacistinį lagerį Rygoje, o 1944 m. liepą iš ten perkelta į Vokietiją ir įdarbinta karinėje gamykloje Drezdene. Jai pavyko sulaukti karo pabaigos ir 1946 m. pradžioje sugrįžti į Lietuvą[10].

Kokia buvo bombarduojamų Vokietijos miestų gyventojų situacija, galima spręsti iš šio Berlyne dirbusio vilniečio Liudo Malakausko pasakojimo:

[...] *Tą naktį sirenos mus pažadino apie 1 valandą. Barakuose kilo didžiulis sąmyšis. Visi šoko iš lovų ir, pagriebę kas švarką, kas paltą, kas čemodaną, metėsi pro duris. Vieni bėgo į kieme, tarp fabrikų, buvusias slėptuves, kiti į rūsį po fabriku. Mes įlindome į fabriko slėptuvę. Nutilus sirenoms, įsivyravo mirtina tyla. [...] Tuo metu iš toli atskriejo pirmi priešlėktuvinių pabūklų dunksniai. Kas sekundę jie garsėjo, artinosi. Išgirdome vaitojantį lėktuvų gaudesį, o po to ir pirmųjų bombų sprogimą. Slėptuvė ėmė drebėti. Bombos pataikė į barakus. Vienas chorvatas, pamatęs, kad barakas užsidegė, šoko prie išėjimo ir nubėgo jo link. Po poros minučių baisus smūgis apsvaigino visus. Mūro skeveldros ir tinkas pabiro ant galvų, braižė veidus. Žmonės puolė prie išėjimo, bet išversti akmenys uždengė kelią. Pro mūro plyšius skverbėsi akinanti šviesa. Fabrikas virš mūsų degė. Nežinojome, ką daryti. Po kurio laiko išgirdome smūgius. Kasė atsarginį išėjimą. Iššliaužėm juo iš rūsio ir, užsidengę drabužiais galvas, kad liepsna nenusvilintų plaukų, bėgome tarp dviejų degančių fabrikų į kiemą. Išsigelbėjo apie 400 žmonių. O kieme, kur buvo atskiros betoninės slėptuvės, žiojėjo duobės, styrojo užmuštųjų lavonai. Niekas mumis nesirūpino. Išėjome į parką, šalta, drebame. Čia mus pamatė vokiečių darbininkai. Nuvedė į kitą slėptuvę, pavalgydino. Rytą sugrįžę, barakų vietoje radome tik degėsius. Visi mūsų rūbai, patalynė sudegė. Ant laiptų su penkiomis markėmis rankoje gulėjo negyvas chorvatas. Sudegė ir fabrikas. [...]*[11].

Už darbo drausmės pažeidimus lietuviai darbininkai buvo įvairiam laikui įkalinami kalėjimuose arba koncentracijos stovyklose. Štai kaunietė Bronislava Milašauskaitė (g. 1926) į Drezdeną buvo atvežta 1943 m. birželį ir įdarbinta karinėje gamykloje darbininke. Už

[8] S. Belousovo 1945 08 21 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 59, b. 6234, l. 4–6.

[9] K. Stanevičiaus 1946 03 26 registracijos lapas, LYA, f. K-1, ap. 59, b. 3950, l. 1–1 a. p.

[10] B. Svirskos 1946 01 31 registracijos lapas, LYA, f. K-1, ap. 59, b. 30297, l. 1.

[11] Cit. iš K. Rukšėnas, *Į vergovę*, V., 1966, p. 126–127.

Deginti sukrauti Drezdeno gyventojų kūnai. 1945 m. Valterio Hahno (Walter Hahn) nuotr.

smulkų darbo drausmės pažeidimą ji 2 mėnesius buvo kalinama kalėjime. Drezdene Milašauskaitė dirbo iki karo pabaigos[12].

Kaunietė Jadvyga Petrauskaitė (g. 1923) darbams į Drezdeną buvo atvežta 1942 m. 1942 m. rugsėjo 17 d. ją suėmė gestapas už tai, kad ji į Lietuvą atostogų vykstančiai savo pažįstamai perdavė laišką, kuriame rašė apie sunkų gyvenimą Vokietijoje. J. Petrauskaitė vokiečių teismo buvo nuteista kalėti kalėjime. Atlikus bausmę, ji vėl dirbo fabrike Drezdene iki karo pabaigos. Pasibaigus karui, J. Petrauskaitė sugrįžo į Lietuvą[13].

Į Drezdeną karo audros 1944–1945 m. atbloškė ne tik civilius asmenis, bet ir lietuvių policijos batalionų bei vermachto pagalbinių dalinių kariškius. 1944 m. vasaros pabaigoje Lietuvoje savisaugos dalinių (policijos batalionų) jau nebebuvo. Beveik visi 1944 m. tarnavę savisaugos daliniuose karininkai buvo sutelkti Drezdene (įvairūs šaltiniai nurodo skirtingą patekusių į Drezdeną karininkų skaičių – nuo 200 iki 400), iš ten dalis jų buvo pasiųsta tarnybai į 1944 m. vasaros pabaigoje Žemaitijoje pradėtą formuoti Tėvynės apsaugos rinktinę, nedidelė dalis vokiečių panaudota lietuviškųjų dalinių, patekusių į vokiečių Kuršo grupuotę, papildymui bei pateko į formuojamus lietuvių dalinius vermachto dalių sudėtyje. Beveik visi šie karininkai po karo išsisklaidė po įvairias Vakarų šalis. Drezdenas, kaip ir Tilžė, 1944 m. vasarą tapo svarbiu į Vokietiją pasitraukusių lietuvių policijos batalionų išformavimo, reorganizavimo ir paskirstymo po įvairius vokiečių dalinius centru. Drezdene atsidūręs vienas lietuvių karininkas savo prisiminimuose rašė:

[...] Pradėsiu nuo Drezdeno, kuriame dviejose atskirose stovyklose buvome surinkti keli šimtai buvusių Lietuvos kariuomenės karininkų, išskyrus gal tik tuos, kurie buvo įjungti į vokiečių karo aviacijos pagelbinius dalinius. Mūsų tarpe matėsi ir buvusių atsargos karininkų nuo pulkininko ligi jaunesniojo leitenanto laipsnio, buvusių vokiečių laikais suorganizuotų komendantūrų karininkų ir nemažas skaičius buvusiųjų Lietuvos policijos pareigūnų, kurie, kaip ir mes visi, dėvėjo vokiečių policijos karininkų uniformą su policijos leitenantų, vyresniųjų leitenantų, kapitonų ir net majorų laipsniais.

Karininkų žmonos ir kartu atvykę artimieji giminės buvo apgyvendinti atskiruose prie fabrikų pastatytuose barakuose ir labai greitai įjungti į darbą – „sukti nacių karo mašinos ratus pergalei“, – tokius ant sienų išrašytus šūkius matėme pakeliui per visą Vokietiją. [...][14].

1944 m. birželio pabaigoje lietuvių policijos 255-asis batalionas pro Slucką, Baltstogę traukėsi į Lenkijos gilumą. Beveik iki Varšuvos batalionas keliavo pėsčiomis. Kartu traukėsi ir vokiečių daliniai. 1944 m. liepą bataliono likučiai atvyko į Čechanovo (apie 50 km nuo Varšuvos) geležinkelio stotį ir čia išbuvo apie savaitę laiko. 1944 m. rugpjūtį batalionas traukiniu buvo nuvežtas į Drezdeną (yra žinių, kad į Drezdeną batalionas atvyko rugpjūčio 7 d.). Bataliono kariai apsigyveno Drezdeno priemiestyje Helerau (*Hellerau*) palapinėse. Čia 255-asis batalionas vokiečių įsakymu buvo išformuotas ir nuginkluotas. Apie 180 bataliono puskarininkių ir kareivių paskirti mokymui į Helerau policijos mokyklą (*Polizei-Waffenschule I*). Čia jie sudarė 9-ąją kuopą. Mokyklos viršininku buvo vokiečių kapitonas, instruktoriai taip pat vokiečiai. Kursantams buvo išduota SS karinių dalinių uniforma ir ginklai. Kariniai laipsniai buvo palikti tie patys, kuriuos turėjo 255-jame batalione. Visi kursantai buvo suskirstyti į keturis būrius maždaug po 45 žmones, būrių vadais buvo vokiečių vachmistrai. Daugiausia buvo mokoma rikiuotės, gatvės ir naktinių kautynių taktikos, prieštankinės ir priešlėktuvinės gynybos. Buvo palaikoma griežta drausmė, kursantams leidžiama išeiti į miestą, tačiau už menkiausią pavėlavimą sugrįžti į kareivines buvo baudžiama. 1944 m. spalio 9 d. Helerau kursantus surinko geležinkelio stotyje ir traukiniu išsiuntė į Italiją – Triesto miestą[15]. Buvęs bataliono kariškis Bronius Saugūnas apie bataliono išformavimą Drezdene ir Helerau policijos mokyklą papasakojo šitaip:

[...] *Į bataliono buveinę atvyko kiti vokiečių kariškiai, pagal kurių nurodymą ir buvo išformuotas batalionas. Iš bataliono paėmė arklius ir ginklus, atskyrė nuo bataliono taip pat ir karininkus, tačiau kur juos padėjo ir kaip panaudojo nežinau. Ta proga net nebuvo išrikiuotas batalionas. Tokiu būdu batalione, be karininkų, liko apie 180 eilinių ir puskarininkų. Visus tuos žmones paskyrė į SS policijos mokyklą, kuri buvo maždaug pusės kilometro atstume nuo kareivinių. Tai Drezdeno priemiestis Helerau. SS policijos mokykla buvo viename dideliame name su restoranu pirmame aukšte. Tuo pačiu į mokyklą atvyko*

Vytautas Mikalavičius. Nuotr. iš LYA, f. K-1, ap. 59, b. 4115, l. 5 a. p.

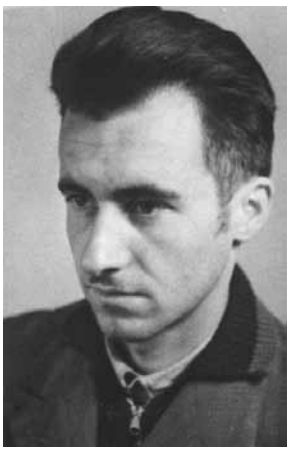

Vytautas Stankevičius. Nuotr. iš LYA, f. K-1, ap. 59, b. 5568, l. 4 a. p.

[12] B. Milašauskaitės 1945 08 09 registracijos lapas, LYA, f. K-1, ap. 59, b. 5287, l. 2–2 a. p.

[13] J. Petrauskaitės 1946 02 07 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 59, b. 6364, l. 3–4.

[14] J. Gediminėnas, „Nenorėjau būti didvyriu...“, in: *Karys*, 1970, Nr. 3 (1460), p. 84.

[15] B. Saugūno 1967 09 06 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, ap. 58, b. 47532/3, l. 43–44.

apie dešimt lietuvių policijos vachmistrų, pasitraukusių iš Lietuvos bėgant vokiečiams. Tie vachmistrai užėmė tokią pat padėtį, kaip ir visi kiti bataliono dalyviai, išskyrus vieną policijos vachmistrą, kuris mokėjo vokiečių kalbą ir buvo vertėju mokykloje.

Mokyklos viršininku buvo vokietis kapitono laipsnyje, pavardės nežinau. Visi instruktoriai buvo taip pat vokiečiai. Per užsiėmimus kalbėjo su mumis vokiškai, mes daugumą suprasdavome, o kartais padėdavo vertėjas. Valgyti eidavome į jau paminėtas kareivines. Tokiu būdu mokykloje mokėsi visi 255 savisaugos bataliono likučiai, pasitraukę iš Lietuvos, ir apie 10 policijos vachmistrų, viso apie 190 žmonių. Visiems mums išdavė SS dalinių uniformą ir karišką aprangą, išdavė vokiškus šautuvus. Kariškus laipsnius mums paliko tuos pačius, kuriuos turėjome batalione. Pagal laipsnį gaudavome ir atlyginimą.

Visi apmokomieji buvo suskirstyti į keturius būrius, maždaug po 40 su virš žmonių. Būrių vadais buvo vokiečių vachmistrai, vienas buvo kapitonas, jų pavardžių nežinau. Be to, jie jų mums ir nesakė. Kreipdavomės pagal laipsnį.

Apmokymas buvo įvairus. Daugiausia mus mokė paprastos rikiuotės, o taip pat mokė gatvių kautynių taktikos dienos ir nakties metu, kovai prieš tankus, priešlėktuvinei gynybai. Vietą apmokymui rinkdavosi pagal užsiėmimų charakterį: miške aikštėje, miesto gatvėje, paskaitos vykdavo kareivinėse. Visus reikalus tvarkė patys vokiečiai, jie net neleisdavo mums budėti. Stengėsi palaikyti griežtą drausmę, mus leisdavo į miestą, tačiau bausdavo už pasivėlinimą į mokyklą net keletą minučių. Skaitomose paskaitose ypatingas dėmesys buvo skiriamas tam, kad įtikinti klausytojus, jog Vokietija dar stipri, Berlynas dar parodys save, kad bus panaudotas kažkoks naujas ginklas, kad vokiečiai susitaikys su amerikiečiais bei anglais ir visi iš vien susidoros su Tarybų Sąjunga. Kur konkrečiai, kokioje kovoje ketino panaudoti mus, mums skelbiama nebuvo.

Ir štai vieną rytą – tai buvo apie spalio pradžią – visus mus Helerau mokyklos kursantus išvežė į geležinkelio stotį ir iš ten išvežė į Italiją[16].

Galima sakyti, kad šiems lietuvių policininkams pasisekė, kadangi jie nepakliuvo į baisųjį 1945 m. vasarį Drezdeno subombardavimą.

Vilniuje suformuotas lietuvių policijos 3-iasis batalionas 1944 m. liepos pradžioje ėmė trauktis Rytprūsių kryptimi (per Dokšicus, Kauną ir Jurbarką) ir Tilžėje (pagal kitus šaltinius Tauragėje) buvo išformuotas[17]. Tilžėje eiliniai ir seržantai buvo perkelti į vokiečių priešlėktuvinius dalinius, iš lietuvių batalionų buvo atrinkta apie 200 karininkų ir išsiųsta į Drezdeną, į policijos mokyklą. Netrukus iš Drezdeno grupė lietuvių karininkų buvo išsiųsta į Telšius, į formuojamą Tėvynės apsaugos rinktinę (TAR)[18].

Dalis buvusių lietuvių policijos 257-ojo bataliono, kuris buvo išformuotas Tilžėje 1944 m. rugpjūčio pradžioje, karių buvo aprengti vokiečių uniformomis ir paskirstyti po įvairius vokiečių inžinerinius dalinius. Čia patekę lietuviai buvo siunčiami statyti įvairių karinių objektų (aerodromų, gynybinių įtvirtinimų) įvairiuose Vokietijos miestuose (Alenšteine, Osterodėje, Potsdame ir kt.)[19]. Kita dalis buvusių bataliono karių buvo išsiųsti Zingsto miestą, vėliau į Drezdeną saugoti aerodromo. 1945 m. balandžio viduryje grupė lietuvių karių pateko į amerikiečių nelaisvę[20].

14-asis lietuvių policijos batalionas buvo suformuotas 1941 m. rugpjūtį Šiauliuose. 1944 m. liepą šis

[16] B. Saugūno 1967 09 06 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, ap. 58, b. 47532/3, l. 43–44.

[17] M. Adomaičio 1944 08 23 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45577/3, l. 15; P. Ambraziūno 1950 10 30 tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 8, b. 132, l. 152–153.

[18] J. Samuolio 1945 09 27 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 39194/3, l. 12–13.

[19] J. Aleliūno 1950 02 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47482/3, t. 2, l. 41–42.

[20] S. Šavėlos 1946 01 22 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 2215/3, l. 13–13 a. p.

Vokiečių policijos pareigūnai apžiūrinėja per Drezdeno bombardavimą žuvusių aukų kūnus. 1945 m. Valterio Hahno (Walter Hahn) nuotr.

batalionas iš Šiaulių atsitraukė į Tauragę ir čia buvo aprengtas vokiškomis uniformomis bei išsiųstas į Dancigą (dabar Gdanskas). Maždaug po mėnesio batalionas buvo išsiųstas į Drezdeną ir čia įjungtas į vokiečių policijos pulko sudėtį bei išsiųstas į Jugoslaviją kovoti su partizanais. 1945 m. vasario viduryje šis vokiečių policijos pulkas buvo sugrąžintas į Vokietiją ir apsistojo Kotbuso mieste. Pulkas dalyvavo kautynėse su puolančia sovietų kariuomene. Dalis pulke kovojusių lietuvių karo pabaigoje pateko į sovietų nelaisvę[21].

258-asis lietuvių policijos batalionas 1944 m. vasaros pabaigoje buvo išsiųstas į Kazlų Rūdos apylinkes saugoti geležinkelio. Priartėjus sovietų kariuomenei, batalionas pasitraukė į Tilžę. Čia bataliono likučiai buvo perkelti į Zingsto miestą netoli Belgijos sienos statyti gynybinių įtvirtinimų. Po trijų savaičių lietuvių kariai buvo išsiųsti prie Šveicarijos sienos tiesti naujų elektros linijų. Čia buvę bataliono kareiviai 1945 m. gegužės pradžioje pateko į amerikiečių nelaisvę[22].

Dalis lietuvių policijos 250-ojo bataliono karių 1944 m. buvo išsiųsti į Karaliaučių ir čia apie pusantro mėnesio dirbo pakrovimo darbus uoste, į laivus ir baržas kraudavo ginklus, šaudmenis ir maisto produktus. Iš Karaliaučiaus lietuvių kariai buvo išsiųsti į Drezdeną. Čia buvusieji 250-ojo bataliono kareiviai statė gynybinius įtvirtinimus aplink miestą iki pat karo pabaigos. 1945 m. gegužės pradžioje lietuviai pateko į anglų nelaisvę, vėliau jie buvo perduoti sovietams[23]. 250-ajame batalione eiliniu tarnavęs Boleslovas Gataveckas 1944 m. irgi atsidūrė Drezdene. Čia jis kartu su kitais taisė bombų sugadintus kelius, lygino išraustas duobes. Priartėjus sovietų kariuomenei, jis su savo daliniu traukėsi Liubeko link ir karo pabaigoje pateko į amerikiečių nelaisvę. JAV lietuvius perdavė sovietams, kurie juos išvežė į Irkutsko sritį ir ten laikė 8 mėnesius. 1946 m. B. Gataveckas grįžo į Lietuvą[24].

Pasvalio valsčiaus gyventojas Antanas Kubilevičius 1943 m. gegužę buvo mobilizuotas į vokiečių kariuomenę ir paskirtas tarnauti į 650-ą darbo kuopą. Ši kuopa iš pradžių dislokavosi Daugpilyje, vėliau buvo išsiųsta į Ostrovo miestą Rusijoje. Po to kuopa buvo perkelta į Rygą, o iš ten į Liepoją. Kuopos kariškiai visą laiką dirbo krovinių pakrovimo ir iškrovimo darbus. 1945 m. kovo mėn. kuopa garlaiviu atplaukė į Svinemiundės miestą Vokietijoje, o iš ten į Drezdeną. Čia kuopos kariai statė gynybinius įtvirtinimus. Drezdeno apylinkėse kuopos nariai karo pabaigoje pateko į amerikiečių nelaisvę ir buvo laikomi karo belaisvių stovykloje Prancūzijoje. Netrukus prancūzai buvusius SSRS piliečius karo belaisvius perdavė sovietams[25].

Musninkai, 1940 m. rugsėjo mėn. 24 d.
(davimo vieta ir data)
ASMENS LIUDIJIMAS № 191102 / 5836
(Vietoj vidaus paso)
Pavardė Kriaučiūnas Vardas Steponas
Martynas
(tėvo vardas)
Nuolatinė gyv. vieta Ukmergės ap. Musninkų valsč. Talatiškių km.
(miestas, apskr., valsč., kaimas, gatvė ir Nr.)
Užsiėmimas Žemdirb. Tikyba R.-kat. Tautybė lietuvis Šeimos padėtis nevedęs
Gimimo data (arba amžius) ir vieta 1914 m. gruodžio mėn. 5 d. Ukmergės apskr. Musninkų valsč. Talatiškių km.
(data) (miestas ar apskr.) (valsčius) (kaimas)
ASMENS ŽYMĖS
Ūgis Veidas Plaukų spalva
Akių spalva žalia Ypat. žymės nėra.
Į liudijimą įrašyti vaikai
Karinės prievolės atlikimo pažymėjimas
Dokumentai, kuriais pasiremus šis liudijimas duotas
(liudijimo savininko parašas)
Musninkų Valsčiaus Viršaitis
Sekretorius
MUSNINKŲ VALSČIAUS VIRŠAITIS

Steponas Kriaučiūnas, g. 1914. Nuotr. iš *LYA, f. K-1, ap. 59, b. 7532*

Kaunietis Povilas Sakalauskas (g. 1925) dirbo statybos firmoje. 1943 m. jų firmos darbininkai buvo mobilizuoti darbams ir atvežti į Drezdeną. Čia jis kartu su kitais darbininkais po bombardavimų valė miestą nuo griuvėsių ir remontavo namus. Darbininkai gyveno darbo stovykloje Landstrasse gatvėje. 1945 m. vasario mėn. P. Sakalauskas buvo mobilizuotas į vermachtą ir paskirtas tarnauti į 124-ąją tankų-pionierių diviziją vežiku. Vėliau jų divizija buvo perkelta į Cvikau miestą. 1945 m. gegužės 8 d. jis pateko į amerikiečių nelaisvę[26].

Pagal išlikusius archyvinius duomenis, galima daryti prielaidą, kad Drezdene ir jo apylinkėse 1942–1945 m. gyveno ir dirbo keli šimtai civilių lietuvių, atvežtų darbams. Jie dirbo įvairiose pramonės, transporto ir žemės ūkio įmonėse bei ūkiuose. 1944 m. vasarą ir rudenį Drezdene dislokavosi keli šimtai, o gal net keli tūkstančiai buvusių lietuvių policijos batalionų kariškių. Čia jie buvo kurį laiką apmokomi ir siunčiami tarnauti į įvairius vermachto ir vokiečių policijos dalinius Vokietijoje ir kitose šalyse. Žiauriojo Drezdeno bombardavimo metu 1945 m. vasario 13–14 d. galėjo žūti arba būti sužeistais ir čia buvę Lietuvos gyventojai. Dėl archyvinių dokumentų stokos šiuo metu nėra galimybės nustatyti net apytikslio Lietuvos žmonių aukų skaičiaus.

■

[21] J. Bagdono 1946 02 28 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 39432/3, l. 10 a. p.

[22] K. Dėdelės 1951 02 06 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 25638/3, l. 30.

[23] P. Milinio 1949 09 16 tardymo protokolas, *ibid.*, b. 15932/3, l. 27.

[24] B. Gatavecko 1947 08 20 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 59, b. 6529, l. 14–17.

[25] A. Kubilevičiaus 1950 04 06 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 59, b. 5282, l. 23–25.

[26] P. Sakalausko 1946 03 25 ir 08 20 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 59, b. 4660, l. 3–5.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Komisaro tikslas – Lietuvos laisvė ir lietuvybės išsaugojimas

Vytautas PUPŠYS,
Ukmergė

Balbieriškyje (buv. Marijampolės apskr., dab. Prienų r.) bežemio valstiečio Antano Glušausko šeimoje 1909 m. balandžio 23 d. gimė sūnus Jurgis. Dar vaikystėje, kartu su draugais ganydamas bandas, Jurgis svajojęs lankyti mokyklą. Tėvai, nepriteklių kamuojami, patys būdami beraščiai, sūnų sugebėjo išleisti į Dubėnų pradinę mokyklą. Šeimai pakeitus gyvenamąją vietą, Jurgis pradinę mokyklą baigė Žaunieriškiuose (Alytaus r.). Tačiau toliau siekti žinių buvo sudėtinga, lėšų pakako vos dviem Alytaus gimnazijos klasėms baigti. Naujos galimybės atsivėrė jaunuoliui įsidarbinus Alytaus žemėtvarkoje raštininku. Gimnazijos programą teko įsisavinti savarankiškai. 1935 m. Kauno valstybinėje gimnazijoje išlaikė baigiamuosius egzaminus eksternu ir gavo brandos atestatą.

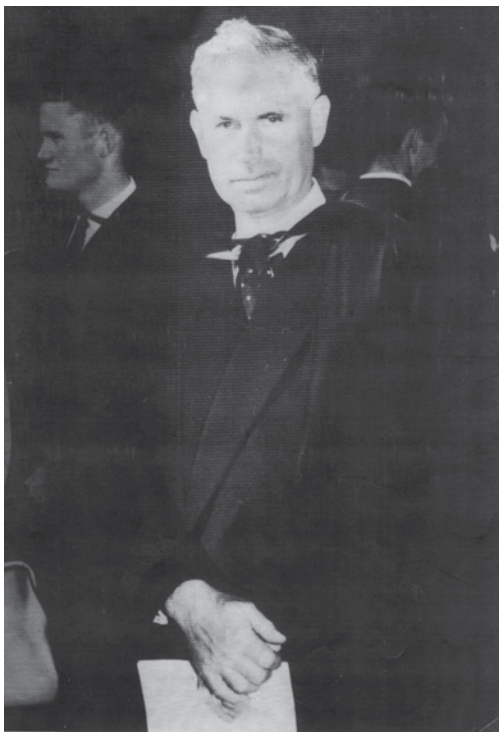

Jurgis Glušauskas (1909–1970). Nuotr. iš Vytauto Pupšio asmeninio archyvo

Buvusiam piemenukui durys atsiveria į valdininko karjerą. Darbo ir mokslo reikalais, važinėdamas į Kauną, susipažįsta su Mečislovu Gedvilu, Palangos gimnazijos mokytoju, buvusiu Petrogrado technologijos instituto studentu, kartu su tėvais karo pabėgėlių sraute 1923 m. grįžusiu iš alkanos ir revoliucijų nustekentos, pilietinio karo sugriautos Rusijos. Palangos gimnazijos direktorius Matas Untulis palankiai sutiko jaunąjį pedagogą. Buvusio studento laisvamanystė, valstiečių-liaudininkų pažiūros ir palankumas tautininkams netrukdė pedagoginei veiklai, o mokiniai J. Šimkus ir Gudaitis-Guzevičius tapo tikrais jo pasekėjais. Vis dėlto atsirado ir kitaip mąstančių. Su Palanga teko atsisveikinti. Persikėlimas į Telšius tapo lemtingas. Iš pradžių padirbėjęs kairiųjų pažiūrų laikraštyje „Žemaitis“ žurnalistu, vėliau skiriamas ir jo redaktoriumi. Lietuvoje kuriantis ligonių kasoms, laimėjo konkursą dėl direktoriaus pareigų.

Atsakingos direktoriaus M. Gedvilo bendradarbių paieškos pasiekia net Kauno suaugusiųjų gimnaziją ir jis pasiūlo J. Glušauskui direktoriaus sekretoriaus pareigas Telšių ligonių kasoje. Direktorius džiaugiasi savo pasirinkimu ir vis dažniau sekretoriui skiria visuomeninės veiklos – patikrinti valdžios kritiką, atsišaukimų platinimą, dalyvavimą visuomeniniuose susirinkimuose. M. Gedvilas agituoja paprastus klausytojus nepasiduoti melui ir neteisybėms. Nors jo paties tėvas su šeima dar 1904 m. už lietuviškos spaudos platinimą buvo ištremtas į Rusijos gilumą, Mečislovas patiki J. Glušauskui rinkti lėšas Tarptautinei revoliucijos kovotojų rėmimo organizacijai – MOPR. Dažnai keliauja ir po apskritį, susitinka su vietiniais kaimo aktyvistais D. Rociumi, J. Daškausku, A. Gudžiūnu ir kitais. Dalyvauja kuriant komunistines kuopeles.

Lietuvos socialinių reikalų komisariato darbuotojai su komisaru J. Glušausku. Pirmoje eilėje (iš kairės) aštunta J. Šaliapinaitė-Špukienė, trečioje eilėje antra J. Černeckytė-Grigienė, ketvirtoje eilėje šešta J. Gustaitė-Pupšienė, virš jos M. Kubiliūtė. 1940 m. Vilnius. Nuotr. iš Vytauto Pupšio asmeninio archyvo

1932 m. sekretorius J. Glušauskas drauge su M. Gedvilu įstoja į pogrindinę VKP (b). Jiedu vykdo draugų iš laikinosios sostinės: K. Didžiulio-Grosmano, Ch. Aizeno, M. Bordonaitės, I. Meskupo-Adomo, M. Chodosaitės, A. Sniečkaus pavedimus, platina Žemaitijai pristatomą komunistinę spaudą. Nuolat sekamas žvalgybos, kartais jai ir įkliūva, tenka kurį laiką praleisti pogrindininkams gerai žinomoje Varnių koncentracijos stovykloje.

1939 m. rugpjūčio 23 d. Maskvoje pasirašomas Molotovo–Ribentropo paktas ir jo slaptieji protokolai. Pasidalijamos Lenkijos ir Pabaltijo valstybės įtakos zonomis. Netrukus prasidėjęs karas parklupdo Lenkiją, o į Pabaltijį įvedamas sovietų kariuomenės „ribotas“ kontingentas galimo priešo užpuolimui atremti. Pasaulis apstulbęs! Vakarykščiai nesutaikomi priešai tapo artimiausiais bičiuliais. Vakarams kukliai tylint, naujųjų bičiulių pergalė švenčiama bendru kariniu paradu Lietuvos Brastoje (rus. *Brest-Litovsk*). Užimtos teritorijos pasidalytos taikiai ir supratingai. Apie pasaulinį politikos krachą dar ir dabar svarstoma, tačiau tai buvo nedidelė įžanga, pareikalavusi dešimčių milijonų aukų Antrojo pasaulinio karo baisybėse.

Maskva nenumaldomai reikalauja, kad Lietuva pakeistų savo Vyriausybę jai priimtina. Jau pasiūlytos vis netinkamos. Nebetinka deryboms ir prezidentas Antanas Smetona. Tik po eilinio ir paskutinio ultimatumo be atskiro įspėjimo Raudonoji armija kirs Lietuvos sieną. Tankai jau laikinosios sostinės gatvėse, kai lėktuvas iš Maskvos su Viačeslavo Molotovo pavaduotoju Vladimiru Dekanozovu leidžiasi Kauno oro uoste. Staiga tampa ir Lietuvos valdžiai aišku, kad jokių derybų nebus, nes ir prezidentas susirgo bei išvyko gydytis į užsienį, pareigas eiti palikęs Ministrų Tarybos pirmininką Antaną Merkį.

V. Dekanozovas, atvykęs į privatų Kauno milijonieriaus J. Jacovskio butą miesto centre, pradeda vykdyti jam suteiktus įgaliojimus. Padiktuojamas Ministrų Tarybos sąrašas, kuriame nei vieno komunisto pavardės nėra. Tai daroma, nes visos partijos, tarp jų ir komunistų, uždraustos. Į laikinojo prezidento pareigas siūlomas žurnalistas Justas Paleckis, o jo pavaduotoju – profesorius Vincas Krėvė-Mickevičius. Belieka sulaukti A. Merkio sutikimo. Kauno gatvėse raudonarmiečiai džiūgauja, kad mūšis laimėtas be mūšio. Kariai linksminasi, šokdami kazačioką, dainuodami pamėgtas savas dainas: „Daina apie Čiapajevą“, „Traktoristai“, „Katiuša“, „Trys tankistai“, „Ir platus gi kraštas mūs gimtasis“. Klausytojų taip pat netrūksta.

Iš Maskvos parskrenda V. Krėvė-Mickevičius ir informuoja laikinuosius ministrus, kad nors V. Molotovas jį priėmė ir išklausė, bet užtikrino, kad V. Dekanozovas savo misiją atliko ir jau išvyko į naują paskyrimo vietą. Jis dabar eina sovietinio pasiuntinio pareigas Vokietijoje. Liko tik Lietuvos Respublikos

Aldona Žaltauskaitė-Prėskienienė, LSSR Socialinio aprūpinimo komisariato sekretorė. Nuotr. iš Vytauto Pupšio asmeninio archyvo

pasiuntiniams atvykti į Maskvą, kad pasiprašytų priimami į didžiąją tautų šeimą. Tai netrukus ir buvo padaryta. J. Paleckis su delegacija parvežė Stalino saulę, o garbiam profesoriui teko atsistatydinti. Viskas įvyko taip greitai, kad rinkėjai nelabai tesuprato, kas įvyko. Užsienio šalių diplomatinės atstovybės iš Kauno išvyko. Iš Seimo deputatų sudaryta Vyriausybė pradeda veiklą. Ministrų Taryba keičiama Liaudies komisarų taryba. Jos pirmininkas – jau partijos rekomenduojamas M. Gedvilas. Pasirodo, tai senas pogrindininkas ir Maskvai žinomas kaip jos nurodymų patikimas vykdytojas. Anksčiau sudarytas nepatikimųjų bei priešų sąrašas jau vykdomas. Tik buvusio prezidento A. Smetonos pavaldiniams susigrąžinti į Kauną nepavyko. Laikiną prieglobstį jam suteikė draugiška sovietams Vokietija.

Dar „ribotam“ kontingentui siaučiant gatvėse, iš Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo paleidžiamas komunistų vadas Antanas Sniečkus. Jo laukia vidaus reikalų ministerio pareigos. Iškviečiamas į Kauną Telšių apskrities ligonių kasos direktorius M. Gedvilas, jis pakeičia Antaną Sniečkų. Skubiai baigiamas priešų ir nepatikimųjų sąrašas. Jis ilgas ir sunkiai suvokiamas. Diplomatai, karininkija, valstybės tarnautojai – priešai, ir tai suprantama, bet profesūra, dvarininkai, įvairių visuomeninių organizacijų vadovai ir aktyvistai, jau nebeaišku. Kuo nusikalto vienuolės, irgi nebeaišku. Tiesa, jos įvardytos prostitutėmis... Skubiai išvežami į Maskvą dar senosios Vyriausybės sulaikyti Augustinas Povilaitis ir Kazys Skučas, nedelsiant ir likviduojami. Lubiankoje areštų ir suiminėjimų daugėja, įkalinimo vietos perpildytos. Po šalį sklando įvairiausi gandai. Auga kariškių ir atkomandiruojamų specialistų gretos. Atvykstantieji nemoka lietuvių kalbos, o prie kiekvieno vertėjo nepastatysi. Vyksta ir partijos gretų valymas. Jos negausios, į valdžią imami ne visi. Nepatenkintieji į tai neranda atsakymo. Ministeris M. Gedvilas neužmiršta ištikimojo sekretoriaus J. Glušausko.

J. Glušauskas jau Kaune, jis tampa buvusio direktoriaus sekretoriumi. Laikinai. Po to iškeliamas ir tampa Kauno apskrities viršininku. Galiausiai jam patikimos soc. aprūpinimo komisaro pareigos. Komisariato raštinė kuriama Vilniuje, o būsimus darbuotojus tenka susirinkti pačiam. Sulenkintame Vilniuje, kurio gyventojai net nekalba lietuviškai, užduotis sunkiai įkandama. Daug rusakalbių ir tik *po prostu* temokančių. Pasisekė, kad komisariate dirba sena vilnietė Marcelė Kubiliūtė. Ji uoliai ieško išmanančių valstybinio darbo subtilybes. Komisariate ir Jadvyga Grigienė, su kurios seserimi Aldona Marcelė Kubiliūtė dviese slaugė ir laidojo Rasų kapinėse lietuvių savanorius. Kartais tuos laikus prisimindavo prie paties komisaro, kuris apie tai nieko nežinojo, bet domėjosi.

J. Glušauskas, pradėjęs dirbti komisariate, skynėsi kelią, augo juo pasitikinčių žmonių gretos. Tačiau dažni tardymai, suėmimai, įtariamųjų paieškos kėlė baimę ir susirūpinimą. Sudėtingas reiškinys – atvykstantys rusakalbiai ir jų įtarumas, nors tie kaltinimai išpūsti ir nereikšmingi, tik didinantys gyventojų santykių įtampą.

O štai ir pats komisaras gauna įsakymą perimti Miško pramonės komisariatą. Kolega Valerijonas Knyva gali tik šypsotis, nes komunaliniame komisariate popierizmo mažiau ir biurokratija paprastesnė – bedarbių Vilniuje daug. Miško pramonės komisariatas tiesiogiai pavaldus Maskvai. J. Glušauskas siunčiamas prisistatyti į Maskvą, kad gautų sutikimą vadovauti komisariato veiklai.

Net pirmą karo dieną paskutinis ešelonas su strateginiu kroviniu – mišku – išsiunčiamas į Vokietiją. Tuo metu ruošiamas dar vienas krovinys Naujojoje Vilnioje ir mazginėse geležinkelio stotyse, bet priešinga kryptimi ir su žmonėmis. Vagonai aprūpinti ginkluota sargyba, net artimieji neprileidžiami ir ilgai kelionei negali perduoti maisto. Vandens irgi nėra. Tupykloms, nusilengvinimui grindyse iškirstas siauras tarpelis. Su maldomis ir ašaromis, keiksmais ir šunų lojimu apleidžiama Tėvynė. Tik viena kita šeima išvengė deportacijos. Pasilikusieji liko dėkingi ir komisarui J. Glušauskui, nes šis laiku įspėjo juos apie galimas paieškas. Jis pats valdžiai taip pat buvo reikalingas, nes kilo įtarimų.

Dar vokiečiams neįžengus į Lietuvą, partizanai pradeda ieškoti sovietinių pareigūnų ir aktyvo. Vakarykščiai kankiniai savo budelius gaudo kruopščiai, bet neišvengia klaidų ir persistengimo. Izoliuotas buvo ir J. Glušauskas, jo laukė Panerių pušynas. Tik M. Kubiliūtės ir jos bendražygių dėka pavyko įrodyti, kad J. Glušauskas Lietuvai nenusikaltęs. Kito komisaro V. Knyvos išlaisvinti nesuspėta. Jis žuvo Paneriuose kartu su Vilniaus žydais, be įrodymų, kad buvo nusikaltę. Nereikėjo net ir teismo, bet sprendimas šaudyti ir buvo vykdomas be išlygų.

Dėl būsimos penktosios kolonos ateityje per visą Lietuvą nuskries žinia apie sunaikintus kunigus

prie Vilkaviškio. Iššudyti ir Pravieniškių kaliniai su visais sargais, nukankinti Panevėžio gydytojai, tačiau didžiausio dėmesio susilaukė Rainių miškelio kankiniai prie Telšių. Jų budeliai buvo vietiniai: D. Rocius, apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas ir Aukščiausiosios Tarybos prezidiumų pirmininko J. Paleckio pavaduotojas, vietiniai čekistai P. Raslanas ir Ch. Dušanskis, NKVD dalinio kareiviai. Sadizmo apsireiškimas buvo toks didelis, kad egzekuciją per spaudą išplatino netgi patys vokiečiai. Paskutinė lietuvių grupė, išsivaryta iš Lietuvos, sušaudyta Baltarusijoje, Červenėje. Atsitiktinai išsivadavęs iš po lavonų krūvos pulkininkas Jonas Petruitis dar karo metu išleido prisiminimus „Kaip jie mus sušaudė".

Kauno–Daugpilio plentu slinko pabėgėlių kolonos, jas nuolat apšaudydavo vokiečių aviacija. Vieno priverstinio sustojimo metu prie Utenos iš mašinos iššokęs M. Gedvilo pavaduotojas komisaras Pijus Glovackas pastebėjo ant griovio kranto verkiančią motiną su vaikeliu. Išsiaiškino, kad tai SSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatė Salomėja Nėris, poemos apie Staliną autorė. Jos sūnui trumpam reikėjo „ant reikaliuko", tuo momentu mašina nuvažiavo ir juos paliko. P. Glovackas puolė stabdyti važiuojančias mašinas, tačiau vienas iš kabinos iššokęs seržantas pistoletu komisarui šovė į kaktą ir, jį palikęs griovyje, nuvažiavo. Kitą dieną bėgliai komisarą palaidojo Daugpilyje ir traukėsi toliau.

Dar veikė senoji pasienio tvarka. Teko strese laukti leidimo įvažiavimui į SSRS (Rusiją). Atvykę nelaukti svečiai buvo išmėtyti darbams nuo Pavolgio iki Kazachstano srities ir dar toliau.

Lietuvoje karo metais profesorius V. Krėvė-Mickevičius leido bolševikų nusikaltimų archyvus. Jam talkino buvęs komisaras, kiti Lietuvoje likę Seimo deputatai. Vokiečiams pralaimint karą ir paliekant Lietuvą, susimąstyta, ko laukti grįžus „saviems". Netolimi įvykiai praeityje reiškė, kad gulagu atsipirkti nebus leista. Net bandžiusiojo šį kartą perverbuoti buvusius draugus greičiausiai laukė tik išdaviko statusas, kas vėliau ir pasitvirtino. Kito pasirinkimo nebuvo. Paskutiniu momentu priimtas sprendimas bėgti iš liepsnojančio Vilniaus, o netrukus pasitiko ir liepsnojantys Rytprūsiai. Iš čia tenka trauktis, kad nepakliūtų į SSRS okupacinę zoną. Pasiekę sąjungininkų okupacines zonas, bėgliai maldauja vieno – kad nebūtų deportuoti į Rytų sektorių. Jau kuriantis perkeltųjų asmenų stovykloms ir lietuviai ėmė burtis ir kurti savo buitį. J. Glušauskas įsijungė į organizacinį darbą, dirbo Augsburgo lietuvių pabėgėlių komitete, mokytojavo lietuvių pabėgėlių progimnazijoje, organizavo ir vadovavo aukštesniesiems prekybininkų kursams.

J. Glušauskas, pasirinkęs Armino literatūrinį slapyvardį, įsipareigoja sąžiningai ir nuoširdžiai dirbti puoselėjant lietuvišką kultūrą. Jis smerkia asmeninių ir partinių reikalų iškėlimą virš bendrųjų. Nuo šiol jis tik lietuvis. Prasidėjus Šaltajam karui, vokiečiai ir sąjungininkai iš Vakarų sutaria naikinti perkeltųjų asmenų stovyklas. Pabėgėliams tenka ieškotis prieglobsčio. Daug vilčių, sudėtų į JAV, neišsipildė. Prieglobsčio teko ieškotis Didžiojoje Britanijoje, kitose Europos valstybėse. Patraukliausią ir palankiausią prieglobstį pasiūlė Australija.

1948 m. gegužės 14 d. į Australiją atvyksta pirmieji lietuviai. Tarp pirmųjų atvyksta ir J. Glušauskas, o jau rugsėjo mėnesį pradeda leisti pirmą Australijos lietuvių laikraštį lietuviams žemyne. Tiesa, už imigraciją dvejus metus tenka atidirbti rusvųjų anglių kasyklose Li Krike (*Leigh Creek*, Pietų Australija). 1949 m. apsigyvena Adelaidėje, nuolat ten gyvena ir iki 1956 m. tęsia laikraščio leidybą. 1951 m. dar įkuria lietuvišką leidyklą, veikusią iki 1956 m. ir išleidusią dešimt knygų lietuvių kalba, kurių pirmoji buvo Pulgio Andriušio (Fulgencijaus Andrusevičiaus) „Sudie, kvietkeli". Savo spausdintą žodį leidykla skleidė po pasaulio lietuviškas kolonijas.

Sėkmingai panaudodamas „Australijos lietuvio" puslapius, sujungia lietuvius į vieną šeimą. Per laikraščio puslapius organizuoja Vasario 16-osios gimnazijos šalpą. Renka lėšas Tautos ir Mažosios Lietuvos fondams. Nepalikta be paramos Vokietijoje likusi lietuvių ligoninė, o kiek laiko užima eilės pašte ir anketų pildymas gauti ir skirstyti perlaidas? Pats J. Glušauskas-Arminas – lietuvių studentų globėjas ir užjūrio laikraščio korespondentas.

Sovietų Lietuvoje jo darbai Tėvynės labui ignoruojami, net specialiai žlugdomi. J. Glušauską nesibaigiantys šmeižtai lydėjo ligi gyvenimo pabaigos. Kodėl? Ši kova pernelyg reikšminga ir duodanti rezultatų. Ne tik nuojauta, bet ir tikėjimas, kad Lietuvos diena dar sugrįš, išsipildė su kaupu. Lietuva pasaulyje yra žinoma, šiandien ji ir pati gali būti kitiems pavyzdys, kaip tą žinomumą ir pagarbą užsitarnauti. Australijos lietuviai tautų katile nenuskendo ir naujoje Tėvynėje yra gerbiami.

Kova dar nebaigta. Nedraugai savo nusikaltėliškos propagandos dar neužmiršo, partizanus padarant žmogžudžiais, ji dargi stiprėja. Nors tai absurdas ir lengvai paneigiamas, tačiau didžiavyrių vardas bent apšmeižiamas. Naujoms, išaugusioms kartoms tuo nebetikint, kuriamos naujos versijos ir įkyriai peršamos.

Savo dalį už mūsų laisvę į istoriją įnešė ir užsienio lietuviai bei Australijos imigrantai. Turi kuo pasididžiuoti ir J. Glušausko-Armino vaikaičiai – tai jo nuopelnai lietuvybei, kuriuos mūsų visų pareiga priminti. Mirė J. Glušauskas Adelaidėje 1970 m. kovo 19 d., tik įžengęs į brandos amžių. Deja, nepalikęs Tėvynei jokių parodymų apie tragiškiausią Lietuvos laikotarpį, kurio liudininkas buvo jis pats.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

„Senojo pasaulio“ ardymas miškų žinyboje 1939–1953 m.

Algirdas BRUKAS,
Kaunas

Pradžia Nr. 11 (865)

1941 06 22–1944 12 31

Nepraėjus nė savaitei po birželio 13–17 d. siautėjusių trėmimų ir kai kuriems miškininkams bei jų šeimoms tebesislapstant nuo sovietinių aktyvistų, prasidėjo vokiečių karo veiksmai prieš SSRS. Pasipriešinimas Lietuvos pasienyje buvo nesunkiai pralaužtas ir rusų kariai ėmė netvarkingai trauktis. Kartu traukėsi ir aktyviausi sovietinės valdžios rėmėjai. Iš miško ūkio vadovų pasitraukė komisaro pavaduotojas A. Ponomariovas, miško ūkio valdybos viršininko pavaduotojas A. Matulionis, dauguma naujai iškeptų kitataučių Miškų komisariato darbuotojų bei kitų *brolišką pagalbą teikusių specialistų*. Pagal „Lietuvos miškininkų žinyno“ duomenis, valdybos viršininką Antaną Kvedarą karas užklupo vykstantį komandiruotėn į Maskvą ir jis sugrįžti negalėjo, t. y., jei ši versija tikra, tai A. Kvedaras Rusijoje atsidūrė atsitiktinai. Žinyba liko be vadovų.

Veikla Laikinosios vyriausybės funkcionavimo metu

Dalis periferijos miškininkų, artėjant karo veiksmams tarp Vokietijos ir Rusijos, buvo įsitraukę į pogrindinę veiklą ir dalyvavo birželio sukilime. Šiaurės Rytų Lietuvos pakraštyje sukilėliai beveik visą savaitę, kol sulaukė vokiečių, vieni bandė palaikyti tvarką, taip pat vykdė ir tam tikrus kovos veiksmus prieš besitraukiančių raudonarmiečių grupes. Kituose regionuose šis periodas buvo trumpesnis. Tiesa, dėl buvusių masinių miškininkų kilnojimų 1940–1941 m. kai kurie iš pogrindinės veiklos „iškrito“. Tad sukilime daugiausiai reiškėsi žemiausios pakopos darbuotojai – eiguliai. Aukščiausias pareigas iš miškininkų sukilėlių buvo pasiekęs Biržų urėdas Petras Šilas (iki 1939 m. Šulcas). Jis sukilėlių štabui pasiūlius kurį laiką dirbo Biržų apskrities viršininku.

Išlikę senieji miško ūkio valdybos darbuotojai praėjus frontui Vilniuje birželio pabaigoje ėmė rinktis į darbą. Kadangi abiejų vadų (A. Kvedaro ir A. Matulionio) Lietuvoje nebuvo, bendrus reikalus ėmėsi koordinuoti Jonas Kuprionis, bet greitai, nuo liepos 1 d., Laikinoji vyriausybė oficialiu vadovu paskyrė Antaną Vasiliauską (Vasaitį). Pirmiausiai jis organizavo Vilniuje buvusių lentpjūvių perėmimą. Personalo klausimais reikėjo paklusti Vilniaus karinio komendanto reikalavimui – nepalikti tarnybose žydų tautybės piliečių. Laikinoji vyriausybė nutarė atkurti prieš sovietinę okupaciją buvusias valdymo struktūras. Todėl iš Miško pramonės Liaudies komisariato ir miško ūkio valdybos buvo atkurtas Miškų departamentas Žemės ūkio komisariato sudėtyje. Į darbą departamente, kviečiant per įmanomas priemones, sugrįžo daugelis 1940–1941 m. sovietų išblaškytų darbuotojų.

Kaip žinoma, pagal Hitlerio 1941 m. liepos 17 d. potvarkį „Dėl naujai užimtų sričių valdymo“ Laikinajai vyriausybei vietos neatsirado. Lietuva tapo Rygoje kuriamo Ostlando reichskomisariato generaline sritimi (*Generalbezirk*) su centru Kaune, o jos vadovu paskirtas generalinis komisaras Teodoras Adrianas fon Rentelnas (*Theodor Adrean von Renteln*). Lietuvos laikinoji vyriausybė buvo uždaryta 1941 m. rugpjūčio 13 d. Bet iki uždarymo ji miškų srityje spėjo nuveikti daug svarbių darbų: atkūrė Miškų departamentą ir perkėlė jį iš Vilniaus į Kauną, nuo 1941 m. liepos 1 d. departamento direktoriumi paskyrė A. Vasiliauską,

kuris per liepos mėnesį sureguliavo ir urėdijų darbą vietose. Liepos mėnesį atvykęs vokiečių Generalinio komisariato Miškų skyriaus vadovas ponas Valteris Funkas (*Walther Funk*) patikrinti miško ūkio reikalų didesnių priekaištų neturėjo.

A. Rentelnas suformavo okupacinį valdymo aparatą, kurio dauguma skyrių bei poskyrių atitiko Lietuvos laikinosios vyriausybės sudarytas struktūras. Skyriams vadovavo komisarai vokiečiai, kuriems buvo paskiriami lietuviai, vadinamieji tarėjai. Generaliniame komisariate miškų, medienos ir kuro reikalams tvarkyti buvo įsteigtas Miškų poskyris, įėjęs į Vidaus reikalų skyriaus sudėtį. Aukščiausias vokiečių pareigūnas, kuravęs miško ūkį, pradžioje buvo ponas V. Funkas, vėliau ponas Bartas (*Barth*). Tiesiogiai lietuvišką Generalinę miškų direkciją prižiūrėjo vyriausiasis kontrolierius ponas Mauzė (*Mausse*). Iš „Girios aide“ publikuotų tuometinių Lietuvos miško ūkio vadovų prisiminimų atrodo, kad tai buvo miškininkai specialistai, pernelyg neužsikrėtę nacistinėmis bacilomis. P. Mauzė 1944 m. buvo išsiustas į Rytų frontą ir ten žuvo, o p. Bartas dar ir vėliau padėjo mūsų miškininkams bėgliams įsikurti Drezdeno stovykloje ir didelę jų dalį įdarbinti vokiečių girininkijose. Iš Lietuvos pusės Miškų skyrių formaliai kuravo pirmasis generalinis tarėjas generolas Petras Kubiliūnas. Tačiau daugiausia praktinių klausimų sprendė buvusio Miškų departamento, pervadinto į miško ūkio valdybą, vadovai. Prasidėjo sudėtingi žaidimai: iš vokiečių pusės siekiant kuo daugiau savo karinėms bei pramonės reikmėms prisigrobti lietuviškos medienos, iš mūsų pusės balansuojant tarp kolaboravimo su vokiškos administracijos norais ir nacionalinių interesų gynimo.

Praktinė vokiečių suformuotų valdymo struktūrų politika

Kaip nepakankamai paklusnus vokiečių okupacinei valdžiai, sprendžiant svarbius klausimus, iš valdybos vadovo pareigų A. Vasiliauskas buvo atleistas nuo 1942 m. vasario 1 d., bet liko dirbti iki uždarymo 1943 m. Vilniaus universitete ir Miškų mokykloje. Nauju vadovu trumpai padirbėjo A. Rukuiža, bet jį nuo liepos 1-osios pakeitė iš Vokietijos grįžęs (buvęs repatriantas) Stasys Kripas, kuris buvo žinomas savo ankstesnėmis kalbomis prieš vienpusišką žydų įsigalėjimą Lietuvos medienos pramonėje ir prekyboje. Tačiau ir jis dėl Reicho vyriausybei nepriimtino memorandumo pasirašymo 1943 m. birželio 30 d. taip pat buvo atleistas ir išsiųstas atgal į Vokietiją. (Iš čia jis buvo komandiruotas sakinimo ir kitų darbų priežiūrai į okupuotą Lenkiją. Po karo S. Kripas 1949 m. emigravo į Naująją Zelandiją).

Generalinio komisaro 1942 m. liepos 13 d. potvarkiu Kaune miško ūkio valdyba atskirta nuo

Mykolas Gureckas (1901–1986) *Stasys Kripas (1903–1965)*

Vokiečių okupacijos metu miškų tarnybai vadovavę miškininkai sugebėjo išvengti didelių perkirtimų ir miškų nualinimo. Abu pasitraukė į Vakarus, S. Kripas – į Naująją Zelandiją, M. Gureckas į JAV

Žemės ūkio komisariato sistemos ir pirmą kartą Lietuvoje įkurta savarankiška valstybinių miškų valdymo institucija – Miško ūkio generalinė direkcija, kuri funkcionavo iki antrosios sovietinės okupacijos. Generalinis komisariatas 1943 m. balandžio 1 d. patvirtino Generalinės direkcijos struktūrą – iš viso 4 560 etatinių vienetų, kurie skirstytini taip:

- centrinis aparatas – 119 vnt.,
- miškų urėdijų darbuotojai – 4 429 vnt.,
- vidurinės Miškų mokyklos darbuotojai – 12 vnt.

Po S. Kripo nuo 1943 m. liepos 1 d. direktoriumi paskirtas Mykolas Gureckas vadovavo iki antrosios sovietinės okupacijos.

Kitaip nei rusai, vokiečiai nesiėmė reorganizuoti lietuviškų urėdijų personalo ir nekeitė jų vadovų savais žmonėmis, o tik įvedė savo kontrolę, paskirdami nuo 1942–43 m. miško kirtimo sezono regioninius komisarus inspektorius. Jie kontroliavo, kaip vykdomos užduotys frontui bei kitus, pirmiausia medienos ruošos, klausimus. Vienas inspektorius prižiūrėjo nuo 1 iki 3 urėdijų. Pavyzdžiui, Alytuje buvusias Dzūkų ir Alytaus urėdijas prižiūrėjo toks vokietis Vagneris (*Wagner*). Nepaisydami karo sąlygų, vokiečių inspektoriai, kiti pareigūnai ir karininkai naudojosi visomis galimomis progomis pamedžioti, o Generalinio komisariato pareigūnai ir tie, kuriems tik atsirasdavo galimybių, aktyviai kyšininkavo ne tik priglausdami duodamus pinigėlius, bet ypač natūrą – lietuviškus riebalus, lašinius, degtinę, brangenybes. Suprantama, kad ne visi buvo vienodi. Pavyzdžiui, Šiaulių miškų urėdas Mykolas Jankauskas savo prisiminimuose gana idiliškai aprašo jų urėdiją prižiūrėjusį austrų tautybės *forstmeisterį*: *... į miškų administravimą visai nesikišo, gyveno miškų urėdijos patalpose, mėgo vaikščioti Rekyvos ežero pakrantėmis ir narstyti rožančiaus karoliukus. Turėjo gražų tenoro balselį, todėl prie stikliuko padainuodavo austriškais tirolietiškais motyvais dainų...* Kad santykiai su

Klaipėdos krašto miškininkai XX a. 4-ajame dešimtmetyje

vokiečių *forstmeisteriais* būtų kuo šiltesni, Generalinė direkcija urėdijoms skirdavo karo sąlygomis brangių reprezentacinių dalykų – kiekvienam mėnesiui po 7 litrus degtinės ir rūkalų...

Pradžioje vokiečiai vien karo reikmėms planavo per metus iškirsti 3 mln. ktm medienos. Bet lietuviškos vadovybės dėka pavyko tokią kirtimo normą įteisinti tiek civilinėms, tiek karo reikmėms ir per visus trejus metus ji nebuvo viršijama. Tad, lyginant su Pirmojo pasaulinio karo metais vokiečių vykdytu grobuonišku mūsų miškų kirtimu, Antrojo pasaulinio karo laikotarpis tarp 1942–1944 m. Lietuvos miškams nebuvo labai žalingas. Didžiausi perkirtimai buvo bolševikmečiu: 1940, 1941, 1946–1948 m. Taip rodo išlikusi oficiali statistika. Tačiau reikia pabrėžti, kad į ją visai neįtraukti privačiame sektoriuje vykę nekontroliuojami kirtimai, o ir iš valstybinių miškų karo metais daug medienos buvo kertama neteisėtai ir ji oficialioje statistikoje taip pat neapskaityta. Todėl įvairiuose šaltiniuose skelbti miškų kirtimo mastai Antrojo pasaulinio karo metais yra sumažinti. Nežiūrint to, tiek aukščiausios miškų vadovybės Generalinės direkcijos, tiek atskirose urėdijose buvusią vokiečių okupacijos metu miškų naudojimo politiką reikia laikyti gan santūria. To pasiekta įvairiausiais būdais prisitaikant prie okupacinės valdžios ir kartu siekiant savo krašto žmonėms naudingų tikslų. Nepaisant tada iš eilės buvusių kelių labai šaltų žiemų, Lietuvos gyventojai nešalo, išskyrus nebent dvi žiemas Vilniuje, kai malkų tiekimą trikdydavo raudonųjų partizanų veikla. Pasisekė padidinti ir statybinės medienos limitus gyventojams. Didelę dalį tų limitų vokiečiai pasiliko savo žinioje. Kaip savo prisiminimuose rašo Mečys Jameikis (1950), tarp gyventojų greit pasklido gandų, kad *Generaliniame komisariate ima...*, ir apsukresni ūkininkai, turėdami savų lietuviškų kumpių, lašinių ar sviesto, už nedidelius įkainius apsirūpindavo geros medienos atsargomis.

Vokiečių represijos ir nuo jų nukentėję darbuotojai

Nežiūrint daug geresnių santykių su vokiečių okupacine valdžia nei su sovietiniais okupantais, atskirų miškininkų aukų, o ypač represijų, pasireiškusių pirmiausia priverčiamuoju darbu Reicho labui, o ir daug baisesnio dalyko – nacistinių koncentracijos stovyklų, neišvengta. Tačiau tyrinėjant šį laikotarpį dėl informacijos stygiaus konkrečių visų nukentėjusių sąrašų nepavyko sudaryti. Pavyko atlikti tik ekspertinius vertinimus iliustruojant juos atskirais pavyzdžiais. Žuvusių darbuotojų skaičius dėl priežasčių, susijusių su vokiečių jėgos struktūrų veikla, yra trylika asmenų. Daugiausia jų žuvo einant frontui, bet buvo sušaudytų dėl žydų gelbėjimo (Jonavos eigulys Antanas Korženiauskas), nušautų traukiantis į Vakarus (Raudondvario urėdas Vladas Sakevičius). Nuolat dirbusieji miško ūkyje buvo „broniruojami" nuo ėmimo priverstiniams darbams. Tačiau kartais paimdavo ir tokius. Daugiausia pakliuvusiųjų buvo iš Vilniaus krašto. Priverstinių darbų trukmė buvo labai įvairi, dažniausia keletas mėnesių. Daugiausia buvo išvežtųjų į Vokietiją, bet pasitaikė ir į kitas šalis – Austriją, Norvegiją, Estiją ir kt. Artėjant frontui iš Rytų į Vakarus, civiliai buvo imami gynybinėms linijoms statyti čia pat Lietuvoje – kelių savaičių ar keliolikos dienų laikotarpiui. Į šiuos darbus buvo pakliuvę keletas į Vakarus besitraukiančių miškininkų. Keliolika miškininkų už vienokias ar kitokias prieš okupantus nukreiptas veikas pateko ir į koncentracijos stovyklas. Pateikiame keletą pavyzdžių.

1. Vladas Juozauskas už bendradarbiavimą su sovietais dirbant Joniškio medelyno vedėju 1937–1940 m., okupacijos pradžioje buvo dviem mėnesiams įkalintas (1941), po to visą karą slapstėsi, suartėjo su sovietiniu pogrindžiu ir sugrįžus sovietams padarė tarnybinę karjerą, dirbdamas: 1945–1946 m. Šiaulių miško pramonės tresto Kadrų ir spec. skyriaus viršininku, 1946–1956 m. Raseinių, Kupiškio ir Ukmergės Miško pramonės ūkių direktoriumi, o galiausiai Jurbarko rajono partijos komitete.

2. Kauno urėdo pavaduotojas Vaclovas Vaitkus vokiečiams priverstiniuose darbuose „atitarnavo" net du kartus. Pirmąjį – 1941 m., kai būdamas Tranzito plukdymo kontoros Neries ruožo viršininkas, atostogų metu įkliuvo Žemaitijoje ir atostogas „iškeitė" į trijų mėnesių darbą Reicho labui, o antrąjį – kai įkliuvo jau karui artėjant į pabaigą (1944 m. liepos mėnesį) ir dar turėjo atvargti tam pačiam Reichui beveik 7 mėnesius.

3. Raseinių urėdijos girininkas, kaip sovietinės valdžios rėmėjas, Jonas Servutas Dimitravo koncentracijos stovykloje kalėjo visą okupacijos laiką 1941–1944 m.

4. Girininkas Pijus Stankūnas beveik porą metų (1944–1945) praleido Vienos Pišeldorfo lageryje.

5. Adolfas Jasiulionis, 1944 m. išvežtas priverstiniams darbams į Rytprūsius, nesitraukė į Vakarus ir 1945 m., pakliuvęs į sovietų rankas, 3 metus sėdėjo Sibiro filtracijos lageriuose ir, grįžęs į Lietuvą, iki išėjimo į pensiją 1991 m. užėmė įvairias pareigas Lietuvos miško ūkyje.

Tokių, kurie buvo paimti į Vokietiją priverstiniams darbams, o vėliau pakliuvo į sovietų rankas, suskaičiavome 8 asmenis. Jiems teko dar 2–3 metų „pasėdėjimas“ sovietiniuose filtracijos lageriuose. Tokiais metodais sovietinė sistema gynėsi nuo galimų šnipų...

Sudėjus iš mūsų šaltinių surinktus nuo vokiečių nukentėjusius miškų darbuotojus, susidarė nemažiau 100 asmenų, iš jų 13 žuvusieji. Bet tai nedetalūs duomenys.

Paradoksalu, kad tuo laikotarpiu gerokai daugiau buvo nukentėjusių nuo sovietinių diversantų, raudonųjų partizanų, lenkų partizanų ir Armijos Krajovos. Apie šiuos nukentėjusiuosius radome gan išsamius duomenis, publikuotus 1943–1944 m išėjusiuose „Mūsų girių“ numeriuose.

Sovietinių partizanų, diversantų ir Armijos Krajovos teroro aukos

Sovietinis Antano Sniečkaus vadovaujamas Lietuvos partizaninio judėjimo štabas buvo įkurtas Maskvoje 1942 m. vasario 26 d. Partizanų veikla aktyviausia buvo rytinėje respublikos dalyje su skiriamąja kreive, einančia maždaug nuo Biržų, Panevėžio, Kėdainių, Alytaus link ir toliau Eišiškių link. Atskiros grupuotės veikė ir pietiniuose miškinguose pakraščiuose, o viena kita ir į vakarus nuo minimos linijos. Skirtingai nei vėlesnio Lietuvos partizaninio judėjimo kovotojai su sovietine okupacija, sovietinių kovotojų daugumą sudarė ne lietuviai, o rusai, gudai, žydai bei savarankiškai veikę lenkai ir jų Armijos Krajovos kovotojai. Lietuviams šiame judėjime atstovavo komunistinio pogrindžio nariai ir negausi prokomunistiškai nusiteikusi visuomenės dalis. Labai mažai šių kovotojų pusėje dalyvavo vietinių gyventojų. Tarp miškininkų bent kiek žinomesnių rėmėjų neaptikome. Sovietiniams partizanams trūko ginklų, pinigų, aprangos ir maisto. Viso to daugiau ar mažiau buvo galima rasti pas miškininkus. Tad neišvengiamai prasidėjo plėšikavimas. Juolab kad miškininkai buvo laikomi vokiečių tarnautojais.

Pagrindinė sovietinių diversantų ir partizanų citadelė buvo Rūdninkų urėdijos miškuose. Čia įvykdyta ir daugiausia miškininkų užpuolimų – net 40 atvejų. Pati urėdija buvo užpulta du kartus. Tačiau daugiausia nužudytų eigulių – Zarasų urėdijoje (net šeši eiguliai). Vilniaus urėdijoje 1942–1943 m. buvo 22 užpuolimai, kurių metu nukentėjo per 30 urėdijos darbuotojų. Paprastai užpuldinėdavo nedidelės – keleto ar keliolikos – žmonių grupės ir, jei neprasidėdavo susišaudymas, pasitenkindavo apiplėšimu. Girių kronikinėse žinutėse užpuolikai dažniausia buvo įvardijami banditais. Todėl mums buvo neįmanoma nustatyti, kokiai kategorijai iš išvardytų priklausė užpuolikai. Didžiausia sovietinių partizanų operacija buvo surengta 1944 m. balandžio 10 d. prieš Rūdninkų urėdiją. Urėdijos pastatai buvo beveik girios viduryje, netoliese funkcionavo ir

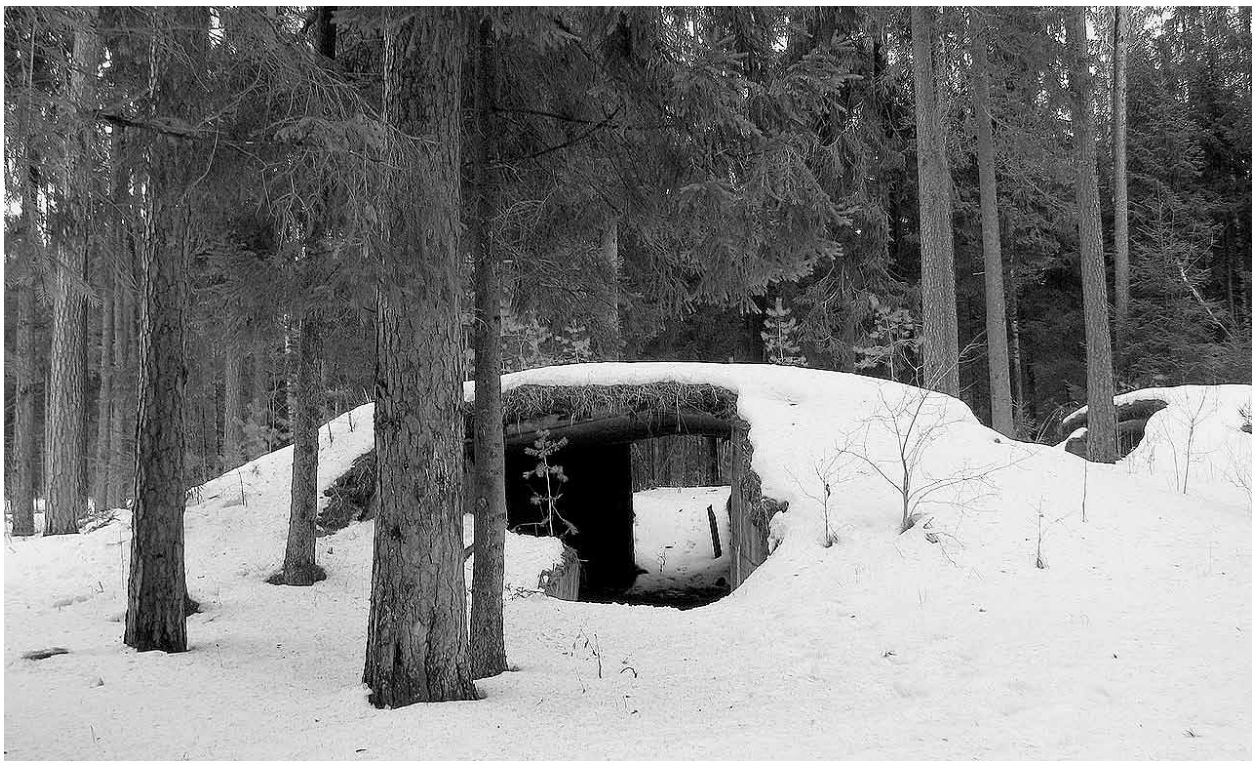

Partizanų žeminės Rūdninkų girioje

Paminklinis kryžius Rūdninkų girioje žuvusiems kariams

priverčiamojo darbo stovykla. Urėdijoje gyveno keletas vokiečių kariškių. Labai ankstyvą rytmetį apie 100 partizanų, tarp kurių buvo ir kelios moterys, ėmė pulti urėdijos pastatą. Vokiečiai intensyviai atsišaudė, bet, negalėdami atsispirti gausiom pajėgom, kariai pasitraukė į kitą labiau sutvirtintą namą, o urėdas Antanas Barauskas su šeima ir girininku Jonu Paulausku užsidarė kiek saugesniame vonios kambaryje. Tuomet įsiveržę į patalpas užpuolikai ėmė plėšti ir viską naikinti. Urėdą su šeima, girininką ir urėdijos sargą išsivedė, o urėdiją padegė. Dauguma išvestųjų po kažkiek laiko buvo paleisti, urėdas Barauskas, nors ir stipriai sumuštas, sugebėjo pabėgti naktį iš balandžio 12-osios į balandžio 13-ąją. Prie sudegusios su visais dokumentais ir joje buvusiu valstybiniu bei privačiu turtu urėdijos rasta 18 užpuolikų lavonų, tarp kurių buvo dvi moterys. Dauguma užpuolikų buvo žydų tautybės.

Iki 1944 m. balandžio vidurio miškų tarnyboje buvo registruoti 407 užpuolimų atvejai. Kai kurie darbuotojai užpulti 2–3 kartus. Daugiausia užpuolimų buvo siekiant apiplėšti, bet neretai kildavo susišaudymų, pareikalaudavusių vienos ar kitos pusės aukų, keliolika užpuolimų turėjo aiškius nužudymo, dokumentų ir turto naikinimo tikslus. Iš viso buvo nužudyti 42 miškų darbuotojai: 1 urėdas, 7 girininkai, 4 raštinių tarnautojai, 25 eiguliai, 4 darbininkai ir 1 Miškų fakulteto studentas. Su žuvusiais užpuolikais, miškininkų šeimų nariais ir vienu kitu atsitiktiniu asmeniu iš viso buvo 60 aukų, o įskaitant ir Rūdninkų urėdijos užpuolimą, kai kovėsi ir vokiečių kareiviai – 78 aukos.

Tačiau nuo balandžio mėnesio iki fronto perėjimo per Lietuvą pabaigos dar būta užpuolimų ir žūčių centriniuose ir vakariniuose Lietuvos regionuose. Telšių girininkijoje dirbęs ir tik spalio 8 dieną į Vakarus pradėjęs trauktis girininkas Aleksandras Tenisonas savo labai įdomiuose prisiminimuose „Žemaitijos girių takais“ apie visą girininkavimo laikotarpį (1922–1944) rašo, kad sovietiniai partizanai, visai priartėjus frontui (galėjo būti rugsėjo mėnesis), *Tryškių girininką sužeidė miške ir vos gyvą paleido*. Suprantama, kad artėjant frontui sovietinių partizanų ir diversantų veikla intensyvėjo. Todėl mes neabejodami manome, kad iš viso bendras užpuolimų skaičius galėjo pasiekti 500 atvejų, o žuvusių miškų darbuotojų skaičius viršyti 50. Bet tai patvirtinančios medžiagos negalime pateikti. Tačiau ir įrodomi skaičiai: 407 užpuolimai ir 42 nužudymai bei keliasdešimt sužalotų ir sužeistų, yra gana dideli. Kai kuriuose didesniuose kaimuose buvo suorganizuoti gyventojų savigynos būriai, kuriuose veikė ir miškininkai.

Miškininkai ir Povilo Plechavičiaus Vietinė rinktinė

Tačiau didžiausias legalus bandymas organizuoti plataus masto karinio pasipriešinimo sistemą artėjančioms bolševikinėms jėgoms buvo generolo Povilo Plechavičiaus suformuota Vietinė rinktinė, į kurą 1943 m. per pora mobilizacijos dienų užsirašė apie 30 tūkstančių savanorių ir kurią, kaip žinoma, sunerimę vokiečiai greitai uždarė, išvaikė, keliasdešimt sušaudė ir apie 3,4 tūkst. vyrų prievarta įtraukė į Vokietijos priešlėktuvinę apsaugą. Į šią rinktinę savanoriais buvo išėjusių ir jaunų miško ūkių darbuotojų, daugiausia eigulių. Bet buvo ir iš aukštesnio personalo patriotiškų jaunuolių. Pavyzdžiui, „Mūsų giriose“ užfiksuota, kad į „plechavičiukus“ išėjo net trys Šakių urėdijos raštinės tarnautojai. Mūsų Miškotvarkos institute dirbo trys pabuvoję rinktinėje. Rinkdamas istorinę medžiagą apie 6 urėdijas, gavau paliudijimų, kad kiekvienoje būta 1–2 vyrai tarnavę rinktinėje. Tad pagal tokią dalinę analizę spėjame, kad iš miškų žinybos į Vietinę rinktinę turėjo išeiti apie 100 vyrų.

1943 m. ir 1944 m. pradžioje kažkiek miškininkų įstojo ir į nelegaliai besikuriančius pasipriešinimo sąjūdžius. Sprendžiant iš sovietmečiu sudarytų represuotų miškininkų bylų, bene daugiausia jų galėjo būti įsitraukę į Lietuvos laisvės armijos veiklą. Tačiau ši veikla vyko konspiraciniais principais nepasitraukiant iš pagrindinio darbo ir tikslesnio miškininkų skaičiaus nepavyko nustatyti. Žinomi atskiri faktai apie urėdijų ir girininkijų darbuotojų dalyvavimą nedidelėse konspiracinėse grupėse.

Darbuotojų pasitraukimas į Vakarus

Artėjantis frontas ir į Vakarus besitraukiantis civilių gyventojų srautas Lietuvos miškininkus vertė apsispręsti, ką daryti: ar pasilikus laukti sugrįžtančios sovietinės valdžios, ar viską palikus trauktis į Vakarus. Neseni prisiminimai apie didįjį birželio 13–17 d. žmonių trėmimą į Sibirą, kai tarp tremiamųjų pateko visų kategorijų miškų darbuotojai, o ir sovietinių

partizanų bei diversantų teroras prieš miškininkus nieko gero nežadėjo. Tai buvo svarūs argumentai pasirinkti bėglio į Vakarus kelią ar bent pasitraukti iš valstybinės miškininko tarnybos. Generalinės direkcijos vadovybė ir kiti jos darbuotojai (į Vakarus pasitraukė 23 direkcijos darbuotojai) traukėsi organizuotai. Be to, buvo rūpinamasi ir kitų apsisprendusiųjų reikalais. Buvo derinamos galimos bėglių telkimosi vietos, apsirūpinama vokiečių valdžios išduodamomis pažymomis, kurios galėjo garantuoti saugesnį pasitraukimą, priverstinai neimant karo darbams. Direkcijoje darbuotojų ir jų šeimų evakuacija rūpinosi vyriausiasis transporto referentas Antanas Škėrys. Šeimoms išvežti prie Lietuvos pasienio panaudotos visos jo žinioje buvusios negausios transporto priemonės ir jos išvežtos buvo liepos pirmoje dekadoje. Liepos 11 d. pagal išankstinį susitarimą ir tikintis, kad vokiečiai savo žemes dar išsaugos, imtasi archyvo evakuacijos. Dokumentų archyvą, miškotvarkos planus ir projektus, sudėjo į sunkvežimį ir nuvežė į Kauno prieplauką. Liepos 12 d. pakrovė į laivą, kuris 17 val. išplaukė iš Kauno ir liepos 16 d. atplaukė į Karaliaučių. Liepos 18 d. archyvas buvo pervežtas 35 km nuo Karaliaučiaus ir perduotas vienam *forstmeisteriui* tikintis, kad dar kada nors jį susigrąžinsime... Tuo, galima sakyti, baigėsi ir Generalinės direkcijos veikla. Tie direkcijos darbuotojai, kurie traukėsi liepos antroje pusėje, išvyko į pasienį pas savo šeimas ir rugpjūčio pradžioje jau buvo Vokietijoje. Rusai Kauną užėmė liepos pabaigoje. Vakarinės respublikos urėdijos dar funkcionavo ilgesnį laiką. Miškininkai jas paliko spalio antroje pusėje. Traukėsi dažniausia arkliais, dviračiais, o kai kam teko ir pėsčiomis, Vokietijos teritorijoje pavykdavo pasinaudoti ir traukiniais...

Mes šiame rašinyje nenagrinėjame nei pasitraukimo proceso, nei tolesnio pasitraukusiųjų gyvenimo. Mūsų tikslas pagrįsti tik pasitraukusiųjų skaičių. Iš Lietuvos miškininkų sąjungos išeivijoje veiklos dokumentų ir leidinių pavyko sudaryti vardinį pasitraukusių į Vakarus ir save išviešinusių 196 miškų žinybos darbuotojų sąrašą. Tačiau dokumentuose ir pagrindiniame leidinyje „Lietuvos miškininkų išeivių vardyne“, išleistame Čikagoje 1989 m., nurodoma, kad ne visi į Vakarus pasitraukę miškininkai norėjo save viešinti, ir ta dalis liko nežinoma. Pateikta tik duomenų, kad, pavyzdžiui, į Australiją iš Vokietijos emigravo 20 miškininkų, bet trečdalis liko nežinomi ir išviešintų sąrašuose yra trylika. Pagrindiniame emigrantų centre – JAV – neišviešintų procentas gerokai mažesnis, bet atsidūrusių Pietų Amerikoje vėl didesnis. Matyt, įskaitant dingusius be žinios, artėjant frontui 1944 m. traukėsi ne mažiau kaip 250 ir ne daugiau kaip 300 miškininkų. Tačiau mes savo apskaitoje fiksuojame 196 emigrantus, o tuos likusius priskiriame prie savo noru pasitraukusių iš miškų tarnybos dėl grėsusių politinių represijų.

Pasitraukusieji į Vakarus pagal pareigybes pasiskirstė taip:

- Generalinės miškų direkcijos darbuotojai – 23;
- urėdai ir kitų įstaigų vadovai, jų pavaduotojai – 43;
- girininkai – 66;
- kiti urėdijų darbuotojai – 14;
- Kitų su mišku susijusių įstaigų darbuotojai – 23;
- neidentifikuotų pareigybių miško ūkio darbuotojai – 27.

Iš viso: 196.

Bėgimas iš darbo miške savo noru

Visi pabėgėliai į Vakarus, o ir nemaža dalis pasilikusių Lietuvoje, bet jau apsisprendusių išeiti iš žinybos, tą padarė artėjant frontui, įforminę išėjimą atostogų arba išėjimą iš darbo savo noru, arba metė darbą juridiškai to fakto neįforminant. Kita dalis pasitraukė iš darbo vėliau – po keleto savaičių ar mėnesių praėjus frontui, ypač kai reikėjo spręsti dilemą, ar vykti į sovietinę armiją, ar kokiu nors būdu bandyti išvengti šios nelaimės. Bet pasirodė, kad ir tiesioginis miškininko darbas pasilikus grasė nemalonumais – iki apkaltinimo sąmoningu sabotažu ir ne tik atleidimo iš pareigų, bet ir išsiuntimo į lagerį. Šie dalykai pirmiausia grėsė urėdams ir girininkams. Mat rankinis miško kirtimas ir išvežimas arkliais buvo atliekami valstiečių jėgomis pagal prievolę. Daugelis visaip stengėsi tos prievolės išvengti. Tad planinių užduočių vykdymas daug kur vyko labai sunkiai. Tiems, kurie skundė valdžiai nevykdančius prievolės asmenis, grėsė rimti įspėjimai ir pavojai iš partizanų pusės. Dažniausia norint prisivilioti miško kirtėjų ir traukėjų reikėjo jiems neteisėtai duoti medienos, nes oficialus pardavimas gyventojams buvo apribotas. Daugeliui senųjų miškininkų toks darbo stilius buvo visiškai nepriimtinas.

Iš viso išėjusių iš darbo savo noru ar tiesiog iš jo pabėgusių suskaičiavome 244 asmenis. Negalėdami jų tiksliai suskirstyti pagal tolesnį likimą, nurodome tik labiausiai tikėtinus variantus:

- sėkmingai pasitraukė į Vakarus, bet pakeitė tapatybę ir nesiviešino buvusių miškininkų bendruomenėje,
- bandė pasitraukti į Vakarus, bet „įstrigę“ pasitraukiant ir galėję žūti sulaikius vokiečiams prie pafrontės priverstinių darbų ar pateko Vokietijoje į rusų okupacines zonas ir jų tolesnis likimas nežinomas,
- repatrijavo į Lenkiją 1944 m. pabaigoje–1947 m. ir joje pasiliko,
- išėjo į Raudonąją armiją ir joje žuvo ar baigę tarnybą negrįžo dirbti į miškų žinybą,
- suklastoję asmens dokumentus (gimimo metrikas, pasus ir pan.) pradėjo gyvenimą kita pavarde kitose vietovėse,
- išėjo į aktyvią rezistenciją, bet greitai žuvo ar iš jos pasitraukė ir lig šiol liko neidentifikuoti,

1944 m. daugelis Lietuvos miškininkų paliko savo miškus kaip žiemoti išskrendantys paukščiai, bet Atgimimo pavasario dauguma jų jau nesulaukė

◆ išėję iš miškų žinybos keitė profesiją ir ėmėsi kitokios veiklos, daugiausia persikėlė į didesnius miestelius ar miestus.

Iš Klaipėdos krašto visi miško ūkio darbuotojai: ir darbininkai (apie 300), ir pareigūnai, ir tarnautojai (60), iš viso apie 360 asmenų, artėjant frontui buvo privaloma tvarka evakuoti į Vokietijos gilumą. Pasiliko slėpdamiesi tik viena kita šeima. Pokaryje bene vienintelė iš senbuvių miškininkų Kuršių nerijoje dirbo eigule Marta Šmit (*Martha Schmidt*). Vilniaus krašto lenkų miškininkų, kurie jau buvo išėję anksčiau iš miškų tarnybos, likimų nenagrinėjome. Greičiausia tie, kurie išvengė sovietinių ir fašistinių represijų, pasinaudojo repatrijavimo galimybėmis, o tų, kurie dirbo Lietuvos miško ūkyje, likimus toliau nagrinėjame kartu su visais mūsų darbuotojais.

Apibendrinimai

Užbaigdami šią rašinio dalį, susumuokime visus per analizuojamą laikotarpį patirtus praradimus. Iš viso per trejus su puse vokiečių okupacijos metų vienaip ar kitaip Lietuvos miškų žinyba neteko 595 darbuotojų. Iš jų:

◆ 55 nužudyti vokiečių jėgos struktūrų, sovietinių partizanų, diversantų, lenkų Armijos Krajovos,

◆ 100 išėjo savanoriais į Vietinę rinktinę,

◆ 196 pasitraukė į Vakarus, siekdami išvengti grėsusių sovietinių represijų,

◆ 244 išėjo iš miškų tarnybos artėjant frontui savo noru ar tiesiog pabėgo ir dirbti į žinybą nesugrįžo.

Iš negrįžtamai prarastų 595 darbuotojų vadovai, specialistai ir tarnautojai, įskaitant eigulius, sudarė apie 85 proc. Taip pat prarasti visi Klaipėdos krašto darbuotojai, įskaitant darbininkus. Apie juos kalbame atskirai, nes tuomet Klaipėdos kraštas mums nepriklausė. Tačiau po karo, kraštą sugrąžinus Lietuvai, jame nebuvo nei miškų specialistų, nei darbininkų.

Be negrįžtamų praradimų, daugeliui darbuotojų teko patirti kitokių skriaudų:

◆ buvo paimti sąlyginai trumpalaikiams priverstiniams Reicho darbams (nuo kelių savaičių iki trejų metų) – ne mažiau 100 darbuotojų,

◆ pateko į 402 banditiškus užpuolimus, įvykusius iki 1944 m. balandžio 15 d. Juose buvo apiplėšti, sužaloti ar patyrė kitokį smurtą bei nuostolius apie 300 darbuotojų, iš jų kai kurie ne vieną kartą. (Vėliau – iki 1944 m. pabaigos – buvę užpuolimų atvejai liko neregistruoti).

Apie miškininkų dalyvavimą holokauste ir kitus „nepatogius“ dalykus kalbėsime baigiamojoje šio rašinio dalyje.

Šaltiniai

Girios aidas: Lietuvių miškininkų išeivių vardynas, Čikaga, 1989.

Girių skausmas: Lietuvos miškininkai – okupacijos aukos, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2004.

Lietuvos miškininkai: Biografinis žinynas. A-L, M-Ž, d. I, II, sud. Gediminas Isokas, Vilnius, 1997.

Karčiauskas Samuelis, *Archyviniai dokumentų kopijų rinkiniai daktarinei disertacijai*, [rankraštis], 1963–1976.

Miškininkų netektys: Sąrašas pagal urėdijų pateiktus duomenis, [rankraštis], sud. Stasys Bartaševičius, 1994 m.

1939–1953 represuotų miškininkų sąrašai: Pagal LGGRTC duomenų bazes ir leidinius, sud. Elena Stulgienė, Rita Godliauskienė, 2008 12 31 ir 2010 01 01 būklei.

„Žuvusieji ir išvežtieji miškų žinybos darbuotojai“, in: *Mūsų girios*, Nr. 7, 1943, p. 63–66.

Svarbesnė literatūra

Brazaitis Juozas, „Pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941)“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 15.

Brukas Algirdas, *Ir jiems ošė girios*, Kaunas, 2019.

Bubnys Arūnas, *Vokiečių okupuota Lietuva,* Vilnius, 1998.

Bubnys Arūnas, „1941 m. Birželio sukilimas Šiaurės Rytų Lietuvoje“*,* in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis,* t. 29, 2006.

Dinsmanas Laurynas*, Lietuva vokiečių okupacijos metais,* Vilnius, 2010.

Gindrėnas Benediktas Gintautas, *Atsiminimai*, 2017, [rankraštis], VMI archyvas, p. 1–34.

Jameikis Mečys, „Miškų departamentas bolševikų okupacijos metu 1940–1941“, in: *Lietuvos girių milžinai*, Čikaga, 1950, p. 80–100.

Lietuvos miškų statistika 1937 m., Kaunas, 1939.

Lietuvos miškų metraštis: XX amžius, vyr. red. Leonardas Kairiūkštis, Vilnius, 2003, p. 112.

Rukuiža Antanas, „Kelionė į tremtį“, in: *Girios aidas,* Nr. 14, 1956.

Skaisgiris Antanas, *Laisvės praradimo kaina*, Vilnius, 2011.

Štaras Povilas, „Partizaninis judėjimas Lietuvoje hitlerinės okupacijos metais“*,* in: *LTE,* t. III, 1987.

Tenisonas Aleksandras, *Žemaitijos girių takais,* Čikaga, 1975.

Vaitiekūnas Stasys*, Lietuvos gyventojai,* Vilnius, 2006.

Zizas Rimantas, *Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–1944 m.*, *Genocidas ir rezistencija,* 2010, p. 7–28.

■

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Vološynų paslaptys

Šiek tiek apie Dragošų-Sasų kilmę

Dr. Irma RANDAKEVIČIENĖ,
Vilnius

Likus porai šimtmečių iki Abiejų Tautų Respublikos susikūrimo, į dabartinės Lenkijos ir Ukrainos teritorijas (tuometinė Haličo-Voluinės ir prieš ją buvusios ankstesnės kunigaikštystės) įsiveržė valakai (angl. *vlachs*) ir transilvanai, vengrai (ugrai). Tai aprašyta ne viename istoriniame šaltinyje, ypač daug dėmesio šiam reiškiniui skyrė lenkų, ukrainiečių istorikai. Gana ryški ir daugelyje šaltinių randama Stepono Vološyno-Rybotickio (*Stepan Wołoszyn Rybotycki*) istorija.

Steponas Vološynas, arba grafas Vengrinas, gimė 1340 m. Transilvanijoje, jo tėvo vardas buvo Jugas, senelio – Mikola. Steponas buvo pirmojo Moldavijos karaliaus Bogdano I sūnėnas, jo tėvas ir brolis Bogdanas nukeliavo į istorinę Maramùrešo (*Maramureș*) žemę iš dabartinės Makedonijos teritorijos. Steponas Vološynas kartu su dėde Bogdanu dalyvavo 1359 m. žygyje į Moldavijos žemes, kur jie laimėjo mūšį prieš Vengrijos karūnos vietininką Balką, Saso sūnų. Bogdanas paskelbė Moldavijos kunigaikštystę savarankiška valstybe ir tapo pirmuoju jos karaliumi Bogdanu I. Bogdanas I, kaip ir Steponas Vološynas, giminiavosi su Valakijos valdovų šeimomis, t. y. Basarabu I, taip pat Bulgarijos caru bei Transilvanijos valdovu Vladu III Drakula.

Steponą Vološyną su kariuomene pasikvietė Lenkijos karalius Kazimieras III Didysis kartu keliauti į Galicijos (tuo metu – Raudonosios Rusios (lot. *Russia Rubra, Ruthenia Rubra*), dab. Vakarų Ukraina) teritoriją, kur jiems nelabai pasisekė. Buvo užimta tik Sano žemė prie to paties pavadinimo upės. Būtent šioje teritorijoje 1000 ha žemės kartu su trimis vienuolynais prie Sano intako Viaros upės Kazimieras III Didysis padovanojo kariuomenės vadui Steponui Vološynui. Šis apsigyveno Rybotiščių kaime ir nuo to gavo pavardę – Steponas Rybotyckis. Netoliese nuo Rybotiščių kaimo buvo pastatyta Šv. Onufrijaus cerkvė, pirmoji gynybinė cerkvė Lenkijos karalystėje. Minimas kaimas yra 25 km nuo Peremyšlio miesto. 1368 m. Steponas Rybotyckis karaliaus Kazimiero III Didžiojo įsaku (minėtas įsakas saugomas Lenkijos užsienio reikalų ministerijos archyve) ėmė vadintis grafu Vengrinu.

Steponas Vološynas-Rybotyckis, kaip ir grafas Vančalukas (*Wanczaluch*), gavęs žemės 1431 m.,

Vološynų herbas. Iliustr. iš <http://herby.pracownia.com/>

Lenkijos karalius Kazimieras III Didysis. Dail. Marčelas Bačarelis (Marcello Bacciarelli)

laikomi daugumos Lenkijos, Ukrainos, Lietuvos, Rusijos Dragošų-Sasų (*Dragoş-Sas*) herbo giminių pradininkais. Žinomesnės bajorų giminės buvo: Bžesčianskiai (*Brześciański*), Rybotyckiai (*Rybotycki*), Gubickiai (*Gubicki*), Voloseckiai (*Volosiecki*), Biškovskiai (*Biskowski*), Grochovskiai (*Grochowski*) ir kt. Apskritai tokių bajoriškų giminių Galicijos žemėje buvo nemažai. Rašytiniuose šaltiniuose pateikta nuomonių, jog apskritai visos herbo Dragošų-Sasų bajoriškos giminės kilusios iš vieno protėvio, tačiau šią versiją paneigė lenkų istorikas genealogas Liudvikas Vyrostekas, ko gero, išsamiausiai tyrinėjęs minimas gimines (žr. Wyrostek L., *Ród Dragów-Sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej,* Kraków, 1932). Kaip įprastai, tais laikais mūšyje pasižymėjęs karys galėjo gauti bajorystę iš kunigaikščio ar karaliaus. O valakų ir vengrų būta karingos prigimties. Kadangi tokių giminių Galicijoje buvo nemažai, vyko jų kilmės dokumentų, herbų unifikacija teisminiu būdu, pvz., 1415 m. skundą dėl kilmės teismui padavė bajorai Litinskiai, 1439 m. Peremyšlio miesto teismui – bajorai Pogoreckiai.

Teigiama, jog Dragošų-Sasų herbas pirmą kartą paminėtas Saksonijoje. XI a. šis herbas tapo žinomas Prancūzijoje, Vokietijoje ir Bavarijoje. Šaltiniuose nurodoma, jog patys pirmieji Dragošų-Sasų protėviai grafai Grifičiai I tūkstantmečio pabaigoje valdė žemes prie Elbės. X–XII a. Grifičių žemės buvo nuolatinėje saksų ir dakų priespaudoje, todėl dauguma gyventojų traukėsi į pietus ir ten apsistojo. Manoma, jog viena tokia žmonių grupė dalyvavo viename pirmųjų kryžiaus žygių ir grįžę pagal Vengrijos karaliaus prašymą apsistojo Maramùreše prie Karpatų. Šie riteriai greitai prisitaikė naujoje vietovėje ir tapo žinomi kaip Dragošai-Sasai. Jų simboliu tapo skriejanti strėlė.

1222 m. Vengrijos karalius Andrius *II* (*András II*), taip pat žinomas kaip *Andrew of Jerusalem*, į vakarus nuo Dragošų-Sasų apgyvendintos teritorijos suteikė žemių Teutonų ordinui. Dragošai-Sasai tuomet atkreipė dėmesį į rytus, į Haličo-Voluinės karalystę. 1236 m. įvyko Dragošų-Sasų vado Guido susitarimas su Danieliumi Haličiečiu, pagal kurį Guidas buvo priimtas į karaliaus tarnybą. Guidas su atvykusiu būriu priekyje nešėsi herbą su skriejančia strėle, mėlyno šalmo fone su auksiniu mėnuliu ir žvaigždėmis ant mėnulio ragų.

Guidas dalyvaudamas mūšiuose įgavo karaliaus Danieliaus iš Haličo prielankumą, jam buvo padovanota žemių ir jis susigiminiavo su karališkąja gimine. Pasak istorinių šaltinių, Guidas vedė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) karaliaus Mindaugo dukterį Ramūnę, Vaišelgos seserį, kuri buvo Švarno našlė.

Švarnas – Lietuvos didysis kunigaikštis 1267–1269 m., Cholmo ir Haličo-Voluinės kunigaikštystės kunigaikštis, jauniausias Haličo kunigaikščio Danieliaus Haličiečio ir jo žmonos Onos Mstislavovaitės-Naugorodietės sūnus. Pagal Lietuvos karaliaus Mindaugo ir Haličo-Voluinės kunigaikščio Danilo taikos sutartį, 1254 m. buvo vedęs Mindaugo dukrą. Teigiama, jog jie susituokė 14–15 metų. Vėliau Ramūnė Mindaugaitė tapo našle. Taigi, Guidas vesdamas karališkąją dukterį davė pradžią bajoriškoms Dragošų-Sasų giminėms Galicijoje.

Vėliau Dragošai-Sasai minimi vengrų kronikose, tačiau jų istorija plačiau nenagrinėjama, tik paminima, jog Lietuvos ir Lenkijos valdovas Jogaila suteikė žemės ir dvarą Ustšykų (*Ustrzyki*) vietovėje riteriui Jonui Vlašynšyliui-Vološynui (*Właszynczyli*) 1420 m. Žinoma, jog jo sūnus susituokė su Nastia Rybotycka 1443 m., susilaukė dviejų sūnų Petro ir Jurijaus. Jie pasidalijo tėvo palikimą ir pirmasis apsigyveno prie Peremyšlio miesto, kitas – kalnuotoje vietovėje.

Vološynai Jiezne – *quandum nobilium* ir pavardės tęstinumas tris šimtus metų

Gal dėl patogios geografinės padėties, gal dėl gerų susisiekimo galimybių į XVIII a. Jiezną plūste plūdo

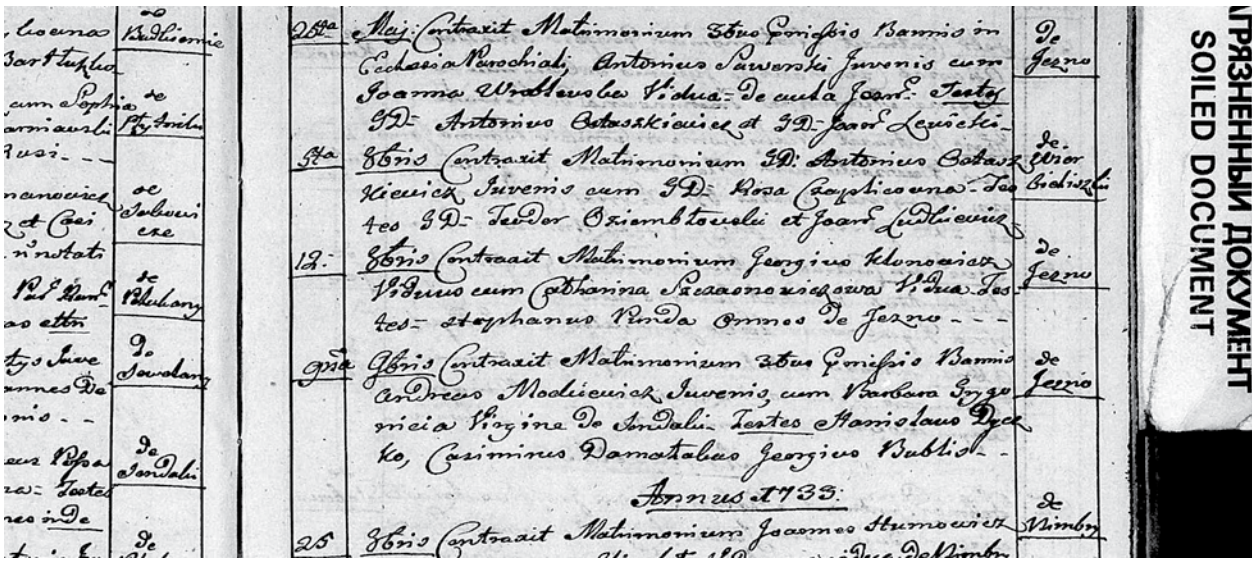

Andriaus Mackevičiaus ir Barboros Grigonytės santuokos metrika, 1732 m.

atvykėliai, užsieniečiai. Nuo XVIII a. vidurio juos ėmė traukti ir vieni didžiausių visoje Abiejų Tautų Respublikoje Pacų rūmai. Deja, kaip rodo dokumentai, 1808 m. rūmai perėjo Penčkovskių žinion, o šie turėjo nemažai skolų. 1834 m. teismo sprendimu rūmai buvo išskirstyti keliems valdytojams, vėliau sudegė.

Jiezno bažnyčios santuokų metrikos išsaugotos nuo 1711 m. Jau šiais metais Gaščiūno Adalberto ir Elisabetos Sniekuliučios santuoką liudija Lukas Kieyzeris, Jonas Pudvinskas, Jurgis Beržinskis ir Stepono Vološyno žmona Pudvinskaitė. Tas pats Lukas Kieyzeris ir jau nebe Vološyno Stepono žmona, o pats kilmingasis bajoras (GD) Steponas Mackevičius liudija Jono Klimovičiaus ir Jadvygos santuoką.

1723 m. Jiezno bažnyčios šventoriuje palaidojamas GD Steponas Mackevičius. Galima daryti prielaidą, jog Steponas Mackevičius yra Jiezno Vološynų pradininkas. Tikras faktas, kad 1698 m. gimė Andrius Vološynas, gimimo vieta turbūt Jiezne, nes metrikoje, kurioje jis įrašytas, nėra prierašo – „lot. *advenar/ advena*“. Visus kitus naujai atvykusius Jiezno kunigai įrašydavo kaip atvykėlius. Andrius Vološynas 1710 m. būdamas dvylikos metų dalyvavo sesers Sofijos Mackevičiūtės ir Mato Kumpaičio sutuoktuvėse. Susituokę Kumpaičiai išvyko iš Jiezno, ko gero, į vyro tėviškę. Kartu su Andriumi vestuvėse dalyvavo ir Paulius Beržinskis, ankstesnė pavardė Kopec.

1714 m. rugsėjo 20 d. Vološynova Magdalena krikštija Ulozo Luko ir Pupoculicios Onos sūnų su Damalaku Mykolu Linceniškėse. Tai galėjo būti Andriaus motina arba kita sesuo. Mykolas Damalakas tuo metu buvo Jiezno kalvis ir pakrikštijo daug miestelio ir apylinkių vaikų, tarp jų ir užsieniečių, matyt, mokėjo užsienio (lenkų ar rusų) kalbą. 1716 m. rugpjūčio 9 d. Vološynova Magdalena pakrikštijo Teodoro ir Eufrosinos Goržynskių vaiką vėl kartu su Mykolu Damalaku.

Apie 1730 m. Linceniškėse apsigyveno susituokę Steponas Mackevičius ir Katerina Vilkaitė. 1731 m. jiems gimė sūnus Simonas, 1732 m. – sūnus Steponas, 1743 m. – sūnus Motiejus. Tikėtina, jog šis Steponas yra Andriaus Vološyno brolis, nes krikštynų apeigose dalyvavo tie patys krikštytojai kaip ir pas Vološynus. T. y. Vološynai tuo metu bendravo su Vaičiūnais, Grigoniais, Stepankevičiais, Damalakais, Dyčkais, Beržinskiais, Pudvinskais, Ligeikomis, Gusais, Tumais, Baliukevičiais.

Įdomus faktas, jog Jiezne Vološynai gyveno su pakeista pavarde – į Mackevičių.

Kokios buvo to priežastys, duomenų nėra. Pavardė *Vološynas*, kaip matyti iš pirmo skyriaus, rodo nelietuvišką kilmę. Iš kur jie atvyko į Jiezną: iš Gudijos, Ukrainos Lvovo, Peremyšlio apylinkių, Lenkijos ar pačių Vengrijos ar Rumunijos Karpatų – duomenų nėra.

Paminėtina ir tai, jog XVIII a. pradžioje, praktiškai iki pat amžiaus pabaigos, Jiezne nebuvo ir kitų Mackevičių, išskyrus nedidelę Sabovos atšaką (GD Mackevičius Stanislovas). Visi kiti XVIII a. Jiezno Mackevičiai buvo Vološynai. Kilmingieji Mackevičiai tuo metu gyveno Panemunio dvare Nemajūnų parapijoje. Kol nebuvo atidaryta Nemajūnų bažnyčia, jie priklausė Pivašiūnų ar Punios, bet ne Jiezno parapijai.

Savo tuoktuvių metrikoje Andrius Vološynas įrašytas kaip Mackevičius. Jis 1732 m. vedė vienos seniausių ir gausiausių Jiezno giminių atstovę – Barborą Grigonytę. Jau nuo pačių tuoktuvių kartu su žmona Andrius buvo dažnai kviečiami krikštyti Jiezno vaikų, egzistuoja apie 20 tokių metrikų.

1733 m. rugsėjo 29 d. Jiezne pakrikštytas vyriausias Andriaus ir Barboros Mackevičių sūnus Mykolas. Krikšto tėvai: Jokūbas ir Katerina Dyčkai. Šis sūnus 1759 m. vedė Oną Vaičiūnaitę, Vaičiūnai tuo metu taip pat buvo paplitę Jiezno apylinkėse ir gyveno miestelyje. Vienoje metrikoje Vaičiūnas nurodytas kaip *slavestnij*. Mykolo Mackevičiaus vestuvėse dalyvavo Steponkevičius Jokūbas ir Baltramiejus Dyčkus. Mykolo ir Onos Mackevičių porai 1761 m. gimė pirmasis sūnus, kurį pavadino tėvo garbei – Mykolu. Antrą dukterį Teresę 1762 m. pakrikštijo bajorai Kazimieras Kozarinas ir Marijana Voicechovska. Tuomet metrikoje 10 metų apie juos nėra jokio įrašo – dar viena Mykolo ir Onos Mackevičių duktė Jiezne gimsta tik 1772 m. – Marijana. Ją pakrikštija Bieleckis Juozas ir Nazulevičienė Liucija, kuri mergaitei buvo teta, Andriaus Vološyno duktė.

Pats Andrius ir Barbora Vološynai-Mackevičiai 1736 m. susilaukė dukters Agotos, kuri 1759 m. susituokė su Grigoniu Stanislavu iš Pelekonių ir sulaukė palikuonių. 1739 m. Andriui ir Barborai gimė sūnus Jurgis, apie kurį daugiau duomenų kol kas nepavyko rasti. 1742 m. pakrikštyta Andriaus Vološyno ir Barboros Grigonytės duktė Barbora, šioje metrikoje Andriaus pavardė įrašyta – *Vološynas*. 1744 m. gimė Andriaus ir Barboros sūnus Martynas, vėliau susituokė ir sulaukė palikuonių, mirė 50 metų, t. y. 1794 m. Jiezne, jo mirties metrikoje įrašyta – Vološynas Martynas. 1747 m. vasario 26 d. Jiezne pakrikštytas Andriaus ir Barboros sūnus Kazimieras.

Kaip tendencija, jog šiek tiek ūgtelėję vaikai dalyvaudavo kitų kūdikių krikštynose. Matyt, toks buvo paprotys visoje Lietuvoje. Ne išimtis ir Kazimieras, štai 1759 m. Kazimieras pakrikštija Magdaleną Skorupskaitę, jau suaugęs 1777 m. – Agotą Zablockaitę. Nuo 1759 iki 1777 m. yra nemažas laiko tarpas ir Kazimieras iš metrikos išnyksta. Kaip minėta anksčiau, Kazimiero brolio Mykolo metrikose iki 1772 m. taip pat nėra. Yra žinoma, jog 1768 m. Mykolui ir Onai Mackevičiams gimė duktė Magdalena, tik nežinoma, kur. Jiezne jos krikšto metrikos nėra. Nėra Jiezne ir Mykolo brolio Kazimiero tuoktuvių bei jo dukters Petronėlės krikštynų. Šiek tiek atsakymų galbūt suteikia Kazimiero Vološyno-Mackevičiaus kitų vaikų krikšto metrikų informacija.

Štai Kazimiero dukters Onos krikšto metrikoje įrašyta, jog 1784 m. Jiezne pakrikštyta Mackevičiūtė Ona, praradusio bajorystę (*quandum nobilium*) ir pervesto į miestiečius Mackevičiaus Kazimiero ir Radzvilavičiūtės Onos, išlaikiusios bajorystę, duktė. Krikštytojai: bajoras kamerdineris, Kauno kapitonas Basilijus Sivickis ir bajorė Lingevičienė Rozalija. Kaip pastebėjo Mindaugas Tamošiūnas, Mackevičių (Mockevičių) palikuonis, Kazimiero dukters Onos Mackevičiūtės metrikoje įrašytas krikšto tėvas Basilijus Sivickis tarnavo kamerdineriu grafo Mykolo Paco dvare. Šį asmenį Pacai atsivežė (pasikvietė) iš Holovčino, kuriame Pacai irgi turėjo dvarą.

Kaip tik apie 1760 m. Jiezne pasirodo Basilijus Horzakas *ex Holowsynas*, kuris susituokia su Marijona Vaičiūnaite.

1787 m. Jiezne pakrikštyta Mackevičiūtė Juozapota, Jiezno piliečio Mackevičiaus Kazimiero ir Radzvilavičiūtės Onos *de doma nobiles GD* duktė. Krikšto tėvai: bajoras Steponas Litnerukas ir bajorė Liudvika Šitnicka. Juozapota mirė 1787 metais. 1789 m. Jiezne, pamiršus įrašyti anksčiau, pakrikštytas Mackevičius Jurgis, sūnus Mackevičiaus Kazimiero, pakeitusio pavardę iš Vološyno, ir Radzvilavičiūtės Onos ar Marijonos. Krikšto tėvai: bajoras Voicechovičius Jonas, Jiezno sekretorius, ir bajorė Eleonora Ordincova. 1828 m. Jiezne mirė kilmingoji Marijona Radzvilavičiūtė-Mackevičienė. Metrikoje nurodyta, jog ji kadaise buvusio kilmingu Kazimiero Mackevičiaus našlė, sukakusi apie 80 metų. Paliko po savęs sūnų Jurgį ir dukteris Petronėlę bei Oną.

Paminėtina, jog to meto bažnytinės metrikų knygos buvo oficialus dokumentas, liudijantis juridinius faktus. Juk jomis teismuose buvo grindžiami testamentiniai, dvarų paveldėjimo, žemių pirkimo–pardavimo sandoriai, paskoliniai santykiai ir kt.

Tai, kad Kazimieras Vološynas-Mackevičius dukters Onos krikšto metrikoje buvo įrašytas kaip *quandum nobilium*, sukelia daugybę klausimų. Juk negalėjo vienintelis iš Andriaus Vološyno sūnų kažkokiu būdu gauti bajorystę ir ją prarasti. Logiška, jog *quandum nobilium* paženklinta visa Jiezno Vološynų giminė.

Galbūt Kazimieras buvo ambicingesnis, juk buvo vedęs bajoraitę ir todėl norėjo, kad tai būtų įrašyta. Yra Jiezno metrikose atvejų, kai liudijant krikštynų apeigas, buvo įrašyti tėvų teistumai, kiti faktai. Ypač tai būdinga Sarošieko klebonavimo periodu. Šis kunigas įrašė daug įdomios informacijos apie Jiezno gyventojus ar atvykėlius. Būtent jam klebonaujant ir įrašytas *quandum nobilium*. Tikėtina, jog bajorystę Vološynai galėjo prarasti iki 1700 m. Galbūt Jiezno Vološynų protėvis ar senelis XVII a. buvo įsivėlęs į sukilimą ar tiesiog kivirčą, konfliktą, gal neįtiko kokiam nors kunigaikščiui, gal jam grėsė pavojus ir dėl to Vološynai iš gimtų vietų bėgo ir atsidūrė Jiezne.

Juk XVII a. Abiejų Tautų Respublikoje buvo stichiškas amžius: aidėjo karai, kilo sukilimų, pvz., Chmelnickio buntas, šalį valdė vienas po kito Saksai, kurie ją nustekeno, kol galop Jekaterina II padalijo. Sunku nuspėti, ką reiškia kunigo liudijimas metrikoje „praradęs bajorystę“. Teritorija, iš kur galėjo atvykti Vološynai, plati. Juk kartu su Rybotyckiu ar Vančaluku senaisiais vėlyvaisiais viduriniais amžiais atsikėlę į Lenkijos ir Ukrainos teritorijas valakai, vengrai vėliau paplito aplink Lvovą, Peremyšlio apylinkes nemažu spinduliu. Bajoriškų Dragošų-Sasų herbo giminių tose vietovėse taip pat buvo nemažai. Taigi sudėtinga nuspėti, kur galėjo būti priimtas sprendimas dėl bajorystės atėmimo ir ar jis išsaugotas kokio nors miesto archyve.

Tikėtina, jog du broliai Vološynai – Mykolas su žmona ir Kazimieras, galbūt Basilijui Horzakui *ex Holowsynui* ar Basilijui Sivickiui atnešus žinių, išvyko į tolimą kelionę, į Vološynų gimtąsias vietas. Kelionė tęsėsi apie 10 metų. Nuo Jiezno buvo galima keliauti Vilniaus–Gardino keliu, taip pat Nemunu, jo intakais, beveik iki pat Peremyšlio. Tiesus atstumas apie 500 km. Galbūt ten, Karpatuose, gimė ir Mykolo duktė Magdalena. Kaip minėta, nėra aišku, kur Kazimieras susituokė su bajoraite Radzvilavičiūte, gal Gardine, gal dar kitur. Gali būti, jog broliai pateikė apeliaciją kažkurio miesto teismui dėl bajorystės grąžinimo. Tai tėra spėlionės ir daugybė neatsakytų klausimų.

Vėliau, kaip minėta, broliai grįžo į Jiezną, toliau gyveno santuokose su šeimomis, gimdė vaikus. 1795 m. gyventojų surašyme Kazimiero Vološyno Mackevičiaus žmona bajorė Radzvilavičiūtė įrašyta kaip našlė. Jiezne Kazimiero mirties metrikos nėra. Taigi, kyla klausimų, kur vėl išvyko Kazimieras. Įdomus faktas, jog Kazimiero žmona, būdama už jo ištekėjusi, išlaikė bajorystę, ji ir mirė kilminga. O Kazimieras, kaip minėta, jos mirties metrikoje nurodytas kaip kadaise kilmingas.

Jiezne Vološynai išplito. Andrius Vološynas su žmona Barbora nugyveno ilgus, gražius metus. Jie susilaukė sūnų: Mykolo (sulaukė palikuonių), Jurgio (nieko apie jį daugiau nežinoma), Martyno (sulaukė palikuonių), Kazimiero (sulaukė palikuonių), Stanislovo (nieko apie jį daugiau nežinoma), Motiejaus (sulaukė palikuonių), dukterų: Agotos (ištekėjo už Grigonio Stanislovo ir sulaukė palikuonių), duktės Barboros (nieko apie ją daugiau nežinoma), dukters Liucijos (ištekėjo už Nazulevičiaus Jono ir sulaukė palikuonių). Beje, Liucijos sūnų Kazimierą krikštijo tas pats Basilijus Sivickis 1772 m.

Andrius Vološynas-Mackevičius mirė 1778 m. Jiezne, sulaukęs 80 metų, jo žmona Barbora, kuri mirties metrikoje įrašyta kaip Vološynova-Mackevičienė – 1804 m., sulaukusi 96 metų amžiaus.

Vološynų renesansas Jiezne siejamas su Andriaus ir Barboros vaikaičiais. Jie gausiai savo vaikų krikšto metrikose, santuokose vietoj pavardės Mackevičius rašė senąją Vološynų pavardę. Štai, vyriausio Andriaus sūnaus Mykolo dukters Ievos krikštynų metrikoje

1800 m. nurodyta, jog Kukiškėse pakrikštyta Mackevičiūtė Ieva, duktė Vološyno vulgo Mackevičiaus Mykolo ir Katerinos. Krikštytojai: Jiezno notaras bajoras Sigizmundas Vilbikas ir Marijona Kuliešovaitė. 1803 m. Kukiškėse pakrikštyta Vološynaitė Faustyna (ar Vološynas Faustynas), duktė (sūnus) Vološyno Mykolo ir Katerinos. Krikštytojai: Jiezno notaras (raštininkas) bajoras Sigizmundas Vilbikas ir Teresė Vaičiūnaitė. 1804 m. Kukiškėse pakrikštyta Vološynaitė Mackevičiūtė Agota, duktė Vološyno-Mackevičiaus Mykolo ir Katerinos. Krikštytojai: Motiejus Ulas ir bajorė Marija Černiavska. 1806 m. Kukiškėse pakrikštytas Vološynas-Mackevičius Viktoras, sūnus Vološyno-Mackevičiaus Mykolo ir Katerinos. Krikštytojai: bajoras Kazimieras Janevičius iš Grikopedzės malūno ir bajorė Teresė Čpulovaitė, Pozniako žmona. 1808 m. Kukiškėse pakrikštyta Vološynaitė-Mackevičiūtė Katerina, duktė Vološyno-Mackevičiaus Mykolo ir Katerinos. Krikštijo bajoras Motiejus Linevičius (malūnininkas) ir bajorė Antonina Pavlovska. 1809 m. Jiezne, Kukiškėse mirė Katerina Vološynaitė, Mykolo ir Katerinos Vološynų duktė.

Arba kito Mykolo Vološyno-Mackevičiaus sūnaus (Andriaus ir Barboros vaikaičio) Mateušo vaikų krikštijimai: 1803 m. Jiezne, Kukiškėse pakrikštytas Vološynas Kazimieras, sūnus Vološyno Mateušo ir Agnieškos Tamošiūnaitės. Krikštijo: Motiejus Punda ir Katerina Tamošiūnaitė.

1804 m. Jiezne, Kukiškėse pakrikštyta Vološynaitė Barbora, duktė Vološyno Mateušo ir Agnieškos Tamošiūnaitės. Krikštijo: bajoras Kazimieras Kurkozas ir bajorė Agata Tomaševičiovna. 1803 m. Vološynova Agnieška su bajoru Jackum Hermanu (*stražnik*) krikštijo Jurgio Stasiūno dukrą. 1805 m. Jiezne Vološynas Mateušas krikštijo Stepono Tamošiūno dukterį Teresę. 1809 m. Jiezne, Kukiškėse pakrikštytas Vološynas Mateušas, sūnus Vološyno Raimundo ir Marijos Bunevičiūtės. Krikštytojai: Motiejus Bunevičius ir Magdalena Ginkienė. Arba 1785 m. Jiezne pakrikštyta Mackevičiūtė Marijona, duktė Mackevičiaus Martyno ir Sudaitytės Onos, kuri ištekėjusi už Anuprijaus Kiškūno-Kondrato ir nuo 1809 iki 1824 metų gimdžiusi vaikus, taip pat ne vienoje metrikoje nusirodžiusi kaip Vološynaitė.

Klausimas, kas buvo ir iš kur atvyko Vološynai – atviras

Ar galėjo būti taip, jog gimęs Andriaus Mackevičiaus-Vološyno ir Barboros Grigonytės šeimoje sūnus Kazimieras kažkokiu būdu vienintelis iš vaikų gavo bajorystę ir ją kažkaip netikėtai prarado? Mažai tikėtina. Šiuo *quandum nobilium* paženklinta visa Jiezno Vološynų giminė.

Ko gero, Kazimieras buvo ambicingiausias ir, kaip vedęs kilmingąją, norėjo, kad tai būtų įrašyta. Be to, įdomu, jog jo žmona Radzvilavičiūtė kilmingumą išlaikė ir santuokoje. Vološynų pavardė nelietuviška, kilusi iš Valakijos ar Vengrijos Karpatų, šių tautų atstovams kartu su Steponu Vološynu- Rybotyckiu migravus gyventi į Sano upės baseino teritoriją Lenkijos–Ukrainos pasienyje. Be to, XVII a. buvo stichiškas Abiejų Tautų Respublikai, ją valdę Saksai nustekeno ir galop Jekaterina II padalijo. Šiam amžiui būdingi karai, bajorų kovos, pilių grobimai, maištai (prisimintinas Bogdano Chmelnickio sukilimas), dėl ko bajorams buvo atimamos bajorystės. Taip galėjo nutikti ir Vološynams. Kažkodėl jie pakeitė pavardę ir pabėgo į Jiezną. Gal užsitraukė kažkokio kunigaikščio nemalonę. Mykolo Vološyno-Mackevičiaus duktė Magdalena (Andriaus vaikaitė) yra bajorės Ievos Jodkovskos senelė. Kaip minėta, Magdalena gimė ne Jiezne. Tačiau ištekėjo iš Kukiškių už Kazimiero Tamošiūno. Su juo susilaukė dviejų vaikų – iš jų sūnaus Martyno. Būdamas 26 metų amžiaus jos vyras Kazimieras Tamošiūnas mirė ir Magdalena ištekėjo antrą kartą už Motiejaus Ginkaus. Apsigyveno Kisieliškėse. Gal trijose ar keturiose jos vaikų krikštynų metrikose Magdalenos mergautinė pavardė taip pat įrašyta kaip *Vološynaitė*. Vieną sūnų Magdalena ir Motiejus Ginkai pavadino Jonu Evangelistu. Tai, ko gero, buvo gerbiama apylinkėse moteris. Yra metrikų, iš kurių matyti, jog Magdalena krikštijo netgi bajorų

Jezner, cum Rosalia Ligiczkowa Mularzy de Jezno.
Mensis Augustus. 1789.
1 Idem Puer Infantem mne Ignatium, LLL, Joannis Kowalewski et Honoratae Matris: Hieron. Jezn: Patrini: GD. Joannes Herrager Medicus cum Gna Marianna Maciszewiczowna.
1 Idem Puer Infantem mne Georgium 15 Aprilis, per Oblivionem in suo loco non est connotatus, LLL, Casimiri Maciszewicz olim Wolesnyn, et Annae Theodori Kowiczowna: Patrini. GD. Joannis Woyciechowicz, Secretarius Aulae, cum GD Eleonora Ogrodnicowna.
1 Idem Puer Infantem mne Ignatium 12 Febr. per Oblivionem non est in suo loco Connotatus, LLL, ac Labor. Casimiri Jurkionis et Marianne Matris. Patrini. Ignac Kapturzany cum Agata Prygiewiczowna.
2 Idem Puer Infantem mne Annam LLL, ac Labor. Joannis Gu...
DOCUMENT

Kazimiero Mackevičiaus sūnaus Jurgio krikšto metrika, kurioje nurodyta, jog Kazimieras – Vološynas. 1789 m.

vaikus kartu su bajorais, nors ištekėjusi turėjo valstietės statusą. Pvz., 1816 m. Magdalena Ginkienė kartu su bajoru Dominyku Černiavskiu krikštijo bajorų Piotrovičių dukterį Antoniną.

Magdalena augino ir vaikaitę Ievą (būsimąją Kisieliškių dvaro savininkę Jodkovską), nes Ievos motina Dorotė Kondrataitė-Tamošiūnienė mirė anksti, kai mergaitei buvo 8 metai. Galbūt Magdalena Ievai papasakojo Vološynų giminės istoriją, kas žino. Tačiau Ievos Jodkovskos Nemajūnų kapinėse tebestovinčio antkapio viršuje (mirė 1899 m.) iškaltas mėnulis sukelia klausimų (gal tai Dragošų-Sasų herbo simbolis, o gal tiesiog reiškia amžinojo poilsio miegą). Be to, Ieva Jodkovska, XIX a. Vilniuje sudariusi daugybę sandorių (žr. autorės straipsnį: „XIX amžiaus Vilniaus moterys: Ieva ir jos sandoriai“, skelbtą *Bernardinai.lt*), tikrai pasižymėjo neeiliniais gebėjimais. Jos senelė Magdalena Ginkienė mirė 1850 m., būdama 82 metų amžiaus.

Andriaus Vološyno-Mackevičiaus sūnaus Martyno duktė Marijana ištekėjusi už Anuprijaus Kiškūno-Kondrato susilaukė jauniausios dukters Onos Kondrataitės, kuri, ištekėjusi už Motiejaus Daraškevičiaus, susilaukė sūnaus Jono Daraškevičiaus, iš jo kilo duktė Monika Daraškevičiūtė-Mickienė, kurios sūnus Mickus Jonas, straipsnio autorės senelis.

Andriaus Vološyno-Mackevičiaus sūnaus Mykolo duktė Magdalena, ištekėjusi už Kazimiero Tamošiūno (vėliau už Motiejaus Ginkaus), susilaukė vyriausiojo sūnaus Martyno Tamošiūno, kuris, vedęs Dorotę Kondrataitę, susilaukė dukters bajorės Ievos Tamošiūnaitės Jodkovskos, kurios duktė Teresė Jodkovska Volodkevičienė-Vaičiūnienė susilaukė sūnaus Petro Vaičiūno, jo duktė Anelė Vaičiūnaitė Mickienė – straipsnio autorės močiutė.

Niekada nebuvo žinoma, jog senelis močiutei yra 6 eilės pusbrolis ir jog jų abiejų kraujyje Vološynai – Andriaus sūnų Mykolo ir Martyno palikuonys.

1914 m. oficialiuose dokumentuose, kuriuos turi Mykolas Tamošiūnas (Mykolas Vološynas Mockevičius iš Kukiškių yra jo proproproproprosenelis), jo proprosenelis buvęs Jiezno valsčiaus viršaitis Leonas Mockevičius įrašytas kaip „Он же Волошинь“ (*On že Vološyn*). Netgi Mykolo Tamošiūno a. a. močiutės šeimą iki pat nūdienos laikų vadindavo Vološynais.

O juk nuo Andriaus Vološyno-Mackevičiaus gimimo 1698 m. prabėgo 320 metų.

Vološynų pavardę palikuonys, jau tapę Mackevičiais (Mockevičiais), išsaugojo ir vartoja daugybę metų, kelis šimtmečius, jie niekada jos neatsisakė. Galbūt įvykis, pakeitęs Vološynų giminės likimą iki 1700 m., kai jie neteko bajorystės, nebuvo negarbingas, antraip Vološynai, tapę Mackevičiais, Vološynų pavardę būtų tiesiog pamiršę.

Vološynai „užkrėtė“ savo genais nemažą dalį Jiezno – tai taip pat unikalus reiškinys Lietuvos istorijoje dar ir tuo, jog, tikėtina, jie kadaise buvo kilmingi.

Vološynų bajoriškos giminės liudijimas įrašytas lenkų heraldinėse knygose. Deja, genealoginėje, istorinėje literatūroje būtent apie Vološynus, kaip bajorišką giminę, nedaug informacijos, Lietuvos valstybės istorijos archyve jų kilmės dokumentų nėra. Teko rasti lenkiškose interneto svetainėse faktą, jog kažkas užsakęs bajorišką Dragošų-Sasų herbą su įrašu *Woloszyn*. Tad viltis kažką surasti – yra. Paminėtina, jog pavardė *Vološyna*s išplito ir tarp ne bajoriškų giminių, sutinkama lietuvių, lenkų, rusų, ukrainiečių, žydų tautose. Nesvarbu, ar jie buvo bajorai, ar nebuvo – jie palikuonims vertingi ir norėtųsi žinoti jų kilmės istoriją bei iš kokių tolybių atkeliavo į Jiezną.

Straipsnio autorė dėkoja Rasai Šileikienei už pagalbą verčiant iš lotynų į lietuvių kalbą Jiezno Vološynų metrikas bei Mykolui Tamošiūnui už pasidalijimą įdomia istorine informacija.

Literatūra

Jiezno bažnyčios RKB krikšto, santuokos ir mirčių metrikos, skelbiamos *www.e-paveldas.lt*, *www.familysearch.org* svetainėse bei esantys Lietuvos valstybės istorijos archyve.

Терлецького Михаил, *Контури роду Драго-Сасів. Видавництво „Центр Европи“*, Львів, 2007.

Wyrostek Ludvik, *Ród Dragów-Sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej*, Kraków, 1932.

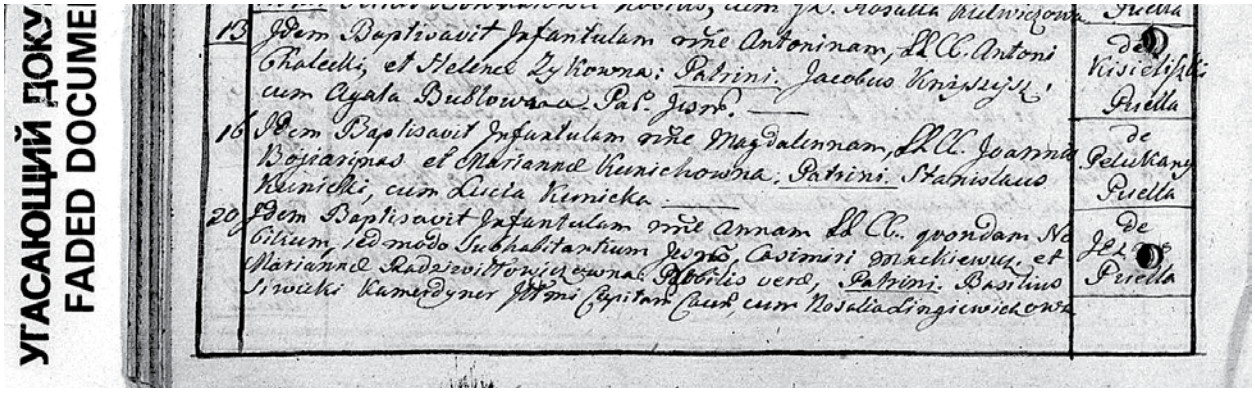

Kazimiero Mackevičiaus dukters Onos krikšto metrika, kurioje nurodyta quandum nobilium

Lietuvos didieji kunigaikščiai XV a.

Valentas ŠIAUDINIS,
Vilnius

1386 m. kovo 4 d. Jogaila buvo karūnuotas Lenkijos karaliumi. Savo vietininku Lietuvoje jis paskyrė jauniausiąjį brolį Skirgailą, o Vilniaus seniūnu – lenkų didiką. Į Vilniaus ir kitas svarbesnes Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) pilis atsiuntė lenkų karines įgulas, kurių kariai lenkino vietos papilių gyventojus. Uždraudė katalikų vedybas su stačiatikiais (stačiatikis turėjo pereiti į katalikybę, tik tada galėjo vesti katalikę).

Jogaila buvo vedęs keturis kartus. 1386 m. vasario 18 d. vedė trylikametę Vengrijos ir Lenkijos kunigaikštytę Jadvygą. Jiems gimė dukrytė, bet mergaitė dar kūdikystėje mirė. 1399 m. mirė ir motina Jadvyga. Po pirmosios žmonos mirties karalius Jogaila vedė Cilli grafo dukrą Oną (m. 1416), kuri jam taip pat pagimdė dukrytę. Tačiau ir ši mergytė mirė nesulaukusi nė 18 metų. Jogailos trečioji santuoka buvo su lenkų didiko našle Elžbieta Granovska. Bet ji mirė 1420 m., nepalikdama nei vieno palikuonio. Su ketvirtąja žmona Sofija Alšėniške 1424 m. spalio 31 d. Jogaila susilaukė ilgai laukto sūnaus Vladislovo, o vėliau (1427) ir dar vieno sūnaus Kazimiero.

Vladislovas III Varnietis

1434 m., mirus karaliui Jogailai, Vladislovas I buvo išrinktas Lenkijos karaliumi. 1434–1438 m. už nepilnametį Lenkiją valdė Regentų taryba, vadovaujama Krokuvos vyskupo Z. Olesnickio (Z. *Oleśnicki)*. 1440 m. Vladislovas išrinktas ir Vengrijos karaliumi (tuo pačiu metu jo jaunesnysis brolis Kazimieras buvo išrinktas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu).

1444 m. Lenkijos ir Vengrijos karalius Vladislovas III Varnietis kartu su Vengrijos karvedžiu J. Huniadžiu (*J. Hunyadi*) laimėjo keletą mūšių Bulgarijoje prieš Osmanų imperijos karius, bet 1444 m. rugpjūčio 4 d. patyrė pralaimėjimą prie Varnos, kuriame ir pats žuvo. Karaliaus palaikai mūšio lauke nebuvo rasti.

Lietuvos didysis kunigaikštis Kazimieras

1440 m. Trakų pilyje buvo nužudytas Lietuvos didysis kunigaikštis, Vytauto Didžiojo jaunesnysis brolis Žygimantas. Lietuvos didikai rinkti Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu vienintelį Žygimanto sūnų Mykolą prisibijojo.

Kai trylikametis Kazimieras lenkų lydimas atvyko į Vilnių (lenkų ponai Kazimierui leido vykti į Lietuvą tik kaip savo brolio Vladislovo III – Lenkijos karaliaus – vietininkui), Lietuvos įtakingesnieji didikai Alšėnuose be Lenkijos Karalystės tarybos pritarimo atliko Kazimiero vainikavimosi Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu apeigas, uždėdami jam ant galvos Gedimino mitrą (vainiką). Kadangi tai įvyko be lenkų sutikimo, buvę Lietuvos ir Lenkijos ryšiai nutrūko net 7 metams.

Nuo 1440 m. LDK teoriškai vadovavo Lietuvos didysis kunigaikštis Kazimieras, bet praktiškai Lietuvos didikai, vadovaujami Jono Goštauto. 1444 m. rugpjūčio 4 d. prie Varnos žuvus Vladislovui III, lenkų ponai pasikvietė Kazimierą užimti karaliaus sostą. Derybos užsitęsė net 3 metus. Kazimieras sutiko vadovauti tik lygiateisių Lietuvos ir Lenkijos valstybių sąjungai, nes to iš jo reikalavo Lietuvos didikai.

Prieš atvykdamas į Lietuvą, Kazimieras išmoko lietuvių kalbą. Manoma, kad jis buvo paskutinis Lietuvos didysis kunigaikštis, mokėjęs kalbėti

lietuviškai. Jam valdant LDK išsaugojo savo šalies savarankiškumą.

Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Kazimieras su žmona Elžbieta, Šventosios Romos imperijos imperatoriaus dukra, išaugino 7 dukteris (visos jos ištekėjo už Vokietijos kunigaikščių) ir 6 sūnus.

Vladislovas II

Pirmasis Kazimiero ir Elžbietos sūnus Vladislovas II gimė 1456 m. kovo 1 d. Krokuvoje. 1471 m. mirus Čekijos karaliui Jurgiui Podebradiečiui (*Jiří z Poděbrad*), Vladislovas II buvo išrinktas Čekijos karaliumi, o 1490 m. po Vengrijos karaliaus Motiejaus I Korvino (*Mátyás I Corvin*) mirties – ir Vengrijos karaliumi. Mirė 1516 m. kovo 13 d. Vengrijos sostinėje Budoj.

Šv. Kazimieras

Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Kazimieras su žmona Elžbieta Habsburgaite 1458 m. spalio 3 d. susilaukė ir antrojo sūnaus Kazimiero. Iki 16 m. Kazimieras mokėsi namuose, mokė metraštininkas J. Dlugošas (*J. Długosz*). 1471 m. Kazimierui buvo pasiūlytas Vengrijos karaliaus sostas. Tačiau kai su didele kariuomenės palyda nuvyko į Budą, situacija jau buvo pasikeitusi ir jo niekas nebelaukė. Kazimierui buvo atsakytas Vengrijos karaliaus sostas ir jam teko grįžti į Krokuvą.

Tuometinis Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Kazimieras, Kazimiero tėvelis, pasiūlė Lietuvos didžiojo kunigaikščio sostą, bet jis kategoriškai atsisakė...

Kazimieras buvo vidutinio ūgio, taisyklingų veido bruožų. Buvo gabus, turėjo gerą atmintį, išsiskyrė pamaldumu. Gausiai šelpė vargšus, slaugė sergančiuosius, dažnai lankydavo Lietuvą. Liko nevedęs.

Kazimieras, susirgęs tuberkulioze, 1484 m. kovo 4 d. mirė Gardine. Palaidotas Vilniaus katedroje. 1521 m. Romos popiežius Kazimierą paskelbė palaimintuoju, o 1602 m. – šventuoju. 1636 m. Kazimieras paskelbtas Lietuvos globėju. Tais pačiais metais (1636) šv. Kazimiero palaikai perkelti į prie Vilniaus katedros pristatytą specialiai jam skirtą Šv. Kazimiero koplyčią.

Jonas Albrechtas

1459 m. gruodžio 27 d. Lenkijos karaliui bei Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Kazimierui ir jo žmonai Elžbietai Habsburgaitei Krokuvoje gimė trečiasis sūnus Jonas Albrechtas. Iki 16 metų jis mokėsi namuose, mokė metraštininkas J. Dlugošas.

1492 m. birželį mirus Jono Albrechto tėvui Kazimierui, buvo išrinktas Lenkijos karaliumi. Daugiausia bendravo su vyriausiuoju broliu Čekijos ir Vengrijos karaliumi Vladislovu, kartu ruošėsi karui su turkais.

Mirė 1501 m. nepalikęs įpėdinio. Palaidotas Krokuvoje.

Aleksandras

Aleksandras, ketvirtasis Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero sūnus, gimė 1460 m. spalio 5 d. Krokuvoje. Jį iki 16 m. amžiaus namuose mokė metraštininkas J. Dlugošas.

1490–1492 m. Aleksandras buvo Lenkijos karaliaus vietininkas Lietuvoje. Mirus Lenkijos karaliui Kazimierui, visų LDK žemių atstovų seimas, nederinęs su Lenkijos ponais, Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu patvirtino Aleksandrą. Lenkų ponai liko nepatenkinti, mat jie norėjo, kad LDK ir Lenkija rinktų vieną ir tą patį valdovą. Taigi dabar Lenkijos karaliumi jiems teko išsirinkti Aleksandro vyresnįjį brolį Joną Albrechtą.

1492 m., LDK valdant didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui, Maskvos Didžioji Kunigaikštystė (MDK) pradėjo karą prieš LDK. Greičiausiai tai buvo MDK karinių pajėgumų pasitikrinimas.

1494 m., baigiantis karui, paaiškėjo, kad LDK nėra visiškai pasiruošusi karui, todėl didysis kunigaikštis Aleksandras paramos kreipėsi į Lenkiją. Ši atsakė: kai LDK susijungs su Lenkija – LDK paramą gaus. LDK seimas tokį pasiūlymą atmetė. LDK beliko 1494 m. su MDK sudaryti taikos sutartį, prarandant MDK jau užimtas Viazmos ir Okos aukštupio žemes.

1495 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras vedė MDK kunigaikščio Ivano III dukterį Eleną, tačiau palikuonių nepaliko – buvo bevaikiai. Kai Elena atsikraustė į Vilnių, Aleksandras žmonai padovanojo keletą dvarų, tarp jų Kančioginos dvarą su to paties pavadinimo ežeru, upe. Tuomet Kančioginos dvarui priklausė: Dainių, Garnių, Busilų, Nalivaikų ir kiti kaimai dabartiniame Ignalinos rajone ir Pašventės, Dvarykščių ir kiti kaimai dabartiniame Švenčionių rajone į pietus nuo Kančioginos ežero. Vėliau ir Gaspariškės palivarkas padovanojamas LDK kunigaikštienei Elenai (Kančioginos dvaras ir Gaspariškės palivarkas priklausė Vilniaus tijūnijai).

Ivanas III pareikalavo, kad dukra Elena visam laikui išliktų stačiatikė, o Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras nurodytų savo pavaldiniams Vilniuje dukrai Elenai ir stačiatikiams pastatyti cerkvę.

1501 m. spalio mėn., mirus Lenkijos karaliui Jonui Albrechtui, Lenkijos karaliumi buvo išrinktas ir karūnuotas Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras. Tačiau jo žmona Elena, kaip stačiatikė, karūnuota nebuvo, nes tam pasipriešino Lenkijos ponai. Krokuvos ponai atvirai jos negerbė. Elenai neliko nieko kito, kaip tik palikti Krokuvą ir persikelti į Vilnių (žinoma, su vyru karaliumi Aleksandru), kur visuomenė jai buvo pakantesnė. Vilniuje jie gyveno ilgiau nei Krokuvoje.

1499 m. MDK pradėjo naują karą prieš LDK. 1500 m. prie Vedrošos upės MDK kariuomenė sumušė LDK kariuomenę, vadovaujamą kunigaikščio Konstantino Ostragiškio. 1501 m. LDK kariuomenė pralaimėjo mūšį ir prie Mstislavlio.

1503 m. LDK su MDK pasirašė paliaubų sutartį, kuri galiojo 6 metus. LDK šiame kare neteko Černigovo, Starodubo, Severiano Naugardo, Gomelio, Briansko, Doragobužo, Smolensko, Kijevo žemių. Tiesa, šios žemės buvo mažai apgyvendintos. LDK sąjungininku šiose kovose buvo Livonijos ordinas, kuriam pradžioje sekėsi kovoti su MDK kariuomene, bet vėliau – išsikvėpė, ėmė pralaimėti. O Užvolgio totoriams (Aukso orda) karo pradžioje pavyko pasiekti net Severiano Naugardą, bet negavę paramos maistu, pasitraukė į Kijevą, kur didžioji dalis jų pasidavė totorių chanui.

Vėliau Krymo totoriai nusiaubė Voluinę ir Podolę. 1505 m. jie pasiekė Naugarduką, o 1506 m. ir Lydą. Tačiau tais pačiais metais Krymo totoriai buvo sumušti prie Klecko. MDK kariuomenei vadovavo kunigaikštis Mykolas Glinskis.

Pirmoji pradinė mokykla Lietuvoje įkurta prie Vilniaus katedros 1397 m., ji pirmą kartą paminėta Vilniaus kapitulos dokumentuose. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro valdymo metu mokykla buvo 3-jų skyrių, joje buvo ruošiami patarnautojai bažnyčioms, choristai ir kandidatai į kunigų mokyklas. Mokykloje dėstyta retorika, didaktika, muzika, skaičiavimas ir lotynų kalba (lotynų kalbos buvo mokoma iš Donato Elijaus vadovėlio).

Aleksandro valdymo metais buvo pastatytos kelios bažnyčios bei vienuolynai. Tarp jų Šv. Onos bažnyčia Vilniuje, mūrinė pastatyta 1495–1500 m., o pašventinta 1501 m. gegužės 22 d.

1812 m. Napoleono kariai sudegino visą bažnyčios vidaus medinį inventorių. Tuo metu Šv. Onos bažnyčios mecenatu buvo Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras. Bažnyčiose pamokslai pradėti sakyti lietuvių kalba.

Kai Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras panoro kanceliarijos raštvedybą pertvarkyti iš rusėnų kalbos į lotynų kalbą, iš Krokuvos pasikvietė gerai lotynų kalbą mokantį kunigą Erazmą Cioleką ir paskyrė jį kunigaikštystės kanceliarijos Lotynų skyriaus vedėju. Laikui bėgant vis daugiau lenkų iš Krokuvos ar kitų Lenkijos miestų įsikūrė Vilniuje. Tai turėjo teigiamos reikšmės Vilniaus ekonomikai, bet lietuvių kalbą iš gyvenimo ėmė išstumti lenkų kalba, ne tik Vilniuje, bet ir Vilniaus apylinkėse. Lietuvos didysis kunigaikštis sugebėjo vadovauti LDK ekonomikai, bet buvo silpnas karo vadas. LDK visiškai savarankiškai valdė 1492–1501 m.

Nuo 1501 m. pradėta sistemingai rašyti Lietuvos Metrikos knygas, sukurti Lietuvos valstybės ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio antspaudai. Išsivysčiusiems miestams imta suteikti Magdeburgo teises. 1503 m. rugsėjo 7 d. Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Aleksandras savo rašte Ramygalos klebonui pirmą kartą paminėjo Panevėžio miesto vardą. 1990 m., Lietuvai atgavus nepriklausomybę, Panevėžyje prie Senvagės Aleksandrui pastatytas paminklas.

Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Aleksandras mirė Vilniuje 1506 m. rugpjūčio 20 d. Palaidotas Vilniaus katedroje. Tai vienintelis Lenkijos karalius, palaidotas Vilniuje.

Žygimantas Senasis

Žygimantas – Lenkijos karaliaus Kazimiero ir Elžbietos Habsburgaitės sūnus, gimęs 1467 m. sausio 1 d. Kozienice. 1506 m. mirus broliui Aleksandrui, tapo Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu.

1507 m. Maskvos didysis kunigaikštis Vasilijus III, pakurstytas buvusio Lietuvos kunigaikščio Mykolo Glinskio, pradėjo karo veiksmus prieš LDK. Tuo metu LDK kariuomenei vadovavo LDK kunigaikštis Konstantinas Ostrogiškis, kuris prie Oršos sutriuškino Maskvos kariuomenę.

1509 m. MDK buvo priversta su LDK pasirašyti amžinos taikos sutartį ir grąžinti per šį karą užimtas žemes. 1512 m. Maskva pradėjo naują karą prieš LDK. MDK, gavusi karinės paramos iš Šventosios Romos imperijos, visas karines pajėgas sukoncentravo prie Smolensko ir apsupo Smolensko pilį. Smolensko pilis, nesulaukusi paramos iš LDK, pasidavė. Netrukus prie Smolensko priartėjo LDK kariuomenė ir prie Oršos sumušė Maskvos kariuomenę, bet Smolensko atsiimti nesugebėjo. Po ilgų derybų 1522 m. pasirašytos 11 metų trukusios paliaubos. Pasibaigus paliauboms ir mirus MDK kunigaikščiui Vasilijui III, valdžia perėjo vos 3 metukų jo sūnui Ivanui IV Žiauriajam (1547 m. tapo caru).

Dabar LDK karą su MDK pradėjo pirmoji 1534 m. Kol LDK surinko kariuomenę, MDK sugebėjo apsiginti nuo Krymo totorių puolimo, o po to kariavo tik prieš LDK. Maskviečių kariuomenė atsidūrė netgi

netoli Vilniaus. Lietuvos bajorai vengė leisti vyrus į karą, o samdytai kariuomenei nenorėjo mokėti. Tokiu atveju už samdytą kariuomenę teko apmokėti Lietuvos didžiajam kunigaikščiui iš savo lėšų.

1548 m. Žygimantas, sulaukęs 81 m. amžiaus, mirė.

Frydrichas

Lenkijos karaliaus Kazimiero ir jo žmonos Elžbietos Habsburgaitės jauniausias sūnus Frydrichas gimė 1468 m. balandžio 27 d. Krokuvoje. 1488 m. išrinktas Krokuvos vyskupu, 1493 m. – Gniezno arkivyskupu, tapo Lenkijos primu, kardinolu.

Frydrichas buvo įtakingas Lenkijos politinis veikėjas – senatorius, vėliau įgijo gubernatoriaus titulą. Mirė 1505 m. kovo 14 d. Krokuvoje, kur ir palaidotas.

***

Beveik kiekvienas Lietuvos didysis kunigaikštis stengėsi LDK valdyti savarankiškai. Tačiau ne visiems sekėsi vienodai. Išskirti reikėtų Lietuvos didįjį kunigaikštį Vytautą, nes jis buvo visapusiškai gabus, turėjo autoritetą tarp kitų valstybių valdovų bei turėjo didesnę gyvenimo patirtį. Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras savarankiškai valdė 9 metus, o Lietuvos didysis kunigaikštis Kazimieras tik 7 metus. Bet svarbiausia, kai Lietuvos didysis kunigaikštis išrenkamas Lenkijos karaliumi, jiems prioritetu tampa Lenkija, LDK gerokai primirštama arba visai užmirštama, nebent į Lietuvą retkarčiais atvykstama pamedžioti. ■

Dr. Martynas PURVINAS

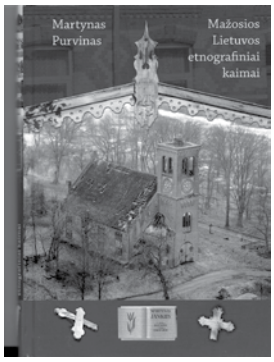

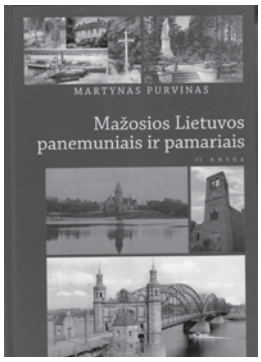

Mažosios Lietuvos etnografiniai kaimai (Trakai: Voruta, 2011),

Mažosios Lietuvos panemuniais ir pamariais. I knyga (Trakai: Voruta, 2015),

Mažosios Lietuvos panemuniais ir pamariais. II knyga (Trakai: Voruta, 2017).

„Martynas Purvinas, docentas, humanitarinių mokslų daktaras (architektūra ir menotyra), yra vienas iš ryškiausių Lietuvos kultūros paveldo tyrėjų, daugiau nei keturiasdešimt metų paskyręs Lietuvos senųjų kaimų, liaudies architektūros, kraštovaizdžio ir urbanistikos tyrimams.

Nuo 1980 m. iki šiol M. Purvinas tiria Mažosios Lietuvos, kaip nedalomo etninio regiono, apimančio ne tik Klaipėdos kraštą, bet ir kitas Karaliaučiaus krašto baltiškąsias žemes, šiuo metu esančias už Lietuvos ribų, kultūros paveldo likimą. Neatsitiktinai šis kraštas, XVI a. tapęs svarbiu lietuviškosios raštijos bei kultūros židiniu ir išlikęs juo iki XX a. pradžios, nusipelnė išskirtinio mokslininko dėmesio“.

Irena ANDRUKAITIENĖ,
Kovo 11-osios akto signatarė

Knygas galima įsigyti internetu – https://www.patogupirkti.lt/, https://www.knygos.lt/.

knygos.lt patogu pirkti.lt

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Kunigaikščiai Krošinskiai – Vaidoto palikuonys

Viktoras JENCIUS-BUTAUTAS,
Rokiškis

Kodėl kratomės savų valdovų?

Valstybė be savųjų vertybių neegzistuoja. Karai rodo, ką gina vieni ir kiti. Kai prarandamos vertybės, valstybės nyksta ir galiausiai žlunga. Ar išsaugojome jas, o gal mums jų nebereikia, kaip nereikėjo pinigų su savo kunigaikščių ir karalių atvaizdais? Vis dar ginčijamasi dėl kunigaikščių Krošinskių ir Ostrogiškių[1] kilmės iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio sūnaus Vaidoto. Jeigu dėl kunigaikščių Ostrogiškių kilmės XIX a. pabaigoje suabejojo rusų istorikas P. N. Petrovas ir iškėlė versiją apie jų kilmę iš kunigaikščio Vaidoto, tai dėl kunigaikščių Krošinskių kilmės iš kunigaikščio Vaidoto suabejojo ir Lietuvos istorikai bei muziejininkai. Dėl Krošinskių pavardės kilmės lenkų literatūroje taip pat nėra vieningos nuomonės[2]. Ankstyvuosiuose dokumentuose buvo įrašomas asmens vardas, tėvavardis ir kartais senelio vardas. Vėliau kunigaikščiai dokumentuose pradėjo nurodyti toponiminės kilmės pavardes: Krošinskiai, Mstislavskiai, Kobrinskiai, Sluckiai ir Ostrogiškiai. Istorinėje literatūroje kunigaikščių Krošinskių intituliacijoje nėra nuoseklumo tarp ankstyvojo jų įvardijimo ir toponiminės pavardės. Tuo pasinaudodami istorikai ėmė abejoti dėl kunigaikščių Krošinskių kilmės.

Pilaitė Rokiškyje. Dail. Konstantinas Tyzenhauzas (1786–1853). PAV. IŠ NACIONALINIO M. K. ČIURLIONIO DAILĖS MUZIEJAUS

Nepagrįstas kilmės neigimas

Ką labiausiai brangino kunigaikščiai Krošinskiai? Lenkų visuotinėje enciklopedijoje, išleistoje 1908 m., nurodyta[3], kad kunigaikščių Krošinskių kilmė nėra žinoma. Neaiški ir pavardės atsiradimo kilmė. Kas pirminis: pavardė ar vietovardis Krošinas? Minimos vietovės lokalizacija taip pat nėra žinoma, o tik spėjama. Toks pavardės ir vietovės neapibrėžtumas kelia nemažai diskusijų. Tačiau ginčas dėl kunigaikščių Krošinskių kilmės iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio neparemtas jokiu senesniu dokumentu nei šiandien žinoma 1652 m. Vilniuje išspausdinta Laurencijaus Kolosovičiaus panegirika, skirta Karolio Jurgio Krošinskio ir Elžbietos Tyzenhauzaitės santuokai[4].

[1] П. Н. Петров, *История родов русского дворянства: 2 кн.* М.: Современник; Лексика, t. 1. 1991, с. 366–371.

[2] „KROSIŃSKI//KROSZYŃSKI < n.m. Krosino, dziś Krosin, pow. Oborniki, Wlkp (KoZ I, N), Kroszyno, dziś Kruszyn, pow. Bydgoszcz, Wlkp (KoG, N) 1402, odm.“, s. 48. In: Zofia Kowalik-Kaleta, Leonarda Dacewicz, Beata Raszewska-Żurek, *Słownik najstarszych nazwisk polskich Pochodzenie językowe nazwisk omówionych w „Historii nazwisk polskich“,* t. 1,Warszawa, 2007, s. 78.

[3] *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, ser. 1, t. 41–42, Warszawa, 1908, s. 143. Prieiga per internetą: <http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=17697>.

[4] Laurentius Kollosowicz: Gratulatio nuptiarum inter perill. ac mm. d[omi]nu[m] d. Carolum Georgium a Kroszyno Kroszynscium et perill. ac m[agnifi]ca[m] d[omi]nam d. Elizabetham per[i]ll. ac m[agnifi]c[i] d[omi]ni d. Wilhelmi a Tizenhauzen, capitanei Kupiscensis filiam, die 21 Ianuarii anno 1652. Vilnae feliciter celebratarum per Laurentium Kollosowicz exhibita, w Vilnie: w drukarni Oycow Bazilianow s. Troycy, 1652, p. 54.

Rokiškis XIX a. pr. (medinė Rokiškio bažnyčia, vaizdas nuo dvaro). Dail. Konstantinas Tyzenhauzas (1786–1853). Tušas, akvarelė. Pav. iš Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus, MG 2358, BI 3634

Kunigaikščių Krošinskių pilaitė. Viktoro Jenciaus-Butauto nuotr.

Juzefas Volfas[5], nors pats abejojo, tačiau dviprasmiškai konstatavo, kad Krošinskių pavardė kilusi nuo Krošino[6], esančio Naugarduko apylinkėse, bet jokių dokumentų, patvirtinančių jų valdų egzistavimą XIV–XV a. minimose apylinkėse, nenurodė. Ar tik vienas Krošinas buvo žinomas tyrinėtojui? J. Volfas nenurodo, kodėl pasirinko būtent Naugarduko Krošiną, nors heraldikai, rašę apie kunigaikščių Krošinskių kilmę, beveik visi nurodo, kad jų protėvis Grigalijus pastatė Krošino pilį Severske[7]. Krošino[8] vietovardis, anot lenkiškųjų ir vokiškųjų senųjų enciklopedijų bei žinynų, randamas ir kitur.

Ankstyvieji istoriniai šaltiniai nemini kunigaikščių Krošinskių. Tačiau istorinėje literatūroje esama užuominų apie jų dalyvavimą Žalgirio mūšyje[9]. Kodėl lietuvių karo vėliavos, dalyvavusios Žalgirio mūšyje, skirtingai nuo lenkų, Jano Dlugušo[10], neaprašytos su vėliavų vadų pavardėmis ir herbais[11]?

Pirmieji kunigaikščių Krošinskių paminėjimai Lietuvos Metrikoje

Krošinskių pavardė be vardo ir titulo Lietuvos Metrikoje paminėta 1448 m.[12] Tai pirmasis šios kunigaikščių giminės paminėjimas pagal toponimą[13]. Pirmą kartą Lietuvos Metrikoje Janas Klebas (sic!) Krošinskis vardu ir pavarde įvardytas XV a. antroje pusėje, galbūt 1460–

5 Józef Ludwik Wolff (1852–1900).

6 „Od Kroszyna w powiece Nowogrodzkim(?)“ - Józef Ludwik Wolff, *Kniazowe Litewsko –Ruscy od konca czternastego wieku*. Warszawa,1895, s. 186.

7 Rusijoje Naugardo-Severskio kunigaikštystė, Severskio kunigaikštystė ir Sevežas (*Siewierz*) Lenkijoje.

8 Kroszyn, Kroschyn ir t. t.

9 Дмитрий Довгялло, „Битва при Грюнвальде 15 июля 1410 г.“; in: *Критика и эссеистика*, 2012. Prieiga per internetą: <http://www.russianresources.lt/archive/Dowgiallo/Dowgiallo_8.html>.

10 Jan Długosz (1415–1480).

11 Teodor Narbutt, „Panowanie Witolda w wieku piętnastym“.In: *Dzieje narodu litewskiego*, t. 6, Wilno,1839, s. 228–229, dodatek s. 43–44.

12 *Литовская метрика Чаеть первая: Книги запиеей, т. 1: Русская издаваемая императорскою археограф ическою коммиссіею*, t. 27, С. Петербургъ, 1910, с. 72. Prieiga per internetą: <https://networks.h-net.org/system/files/contributed-files/028-russkayaistoricheskayabiblioteka-tom27-1910.pdf>.

13 Vietovardis arba *toponimas* (sen. gr. *τόπος* – vieta, *ὄνομα* – vardas).

Svečių namai senojoje kunigaikščių Krošinskių dvarvietėje. Viktoro Jenciaus-Butauto nuotr.

XVI a. Supraslyje (Lenkija) pastatytas stačiatikių vienuolynas. Vienuolynas priklauso Lenkijos stačiatikių bažnyčiai, Supraslio Šv. Apaštalo Jono parapijai

1470 m.[14], kai buvo surašomas pono Jakubo Vojnos Nemirovičiaus[15] testamentas[16]. Daugiau apie Krošinskius randame šaltiniuose, aprašančiuose pirmąjį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) ir Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės (MDK) 1487–1494 m.[17] karą. Bet ši informacija tiesioginių žinių apie jų kilmę nesuteikia. Iš Lietuvos Metrikoje esančio 1492 m. skundo[18] aiškėja, kad trys kunigaikščių Krošinskių kartos gyveno Viazmos kunigaikštystėje. MDK ir LDK pasienyje Krošinskiai buvo įkurdinti Vytauto, nurodo J. Tengovskis ir V. Temuševas[19]. Iš kur jie atsikėlė į Viazmos kunigaikštystę, nėra žinoma. Nėra aišku, kieno pusėje buvo kunigaikščiai Krošinskiai namų karo tarp Žygimanto Kęstutaičio ir Švitrigailos metu. Jeigu jie, anot J. Volfo[20], neteko Krošino valdų ties Naugarduku, tai kaip išsaugojo valdas ties siena su MDK ir kodėl nepasiprašė jos globos?

Kur stovėjo Krošino pilis?

Apie kunigaikščius Krošinskius ir jų kilmę daugiausiai yra rašęs Albertas Kojalavičius-Vijūkas, remdamasis Laurencijumi Kolosovičiumi[21], nurodžiusiu, kad Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio vaikaitis

Straipsnio autorius Viktoras Jencius-Butautas prie atkurtos šv. Jurgio freskos Dievo Gimimo cerkvėje, Supraslio stačiatikių vienuolyne

[14] Nurodomi Kasparo Niesieckio konkretūs 1458 m. Kasper Niesiecki, *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep[omucena] Bobrowicza, t. 6*, 1841, s. 531. Prieiga per internetą: <http://wiki-org.ru/wiki/Левковские>/

[15] Jakub Wojna Niemirowicz.

[16] Prieiga per internetą: <https://www.wikiwand.com; *Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов Акты о землевладении в Юго-Западной России XV–XVII вв.* Directmedia, 2013, с. 29; *Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов Акты о землевладении в Юго-Западной России XV–XVIII вв. 1907, с. 29.*

[17] Виктор Николаевич Темушев, *Первая московско-литовская пограничная война: 1486–1494*. Москва: Квадрига, 2013, с.– 240.

[18] „отчина и дѣдина отъ великого князя Витовта, дѣди и отци ихъ дръжали, и они породилися на той своей отчинѣ."*Lietuvos Metrika*. Knyga Nr. 3 (1440–1498). Užrašymų knyga 3. Parengė *L. Anužytė* ir *A. Baliulis*. Vilnius: Žara, 1998, p. 39.

[19] Jan Tęgowski, „Kilka uwag o genealogii kniaziów Kroszyńskich do końca XV wieku", in: *Genealogia. Studia i Materiały Historyczne*, t. 15,Poznań; Wrocław, 2003, s. 35–43; Виктор Николаевич Темушев, „К вопросу о московско-литовской границе в XV в. (владения князей Крошинских)", in: *Ruthenica*, t. 6. Київ, 2007, с. 299–307. Prieiga per internetą: <https://runivers.ru/doc/historical-journal/article/?JOURNAL=&ID=479668>.

[20] Józef Ludwik Wolff, *Kniazowe Litewsko – Ruscy od konca czternastego wieku*. Warszawa, 1895, s. 186.

[21] Laurentius Kollosowicz.

Dievo Gimimo cerkvė Supraslio stačiatikių vienuolyne. Viktoro Jenciaus-Butauto nuotr.

Grigalius[22] pastatė Krošino pilį Severske, nuo kurios pavadinimo jo palikuoniai vadinami Krošinskiais. Šiandien buvusios Seversko kunigaikštystės apylinkėse Krošino pilis nežinoma. Panašių vietovardžių esama ir dabartinėje Ukrainos teritorijoje[23]. Todėl neaiški pavardės kilmė: ar nuo kunigaikščių Krošinskių pilis Severske gavo vardą, ar kunigaikščiai – nuo Krošino vietovės Severske. Kur vis dėlto yra tas Krošinas? Ar tik Naugarduke ir Severske, o gal Prūsijoje, nes ten yra buvę ne tik vietovardžių Krošino pavadinimu, bet ir ežeras tokiu etnonimu, o gal tai Silezijos Krošinas? Prūsijoje Krošinas žinomas nuo 1423 m.[24], kitas Krošinas Naugarduko apylinkėse žinomas nuo 1442 m.[25], dar žinomas *Kroschen* nuo 1372 m.[26]. Prie Žytomyro, Rovno esančius Krošinus bandoma taip pat susieti su kunigaikščiais Krošinskiais. Skirtingai negu J. Volfas, S. Kelembetas[27] mano, kad Krošinskių pavardės kilmės vietos reikėtų ieškoti senojoje Černigovo žemėje, ir nurodo vietovardį *Kraišina*[28].

Kilmės politizavimas išlieka

Dėl Krošinskių kilmės diskutuota jau seniai, apie tai rašyta 1878 m. išleistoje knygoje „Lietuva iki Liublino unijos“[29]. Nesutarimo esmė – kas buvo Krošinskiai: Kęstutaičiai ar Algirdaičiai[30]. Tuomet ginčo dėl rusiškos jų kilmės nebuvo, jų nemini net istorikas Nikolajus Karamzinas[31]. Nėra jų nei senosiose rusų kronikose, nei vėlesnėse potvarkių knygose[32], nei Aksominėje knygoje (*Barchatnaja kniga*). Rusiškas 1885 m. heraldinis žinynas nurodo, kad kunigaikščiai Krošinskiai yra LDK Kęstučio palikuonys[33]. Koks istorinis šaltinis tapo ginčo pagrindu dėl Krošinskių kilmės, nėra aišku, nes visi senieji heraldiniai žinynai (K. Niesieckis[34], S. Uruskis[35], J. A. Jablonskis[36]) nurodo jų kilmę iš LDK Kęstučio.

Seniausiuose heraldiniuose žinynuose (S. Okolskio (1580–1653)[37], B. Paprockio (1540–1614)[38] nėra įrašytos Krošinskių pavardės. Gal jų pavardė buvo rašoma

22 Gregory pagal Albertą Kojalavičių-Vijūką.

23 Prieiga per internetą: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Крошня_(місцевість)>.

24 Antoni Prochaska, Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae, 1376–1430 / collectus opera Antonii Prochaska. Cracoviae: Sumptibus Academiae Litterarum, 1882, s. 668.

25 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich,* t. XV, cz. 2, Warszawa, 1902, s. 168. Prieiga per internetą: <http://dir.icm.edu.pl/Slownik_geograficzny/Tom_XV_cz.2/168/>.

26 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów* słowiańskich, t. IV, Warszawa. 1881, s.700.

27 С. Н. Келембет, „Происхождение князей Крошинских“, in: *Studia historica Europae Orientalis. Исследования по истории Восточной Европы*, Минск, 2016, с. 92. Prieiga per internetą: <https://www.academia.edu/36129086/Келембет_С._Н._Происхождение_князей_Крошинских_Studia_historica_Europae_Orientalis._Исследования_по_истории_Восточной_Европы._Минск_2016._Вып._9._С._92>.

28 „Крайшина по обе стороне Высы реки, Кцинъ, Озерескъ, Перемышлъ, Логинескъ.“ *Lietuvos Metrika*. Knyga Nr. 3 (1440–1498). Užrašymų knyga 3. Parengė *L. Anužytė* ir *A. Baliulis*. Vilnius: Žara, 1998, p. 39.

29 Antoni Ślizień, *Litwa do unii Lubelskiej,* Poznań, 1878, s. 42.

30 Kroszyński, herbu Kroszyński, z książąt Litewskich, linii Jagiellońskiej pochodzą. Według niektórych autorów idą oni od Wigunda, syna Kiejstutowego, według drugich od Wojdata.

31 Карамзин Николай Михайлович (1766–1826).

32 Разрядные книги.

33 А. Б. Лакиер, *Русская геральдика*, Москва: Книга, 1990. Prieiga per internetą: <https://imwerden.de/pdf/lakier_russkaya_geraldika_1990__ocr.pdf>.

34 Kasper Niesiecki, *Korona polska przy złotej wolności starożytnyi wszystkich katedr, prowincji i rycerstwa klejnotami…*, t. 2 Lwów, 1738,, s. 711.

35 *Severin Uruski*, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, *t. VIII*, Warszawa, 1911, s. 81. Prieiga per internetą: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/show-content/publication/edition/82840?id=82840>.

36 Józef Aleksander Jabłonowski, *Heraldica to iest osada kleynotow rycerskich y wiadomość znakow herbownych*, 1742, s. 68. Prieiga per internetą: <https://polona.pl/item/heraldica-to-iest-osada-kleynotow-rycerskich-y-wiadomosc-znakow-herbownych-dotadw,ODIyMTk/71/#item>.

37 Szymon Okolski, *Orbis Polonus, Splendoribus coeli: Thriumphis mundi: Pulchritudine animantium: Decore aquatilium: Naturae excellentia reptilium, condecoratus. In quo antiqua Sarmatarum gentilitia, pervetustae nobilitatis Polonae insignia, vetera et nova indigenatus meritorum praemia et arma specifcantur et relucent. Nun primum, ut latinitati consecratus, ita claritate et veritate perspicuus*, Cracoviae, t. I–II, 1643–1645.

38 Bartosz Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, wydał K. J. Turowski, Kraków, 1858.

kitaip. Kunigaikščiai Krošinskiai minimi vienuolynų ir cerkvių metrikų knygose (Vilniuje, dabartinės Lenkijos Supraslyje[39] ir Chelme[40], Kijevo-Pečioros lavros vienuolyne[41] ir Vedeno cerkvėje[42], dabartinės Baltarusijos Liubeče[43]). Krošinskiai buvo garsi to laiko lietuvių giminė, tai patvirtina jos atstovų įrašymas į Vilniaus Šv. Trejybės vienuolyno metrikų knygas.

Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui MDK kunigaikščio Ivano III[44] dukterį Eleną, kaip būsimą žmoną, į Vilnių atlydėjo kunigaikštis Ivanas Krošinskis[45]. Ši aplinkybė patvirtina ne tik aukštą kilmę, bet ir giminystę su Maskvos kunigaikščiu.

Po sovietų okupacijos Rokiškio krašto muziejininkai blaškėsi tarp užsienio istorikų sukurtų teorijų apie kunigaikščių Krošinskių kilmę, pamiršdami apie kilmę iš Vaidoto, aprašytą E. A. Kuropatnickio[46] 1789 metais. 1833 m. išleistos kunigaikščio Andrejaus Michailovičiaus Kurbskio (1528–1583) knygos komentaruose nurodoma, kad Krošinskiai yra Kęstučio palikuonys[47]. Tuomet niekas neoponavo ir neneigė kilmės iš Kęstučio. 1840 m. T. Narbutas taip pat tvirtino, kad Krošinskiai yra kilę iš Kęstučio sūnaus Vaidoto[48], kuris neteisingai Alberto Kojalavičiaus-Vijūko vadinamas Vigundu[49]. 1595 m. panegirikoje, išleistoje Vilniuje ir skirtoje kunigaikščio Petro Krošinskio vestuvėms[50], užsimenama apie jų aukštą kilmę. Nėra abejonės, kad panegirikos autorius Kšyštofas Kiernovskis[51], po karo su Rusija nešlovino jos elito ir su juo netapatino kunigaikščių Krošinskių. Taigi nėra konkretaus pagrindo kunigaikščių Krošinskių kilmei iš Kęstučio paneigti. J. Tengovskio teiginius apie Krošinskių kilmę iš Algirdo sūnaus Vyganto (1350–1392) istorikas S. Kelembetas[52] vadina fantastine versija. Kažkaip keistai viskas atrodo, taip prarandamas Lietuvos valstybės suvokimas.

Kur konkrečiai kryžiuočių nelaisvėje buvo įkalintas Vaidoto sūnus Jurgis, nėra žinoma, gal kurioje nors Krošino pilyje Prūsijoje.

Maždaug apie 1392–1404 m. kunigaikščiai Krošinskiai įsikūrė MDK pasienyje kaip Vytauto dukters Sofijos apsaugos garantas. Krošinskių herbas[53] patvirtina jų kilmę. Jame ant vartų – kryžius, o ant jo – W raidė, simbolizuojanti giminės kilmę iš Kęstučio sūnaus Vaidoto. O gal tai giminystės ženklas su Vytautu, krikštytu Vigundo vardu.

■

[39] *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси*, t. 9, Вильна, 1878, с. 454–459.

[40] Prieiga per internetą: <http://litopys.org.ua/dynasty/dyn09.htm>.

[41] С. Голубев, *Древний помяник Киево-Печерской Лавры (конца XV и начала XVI столетия).* – Чтения в историческом обществе Нестора летописца, t. 6, приложение, 1891. Prieiga per internetą: <http://shron1.chtyvo.org.ua/Holubiev_Stepan/Drevnyi_pomiannyk_Kyevo-Pecherskoi_lavr_kontsa_XV_y_nachala_XVI_st_ros.pdf>.

[42] Микола Жарких, *Введенський синодик,* Prieiga per internetą: <http://shron1.chtyvo.org.ua/Zharkykh_Mykola/Vvedenskyi_synodyk.pdf>.

[43] *Синодик Любецького Антонієва монастиря*. Рафаил Владимирович Зотов, *О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время*, Спб, 1892, с. 327, 47.

[44] Ivanas III Vasilevičius (Иван III Васильевич; 1440–1505).

[45] Kasper Niesiecki, *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego, S. J. Powiększony dodatkami z poźniejszych autorów rękopismów, dowodów, urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza.* T. 5, Lipsk, 1840, s. 390–391.

[46] Ewaryst Andrzej Kuropatnicki, *Wiadomość O Kleynocie Szlacheckim Oraz Herbach Domów Szlacheckich w Koronie Polskiey, i Wielkim Xięstwie Litewskim, Tudzież w przyległych Prowincyach z ksiąg [...] Zebrana w Czterech Częściach przez Ewarysta Andrzeia Hrabię Kuropatnickiego [...]*, cz. 1, Warszawa. 1789, s. 37.

[47] *Сказания князя Курбского*, 1833, с. 364: 143. Prieiga per internetą: <http://publ.lib.ru/ARCHIVES/__Raritetnye_knigi/Ustryalov_N_Skazaniya_knyazya_Kurbskogo.pdf>.

[48] Teodor Narbutt, *Dzieje narodu litewskiego*,t. 7, s. 112 (priede), t. 8, s. 237.

[49] Teodor Narbutt, *Dzieje narodu litewskiego*, t. 8, Wilno, 1840, s. 238.

[50] Epithálámium na wesele Wielmożnego Książę:cia Jego M. Páná Páná Piotrá Krosźyńskiego/ Dźerżawcą PoniewieskiegoSzádowskiego/ zć, zć.A ten M. Kiężney Paniey Pániey Anną Sokolińskiey/ dobrodźiejom swoym Miłośćiwym.

[51] Krzystof Kiernowski.

[52] С. Н. Келембет, „Происхождение князей Крошинских“, in: *Studia historica Europae Orientalis. Исследования по истории Восточной Европы*, Минск, 2016, с. 91. Prieiga per internetą: <https://www.academia.edu/36129086/Келембет_С._Н._Происхождение_князей_Крошинских_Studia_historica_Europae_Orientalis._Исследования_по_истории_Восточной_Европы._Минск_2016._Вып._9._С._91ю>.

[53] Esama įvairių herbo variacijų heraldinėje literatūroje. Олег Одноroженко, „Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII–XVI ст.“, in: *Monumenta Rutheniae Heraldica*, t. 2, Харків, 2009. Prieiga per internetą: <http://shron1.chtyvo.org.ua/Odnorozhenko_Oleh/Ruski_korolivski_hospodarski_ta_kniazivski_pechatky_XIII__XVI_st.pdf>.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Knygnešys ir daraktorius Povilas Panava-Apanavičius

Rytas TAMAŠAUSKAS,
Akademija, Kėdainių r. sav.

Žavėjausi ir žaviuosi pagarba, kokią išvydau Girsteitiškyje 1985 m. lapkričio 16-ąją. Tą šeštadienį telefono skambutis pakvietė užsukti pas Aleksandrą Gerardą Apanavičių, kurio namuose svečiavosi šeimininko sesuo Genovaitė Ona Servienė-Panavaitė iš Pakruojo rajono ir brolis Algirdas Apanavičius iš Vilniaus. Su ponia G. O. Serviene jau buvome pažįstami laiškais, nes teiravausi apie jų tėvą Povilą Panavą-Apanavičių. Girsteitiškio sodyboje praleistos valandos su specialiai susitikti atvykusiais žmonėmis, klausytasi vienas kitą papildančių pasakojimų, atvežta sena nuotrauka, užrašytas sakmių pluoštas – dėl to jau kitądien sėdau rašyti apie patirtis. Bet juodraščių apmatai apie knygnešį ir daraktorių taip ir liko keliems dešimtmečiams lentynoje. Kaip ir 1986 m. parengtas kraštotyros rinkinys „Daraktorius Povilas Panava-Apanavičius“ – rinkinio „Tėvų ir daraktorių mokyklos Dapkūniškių apylinkėse“ (1986) tęsinys. Kolega Sigutis Obelevičius 1985 m. pabaigoje perfotografavo pasiskolintas nuotraukas. Net ir vėlesni retoki apsilankymai Molėtų krašte vis primindavo apie skolą knygnešiui ir daraktoriui. Įsipareigojimą prakalbėti apie asmenį papildau 2013 m. po daugiau nei 25-erių metų.

Karolina ir Povilas Apanavičiai-Panavos

Tiesa, Molėtų rajono laikraštyje 1985 m. buvo paskelbtas straipsnis „Senelių mokslus prisiminus“[1], publikacijoje buvo minimi Panava ir Apanavičius kaip skirtingi asmenys, nes dar nebuvau nustatęs, kad išties tai yra tas pats žmogus. Ko benorėti – juk ir vėlesnėje Benjamino Kaluškevičiaus ir Kazio Misiaus knygoje taip pat apie patriotinių nuostatų žmogų esti dvi pozicijos – knygnešys Povilas Apanavičius-Panava ir daraktorius Panavas[2]. Po 1985 m. susitikimo paskelbiau dalį sakmių, kurias vaikystėje iš tėvelio buvo girdėjusi G. O. Servienė[3], viena romantinė sakmė apie Balninkus beveik dešimtmetį XXI a. pradžioje lydėjo Balninkų miestelio bendruomenės interneto svetainės puslapį.

Daraktoriaus ir knygnešio pavardę buvau aptikęs kelių Molėtų rajono mokyklų metraščiuose. Ieškant prisiminimų, dar šnekintas būrelis žmonių: Vladas Miškinis, Laurynas Kildišius, Mykolas Skuja ir Petras Čiūta. Iš neretai prieštaringų aiškinimų dėliojama šiek tiek idealizuota žmogaus gyvenimo mozaika, cituojant kartais neišvengiama pasakojusiųjų ironijos. Įistorinamas žmogus, kuris lietuviškosios spaudos

[1] Rytas Tamašauskas, „Senelių mokslus prisiminus“, in: *Pirmyn* (Molėtų r.), 1985, kovo 14, p. 3.

[2] Asmenvardžių rodyklė. I dalis. Prieiga per internetą: <http://www.spaudos.lt/Daraktoriai/Asmenvardziai_katalogo.htm>.
Asmenvardžių rodyklė. IV dalis. Prieiga per internetą: <http://www.spaudos.lt/Daraktoriai/Asmenvardziai_katalogo_ketvirtas.htm>, žiūrėta 2012 07 20.
„Apanavičius-Panava Povilas, 1860, gyv. Gruodžiai, Paąžuoliai, Molėtai. Padienis darbininkas, knygnešys. Pats parsigabendavo liet. spaudos iš M. Lietuvos. Ją platino buv. Utenos ir Ukmergės aps., Vilniuje. Keletą kartų buvo areštuotas. Kalėjo Vilniuje ir Jurbarke. Baustas ir pinigine bauda. Kartą bėgdamas nuo žandarų susilaužė koją. Buvo padavęs dokumentus knygnešio pensijai gauti.“ „Panavas, gyv. Žemaitkiemis, Ukmergė. Padieninkas, daraktorius. Mokė vaikus liet. skaityti iš liet. elementoriaus.“ Benjaminas Kaluškevičius, Kazys Misius, *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2004, p. 32.

[3] Rytas Tamašauskas, „Išsaugoti padavimai“, in: *Pirmyn*, 1985, gruodžio 12, p. 3.

lotyniškais rašmenimis draudimo metais Vilniaus ir Molėtų krašte platino knygas, Balninkų ir Alantos valsčiuose net ir Nepriklausomos Lietuvos metais ne vieną vaiką ar paauglį išmokė gimtąja kalba skaityti ir rašyti. Iš artimųjų ir pažinojusiųjų atsiminimų bei rašančiojo nuojautų kalbama apie žmogų, kurio ištakose ir gyvenime sutelkta daug tautos istorijos.

Skyriuje „Povilo Panavos-Apanavičiaus vaikų atsiminimai“ pateikiamas svarbiausias autentiškas pasakojimas, užrašytas 1985 m. Girsteitiškyje; apie šiuos atsiminimus išnašose nuorodų nėra. Skyriuje „Beletrizuota šeimos ir žmogaus istorija“ atkuriamas knygnešio ir daraktoriaus kelias remiantis jo vaikų ir Balninkų apylinkių gyventojų pasakojimais, kitais šaltiniais. Reikšmingi prisiminimų ir šaltinių (straipsnio, laiškų) tekstai yra aštuoni (rinkinyje „Daraktorius Povilas Panava-Apanavičius“[4], išskyrus aštuntąjį šaltinį), juos cituojant išnašose nurodomas tik numeris:

(1) Valionis, Vytautas, *Daraktorius* // *Komjaunimo tiesa*, 1982, spalio 2l;

(2) Pasakojo Vladas Miškinis, gimė 1910 m., gyv. Balninkų mstl., užrašė Rytas Tamašauskas (toliau – R. T.) 1985 03 13 ir 07 24;

(3) Iš Genovaitės Onos Panavaitės-Servienės 1982 10 18 laiško Vladui Miškiniui;

(4) Iš Genovaitės Onos Panavaitės-Servienės 1985 m. rugsėjo mėn. laiško R. T.;

(5) Pasakojo Laurynas Kildišius, gimė 1905 m. ir gyv. Aklušės k., Paąžuolių k., užrašė R. T. 1985 10 26 Aklušės k.;

(6) Pasakojo Mykolas Skuja, gimė 1913 m. ir gyv. Aklušės k., Paąžuolių apyl., užrašė R. T. 1986 01 12 Aklušės k.;

(7) Pasakojo Petras Čiūta, gimė 1910 m. ir gyv. Valių k., Balninkų apyl., užrašė R. T. 1985 01 12 Valių k.;

(8) Rita A. Vileišytė-Bagdonienė, *Tolimi vaizdai: Signataro [Jono Vileišio] dukters atsiminimai*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2008, p. 48–49. Rita A. Vileišytė-Bagdonienė gimė 1920 m. Vilniuje, vaikystėje gyveno Girsteitiškio dvare[5].

Prisiminimų ištraukos gali būti išeitis ir šiek tiek kitokiems reginiams apie Povilą Panavą-Apanavičių.

Povilo Panavos-Apanavičiaus vaikų atsiminimai

Mūsų tėvelis gimęs Aklušės kaime, prie Gruodžių ežero. Proseneliai po 1831 metų sukilimo išvežti į Sibirą. Jų žemėj rusai buvo apgyvendintoji. Dvareliu tą vietą vadino, prie Gruodžių ežero, ir dabar daržinė išlikusi.

Panavų šeima. Pirmoje eilėje (iš dešinės): Povilas Panava-Apanavičius, žmona Karolina Butkevičiūtė-Apanavičienė, dukros Eugenija (ant kelių) ir Genovaitė Ona; antroje eilėje (iš dešinės): sūnūs Aloyzas Ignas, Vytautas Alijošius Stanislovas ir Aleksandras Gerardas. Gruodžių kaime, Vytautui sugrįžus namo atostogų. Fotografavo Miškinis iš Trumpinių k.

Vienas Panava iš Sibiro pabėgęs. Aklušėn užkuriom išėjo. Ten ir gimė mūsų tėvelis apie 1860 metus.

Trys broliai buvo. Tėvelis Klabinių dvare pusberniu tarnavo. Klabinių ponas buvo Batvinka. Batvinkų duktė jį vertino, daug ką išmokė. Iš karto liokajum. Atvažiavo nemokėdamas rašyti, skaityti. Vėliau Batvinkų tai dukrai iš Šventos žemės palmės šaką ir pašventintą rožančių atvežė atsilygindamas. Prie uolos šventinta, kur prakartėlė stovėjo. Palmė – duobė kryžiaus, kur Jėzus prakaitavo. Duobė, kur palaidotas. Visur rožančius pašventintas. Batvinkos į Vilnių Panavą išgabeno. Savarankiškai mokėsi, daug skaitė, susipažino su lietuvių veikėjais ir įsitraukė į knygų platinimą. Pats tapo knygnešiu. Knygas slėpė ar Bernardinų bažnyčioj, už didžiojo altoriaus pilioriaus slėpė. Bažnyčios zakristijonas ar vargonininkas padėjo.

Ir čia knygas platino. Vieną sykį su knygom einantį žandarai pradėjo vytis. Gal Aklušės rusai įskundė. Tarp Aklušės ir Gruodžių įkrito į bulvių duobę, susilaužė kojį. Žandarai nepastebėjo. Vienas rusas rado, iš duobės ištraukęs, namo parnešė. Nuo to laiko šlubavo.

Kai apskundė, čia sekti pradėjo, tai kitoj pusėj knygas platinęs. Kažkas patarė pakeisti dokumentus – iš Panavos pasidarė Apanavičius.

Jaunystėj savo žemės dalį broliams atidavė.

Sinkevičių, Tolstojų skaitęs. Mėgdavo pasakoti,

[4] Saugomas asmeniniame R. Tamašausko archyve.

[5] Už šaltinio nuorodą ir Apanavičių-Panavų šeimos, kapavietės nuotraukas dėkoju Petrui Apanavičiui (Vilnius). Už 2012 m. peržiūrėtą tekstą, patikslintus atsiminimus ir pastabas ačiū Povilo Panavos-Apanavičiaus vaikams ir anūkams.

domėjosi didžiųjų žmonių, daugiausia, šventųjų, gyvenimu. Apie Puškiną ir Mickevičių pasakojo.

Hebrajų kalbą mokėjo.

Prisimena baudžiavos panaikinimą. Žmonės, grįžę iš bažnyčios, keliais apie namus, verkė, apsikabino, kad panstva panaikino.

Iki 50 metų nevedė, vis mokslui. Senatvėj vedė, o žmona – 20 metų, Butkevičiūtė Karolina iš Vilniaus. Tris kartus bandė anksčiau vesti. […] Kai Petro ir Povilo bažnyčioj šliūbą ėmė, močiutė Butkevičienė kitą dukrą slapta pasiuntė pažiūrėti, ar nepabėgs jaunikis nuo altoriaus. Nerengė vakarienės, nes žinojo, kad tris metęs. Sesuo pranešė, kad prie altoriaus apsivedė, tai motina greit vakarienę parengė. Vienas Panavos brolis liudininku buvo.

Devyni vaikai gimė, vienas iš jų ne laiku. Du dar maži mirė, liko šeši, dabar keturi. Du mirė [Antrojo pasaulinio] karo metu. Vaikai: Marytė (gimė 1908 m.), Vytautas Alijošius Stanislovas (gimė 1911 m.), Aleksandras Gerardas (gimė 1912 m.), Aloyzas Ignas (gimė 1916 m.), Genovaitė Ona (gimė 1923 m.), Elena (gimė 1924 m.), Eugenija (gimė 1930 m.), Algirdas Antanas (gimė 1935 m.). Erzinom: „Vytukas šnypštukas, skruzdėlių karalius."

Karo metu buvo blogas gyvenimas Vilniuj. Čia vasarodavo. Apie 1920 metus iš Vilniaus atvažiavo. Čia būnant, lenkai Vilnių okupavo. Visi turtai ten liko. Mama siūdavo, o jis ėjo daraktoriauti. Vaikai paaugę ėjo tarnaut.

Nuo 1920 m. gyveno Perkalių dvarely. 1927 m. iš Perkalių į Naujasodį, ties Navasiolkais, atsikraustė, peržiem prabuvo. Paskui metus Upelišky. Į Gruodžius 1929 m. atsikraustė. 15 arų žemės Gruodžių kaime buvo nusipirkęs. Kai Lietuvoj skirstoma žemė buvo, valdžia kaip buvusiam knygnešiui davė 3 ha. Tada turėjo 5 ha 56 a, iš jų 2 ha – dirbamos žemės, kita – raistai. Gyvenom vienkiemyje, Aukštakalniu vadintas.

Mokė Perkaliuos, Dapkūniškiuos, Balandžiuos, Juodpurvių kaime, gal Vanaguose. 1924 metais – Gruodžiuos. Eidavo po trobas po savaitę. Ten ir valgė. Kiek vaikų iš šeimos, tiek ten būna. Slebizavojant mokė. Ir skaityti, ir rašyti, ir skaičiuoti mokė. Kurie tėvai norėjo, tų vaikus ir lenkiškai pamokydavo. Aleksandravičiai vieną vaiką lenkiškai mokė, tarp Rūtėnų. Savo vaikus ir išmokė pirma pats. ***R*** *raidės neištardavo, lyg* ***d****, o ne* ***h****.*

Kaune, Karo muziejuj, didelė Panavos nuotrauka buvo. Knygnešių stende, kairėj, vos įėjus. Rašė valdžiai prašymą. Bet ji atsakė, kad lėšų neturi. Žadėjo vėliau paremti, bet taip ir liko.

Prieš Pirmąjį [pasaulinį] karą Šveicarijoj buvo. Homeopatinių vaistų parvežė. Jeruzalėj šventąsias vietas lankė. Ten septynis kartus buvo nuvažiavęs, o Romoj – penkis kartus kaip vadovas. Vatikane iš popiežiaus už vadovavimą po katakombas kryžių gavo. Apsilankęs mums pasakodavo apie katakombas, apie nišas, kur palaidoti pirmieji krikščionys. Ir knygą duodavo, ir supažindindavo.

Kunigu nesimokė. Amato neturėjo. Rožančius taisydavo.

Tėvelis niekad nesikeikdavo. Jei įpykdavo, tai ***dubina*** *išvadindavo. Jei* ***mardva****, tai įpykęs iki begalybės. Du baisūs keiksmai buvo.*

Gruodžių kaimo žmonės neišdrįsdavo prie tėvelio keiktis. Nes atskaitydavo moralus, jei keikiesi. Visad jis primindavo, kad atėjęs kambary nusiimtų kepurę, nes kryžius kabo.

Negėrė, nerūkė. Nemėgo, kad ir jo troboj rūkytų.

Buvo savotiškas gydytojas, savotiškas burtininkas. Mokėjo užkalbėti nuo gyvatės įkirtimo, nuo rožės, kiaules – nuo raudonligės. Duodavo miežių [kiaulėms], užkalbėdavo, tuoj rūgštaus pieno.

Nuo gyvatės įkirtimo: „Pulkas juodų, pulkas rudų, pulkas geležinių. Gelaže, gelaže, gelaže. Ką įleidai, išimk; ką įleidai, išimk; ką įleidai, išimk. Jei neišimsi, aš įskelsiu marių akmenio ugnį, uždegsiu kalnus, pakalnes ir klonius, ir tau nebus kur išeit. Pulkas juodų, pulkas rudų, pulkas geležinių. Gelaže, gelaže, gelaže. Ką įleidai, išimk; ką įleidai, išimk; ką įleidai, išimk. Jei neišimsi, aš paimsiu gaidžio skiauterės kraują, užliesiu kalnus, pakalnes ir klonius, ir tau nebus kur išeit." Vėl iš naujo pirmąją pastraipą. Tą vandenį duodavo sugirdyt ir plaut žaizdas.

Bitę į duoną įkišdavo, ir reikdavo suvalgyt.

Nuo rožės – fkus mikus arabikus, taip vadino. Ant trijų riekių duonos su sviestu užrašydavo.

Abrakadabra
brakadabr
rakadab
akada
kad
a.

Vieną duonos riekę suvalgyt saulei tekant, kitą – saulei leidžiantis. Jei smėlio ant lubų yra, negalima pastogėj valgyti.

Jei kas, žmonės tuoj kreipdavos.

Švenčių [proga] užpildavo džiovintų obuolių [spiritu].

Mirė 1940 metais, Alantoj palaidotas.

Pasakojo Genovaitė Ona Panavaitė-Servienė (gimė 1923 m.), gyv. Linkuvoje, Pakruojo r.; Aleksandras Gerardas Apanavičius (gimė 1912 m.), gyv. Girsteitiškio k. Paąžuolių apyl.; Algirdas Antanas Apanavičius (gimė 1935 m.), gyv. Vilniuje; užrašė R. T. 1985 11 16 Girsteitiškyje.

Beletrizuota šeimos ir žmogaus istorija

1832-ųjų politinės ir socialinės permainos tapo Panavų šeimos atminties riba. Riba tarp miglotais vaizdiniais iškylančios gentainių praeities ir ryškesniais gyvenimo potėpiais atkuriamų vėlesniųjų dešimtmečių. Kaip ir erdvės, suglobusios ne vieną giminės kartą: Aklušės ir Gruodžių kaimai, Gruodžių ežeras, Panavų sodybvietė Dvarelyje.

Karolina ir Povilas Apanavičiai-Panavos su vaikais. Už jų (centre) – dukra Genovaitė Ona, pirmas (iš dešinės) – Aleksandras Gerardas

1831–1832 m. sukilimo entuziazmas ir pajėgos blėso, nes sukilėlių valdžios ir ginkluotų valstiečių būrių nesutarimai suskaldė jėgas. Tai atsiųstiems carinės armijos būriams palengvino greičiau numalšinti nepaklusniuosius: vieni sukilėliai žuvo kovose, kiti gelbėdamiesi pasitraukę į užsienius, o treti valdžios įsakymu buvo nuo tėvynės atskirti į kaukazus ir sibirus. Grandinėmis ir prakaitu nužymėtas ir laisvųjų valstiečių Panavų šeimos kelias: ir jauni, ir seni iš Dvarelio buvo išsiųsti į Rusijos imperijos gilumą – į Sibirą.

Bet ir ten prisiminimų vaizduose vis dažniau dvelkteli prarastoji tėvynė, jos ilgesys vertė rizikuoti net gyvybe. Vienas Panavų sūnus pabėgo iš Sibiro, kelias atvedė į gimtinę. Tačiau buvusioje Panavų sodyboje jau šeimininkavo atkeltų svetimtaučių kolonizatorių šeima. Sugrįžęs be valdžios leidimų, negalėjo pareikšti jokių savininko teisių į žemę. Todėl apsižvalgęs prisiglaudė netolimame Aklušės kaime, kuriame prisiėmė vykdyti užkurio pareigas[6]. Taip vienoje Panavų sodyboje sukrykštė pirmagimis Kazys, po to dar du sūnūs – Ambrazas ir Povilas[7]. Pastarasis gimė apie 1860 m.[8]

Ūgtelėjusį Povilą, jauniausiąjį sūnų, tėvai išleido tarnauti į Klabinių dvarą. Pasamdytas už pusbernį pas Botvinkas, pas kažkada Lietuvoje pagarsėjusio Vilniaus prokuroro ainius[9]. Nors skirtingų socialinių ir kultūrinių sluoksnių būta, bet mąslų paauglį, dar nemokantį nei skaityti, nei rašyti, pastebėjusi šeimininkų Botvinkų dukra. Ši ne titulais didžiavosi, bet pagal išgales ir nuovoką dirbo. Išsilavinusi dvarininkaitė Botvinkaitė, jau prisiglobusi filantropinių ir socialinių pasaulio keitimo idėjų, rūmų kertėje, čia pat tekančios Virintos pakrantėse, mokė jaunuolį pažinti raides, atsargiu rankos judesiu tiesino į popieriaus lapą gulančias raides.

Dvarponiams Botvinkoms į Vilnių išvykstant, tėvų palaimintas kartu į didmiestį išvažiavo ir Povilas Panava, guvumu, protu ir būdu jau įtikęs šeimininkams. Dvare prakutęs, jaunuolis dabar pats mieste mėgino tvertis pasaulį. Jau žemvaldžio sodyba jaunuoliui buvo tapęs dvasios lūžiu, čia, mieste, – vėl nauji potyriai ir papročiai. Kaimo vaikui pratrūko Vilnius:

---

6 Galbūt kai kurie Aklušės kaimo Panavos yra susiję ir su Povilu Panava. Valstiečių Igno ir Domicelės, kilusios iš Sirpauskų ar Miškinių, Panavų iš Aklušės k. vaikai: Paulina 1856 m. (byla,*Метрическая книга Овантской Римско-Католической Приходской Церкви. Часть первая. О родившихся. 1851–1857*, p. 168v–169) ir Zofija 1862 m. (byla *Метрическая книга Овантской Римско-Католической Приходской Церкви. Часть первая. О родившихся. 1857–1864*, p. 129v–130). Valstiečių Antano ir Marijonos, kilusios iš Mačionių, Panavų vaikai: Pranas 1849 m. Smėlingos vs. (byla *Метрическая книга Овантской Римско-Католической Приходской Церкви. Часть первая. О родившихся. 1848–1851*, p. 29v–30), Marijona 1852 m. Smėlingos vs., Gasparas 1855 m. Jaurų vs., Rozalija 1856 m. Avilčių k. (byla *Метрическая книга Овантской Римско-Католической Приходской Церкви. Часть первая. О родившихся. 1851–1857*, p. 37v–38, 124v–125, 169v–170). Valstiečių Mykolo ir Onos, kilusios iš Rinkūnų, Panavų iš Jaurų vs. sūnus Gabrielius 1855 m. (byla *Метрическая книга Овантской Римско-Католической Приходской Церкви. Часть первая. О родившихся. 1851–1857*, p. 125v–126). Bylos iš Alantos bažnyčios archyvo.

7 *„Panavos trys broliai buvo: vyriausias Kazys, vidurinis Ambrazas ir jauniausias Povilas.“* (5)

8 Alantos bažnyčios krikšto metrikų knygose akto apie Povilo Panavos-Apanavičiaus krikštą nerasta.

9 Jeronimas Botvinka (*Botwinko*) gimė apie 1778 m. bajorų šeimoje Mogiliovo gubernijoje (Baltarusija). Nuo 1795 m. buvo Mogiliovo gubernijos teismų, gubernatūros, Rusijos armijos tarnautojas. 1816 m. paskirtas Gardino gubernijos prokuroru, nuo 1817 m. – Vilniaus gubernijos prokuroru. Uolus politinio proceso 1823–1831 m. prieš slaptąsias Lietuvos jaunimo draugijas dalyvis. Į atsargą išėjo 1831 m. Valdė Klabinių dvarą. Žr.: Vaclovas Biržiška, „Iš Vilniaus ir Kauno žandarmerijų archyvų“, in: *Mūsų senovė*, Tilžė, 1922, t. I, kn. III, p. 390–392. J. Botvinka minimas Adomo Mickevičiaus poemoje „Vėlinės“ (III dalies VIII scena), Stanislovo Moravskio atsiminimuose „Keli mano jaunystės metai“ Vilniuje (Vilnius, 1994, p. 232).

Povilas Panava-Apanavičius buvo apdovanotas popiežiaus Leono XIII kryžiumi. Fotografavo Petras Apanavičius, *2012 m.*

dabar visomis galiomis alsavo miesto aikščių plynėmis, žavėjosi bažnyčios ištaigingu grožiu ir bokštų didybe, siurbė istorijos ir mokslo tvinksmą. Kabinosi už intelekto, nes mokslą laikęs pasaulio ir žmogaus išganymu. Prikaustė dėmesį knygos. Ką perskaitęs, o tai buvo daugiausia romantizmo dvasios persmelkti kūriniai, įsidėmėjęs. Apie tai gerokai vėliau pasakojęs augindamas savo vaikus, kurie sugerdavo tėvo istorijas iš knygų pasaulio. A. Mickevičiaus, A. Puškino, L. Tolstojaus vardai buvo vos ne tarp šventųjų įrašyti. Gal todėl ir knygą į gimtinę ne kartą gabenęs – ir kitam kelius į šviesą nutiesti.

Asmenims, kurie atvėrė pasaulio akis, padėką bandęs išreikšti ne materialiai, bet šventumą paliudijančiais reliktais. Globėjai Botvinkaitei jau gerokai vėliau, prasigyvenęs, parvežęs iš Šventosios Žemės kaip brangiausias dovanas – palmės šaką ir rožinį, kuris su kitais buvo nesyk pašventintas: kur Betliejaus prakartėlė stovėjo, kur Jeruzalė nužymėta Kristaus kančių kelio stotimis, rožinis gulėjęs ant Biblijos laikų akmenų, Povilo malda suklupus palytėtas.

Vilniuje, matyt, Povilas ilgainiui ištrūkęs iš Botvinkų prieglobsčio. Valstybės pareigybėms neužtekę išsilavinimo, todėl patarnaudavęs bažnyčiose, tai tikriausiai buvęs ir išgyvenimo šaltinis. Gal Bernardinų bažnyčioje, gal Katedroje paglobotą bažnyčios žmonės – zakristijonas ar vargonininkas – paskatinę ar padėję mokytis, iš jų pasisėmęs žinių. Kelrodėmis žvaigždėmis tapo asmenų tarnystė Dievui ir žmogui, todėl ir pats išmintingųjų takeliais ėjęs. Sutikęs Dievą, buvo Bažnyčios žmogus, todėl ir po daugelio metų pasipasakojimai kitų atmintyje siejami su kunigyste[10].

Bažnyčios aplinkoje susipažinęs su lietuviais visuomenininkais, kurie imliajam vėrė ir pasaulietinio gyvenimo erdves, įkūnijo viltį prasikurti. Laisvės dvasios sąjūdžio autoritetai mąstysenoje skiepiję nacionalinio atgimimo idėjas. Patikėję jo nuostatomis, supažindinę ir įtraukę į draudžiamosios lietuviškosios spaudos platinimą[11]. Taip buvo įsisąmonintas ir laisva valia pasirinktas gyvenimo kelias. Tapo knygnešiu. Tarnauta bendrai idėjai, bet, matyt, rūpėta ir papildomą grašį užsidirbti. Net ir tarnystės vieta, Dievo namais, pasinaudodavęs, bet ne užkaboriais, viešai akiai nematomais – už altoriaus slėpdavęs draudžiamus lietuviškus leidinius[12].

Ne kartą į gimtinę atgabendavęs draudžiamų spaudinių pundelį. Nežinome, kur slėpdavo, ar pats išplatindavo, ar kam perduodavo. Gal ir gimtosiose apylinkėse būta bendraminčių, tikriausiai platinant būta saitų su giminėmis, pirmiausia su broliais. Povilo Panavos ir kitų pastangomis draudžiama spauda pasklisdavo Balninkų ir Alantos parapijose. Tikriausiai pats buvęs tik tarpininkas gabenant nelegalią spaudą iš Prūsijos[13].

Bet, anot artimųjų, pastabi pikta akis knygnešio takus minusį jaunuolį įskundusi carinei valdžiai. Gal ir tą žiemą į gimtinę su knygomis atkeliavusio jaunuolio specialiai tykojo žandarai. Iš karčios bičiulių patirties žinojęs galimas pasekmes, jei pateks į rankas, todėl instinktas ginė į laisvę. Gelbėjo žeme slinkusi tamsa, eiklios jaunystės kojos ir gerai pažįstami kelelių vingiai. Tik kažkur tarp Aklušės ir Gruodžių kaimų sodybų bebėgdamas įkritęs į duobę, kurioje peržiem vietiniai gyventojai laikydavo bulves. Koją nutvilkė skausmas. Lemtingu kojos lūžiu išsisaugojo nuo grandinių. Nelaimėlį duobėje radęs vietinis gyventojas galbūt buvęs iš tų pačių kolonistų, kurie po 1832 m. aptūpė ir Panavų žemes. Svetimasis ištraukė knygnešį Povilą iš duobės, pargabeno namo.

Nuo žandarų paspruko, išsigydė, bet blogai suaugęs kojos kaulas vis primindavo praeitį – liko luošas[14]. Išvaizda irgi buvo ženklas bei priežastis kitiems įsidėmėti[15], kartais ir neskaudžiai pasijuokti[16].

[10] *„Sakydavo pats, kad kunigu mokinos.“* (6); *„Kunigu mokinos, – gal pasigirt mokėjo.“* (7)

[11] *„Daug ką parašyti apie Tėvelį šiuo metu negaliu, nes daug ką pamiršau. Pavyzdžiui, neatsimenu pavardės žmogaus, kuris jį mokė Vilniuje, padėjo slėpti knygas, parūpino kitus dokumentus, kai žandarai ėmė jį persekioti. Paskutiniu metu jis vadinosi Povilas Apanavičius.“* (4)

[12] *Sakė, kad buvęs knygnešys, priimdavo ir perduodavo. Lietuviškus raštus slėpdavęs Vilniaus katedros didžiojo altoriaus kolonose. Jos tuščiavidurės buvo.“* (2)

[13] *„Girdėjau, kad Apanavičius pas mano tetutę laikraštėlį atnešdavo. Kokį – nepasakysiu. Iš Tilžės atnešdavo.“* (5)

[14] *„Koją susilaužė, bėgdamas nuo rusų žandarų su lietuviškais raštais. Įkrito į duobę.“ (2); „Tėvelis nebuvo „su kuprele“, bet truputį šlubčiojo. Nors ir mėgdavo girtis, bet, matyt, Jums nepasigyrė, kad, prieš tapdamas daraktoriumi, jis buvo knygnešys, kad, bėgdamas su knygomis nuo pasienio žandarų, įkrito į bulvių duobę ir susilaužė kojį, kuri blogai sugijo. Ir tai jam priminė visą gyvenimą.“* (3)

[15] *„Panova nedidelis buvo, pilvas didelis, morda be ūsų.“* (6)

[16] *„Mažiukas, su kuprele, neaiškios tarties. Įgimtas defektas. Neištardavo* ***r****.“* (1); *„Kai „Komjaunimo tiesoj“ straipsnis buvo išspausdintas, Panavo duktė [Genovaitė Ona Servienė] man [Vladui Miškiniui] parašė. Ji prieštaravo, kad Panavas ne su kupra buvo. Nebuvo luošas, tik šlubas. [...] Kalba buvo darkyta, neaiški, su defektu,* ***r*** *neištarė,* ***l*** *maišė su kitais garsais.“*(2); *„Šveplai kalbėjo.“* (7)

Tas jaunuolio ir vyro portretas buvo ne iš stipriųjų ir galingųjų pasaulio: nedidelio kūno, šlubčiojantis, neaiškiai kalbantis.

Jau buvo žandarų sekamas. Kažkas pataręs pakeisti pasą – taip vietoj Panavos, kurį vietiniai Paąžuolių, Balninkų apylinkių žmonės neretai šaukę ir Panova, atsirado Apanavičiaus pavardė. Įsiklausę į Povilą pažinojusiųjų žmonių šnekas, išgirsime, kad galbūt naujoji Apanavičiaus pavardė atrodžiusi šaunesnė, poniškesnė[17]. Du knygnešio broliai ir jų palikuonys liko Panavomis. Dėl to ir vieno kaimo gyventojų pasakojimuose knygnešys ir daraktorius žinomas kaip Panava (Panova), kitur – kaip Apanavičius; apylinkėse vadintas pavarde[18].

Jau gerokai vėliau, kai Lietuvos valstybės mastu buvo įvertinami knygnešių bei daraktorių darbai ir kai kuriems teikiamos socialinės garantijos, apie 1932 m. P. Panava-Apanavičius irgi suskato jų ieškoti. Vladas Miškinis iš Balninkų rašęs knygnešio P. Panavos-Apanavičiaus vardu prašymą – kreipęsis pagalbos[19], jo pavardė atsirado „Nusipelniusių knygnešių ir šiaip tautiškos sąmonės žadintojų pensijų bylų“ sąraše, apie tai buvo paskelbta „Švietimo ministerijos žiniose“[20], bet tikriausiai materialios paramos nesulaukta. Istorija įvertino darbus: XX a. tarpukaryje Kaune, Karo muziejuje, knygnešystės istorijai skirtame stende, tarp kitų buvusi ir Povilo Panavos-Apanavičiaus nuotrauka.

Pasak artimųjų, penkissyk lankėsi Romoje, septynis kartus su maldininkų grupėmis keliavo į Jeruzalę, Šventąją Žemę. Kas žino, kiek kartų gyvenimas nešė į paieškos ir atgailos keliones, bet artimiesiems įstrigę tokie skaičiai. Atrodo, kad keliavęs ir sukūrus šeimą. Matyt, buvo poreikis lankyti šventąsias vietas, todėl apsisprendus kelionės buvo ir asmens išraiškos forma, ir tenkino buities poreikius, tapo ir kataliko būties ritualu. Tikriausiai organizavęs ar vadovavęs piligriminėms kelionėms, nes, vaikų liudijimu, už vadovavimą katalikų maldininkų ekskursijoms katakombose buvo apdovanotas popiežiaus Leono XIII kryžiumi. Tą medalį branginęs, juo didžiavęsis, jį prisisegdavo prie šventinio kostiumo, pvz., fotografuodamasis su šeima.

Apie keliones nepalikęs užrašų, tik vaikams rodydavęs kitų parašytą knygą. Apie atmintinas šventąsias keliones mėgdavęs pasakoti tiek artimiesiems, tiek pažįstamiems[21]. Nevienkartinių patirčių žmogus ir po kaupo metų alsavo krikščionių katakombomis, Kristaus kančių ir prisikėlimo keliais, turbūt ne sykį garsiai kitiems išsakomi praeities potyriai tapę vos ne sakraliniu pasakojimu. Bet kai kurių svetimųjų akimis tai atrodydavę kaip keistenybės ir panegirika. Ne sykį pasikartodamas *buvau Ryme, Jeruzalėje*, prisišaukė sau žymes, kitų pagūžčiojimus[22]. Žmogus kūrėsi pamatus iš prisiminimų, tegu ir negausiai jų, sutvirtinančių dvasią ir viltį, būta, bet sukauptos išminties ir brandinančios patirties pavyzdžiais sustiprindavo save – tai kaip ramsčiai buvo tolesnio gyvenimo rutinai, iš kurios jau nepajėgė ištrūkti. O gal ir nesiveržė, nes Dievo buvo paskirtas šeimai.

Į šeimos židinį neskubėjęs, nes, pasak vaikų, buvęs išrankus. Bet kai sukūrė, jau buvo pririštas prie šeimos. Ir šypseną kelia, ir tvirtais vyro moraliniais įsitikinimais padvelkia, kai klausaisi pasakojimų apie kelias neįvykusias santuokas, jaunikiui pasitraukus vos ne nuo altoriaus. Ši žmogaus gyvenimo istorija taip pat apaugo gandais ir mitais. Gal ir pats P. Panava-Apanavičius kitus paaudrindavęs išsipasakodamas. O jei patiklesnė auditorija išsižiojusi klausosi apie kitokias erdves ir potyrius, nei žemdirbiui buvo skirta, tai ir pats scenos žmogumi pasijunti, iš savo gyvenimo kurdamas dramų siužetus – kartais pasišaipydamas, kartais susireikšmindamas istorijos tėkmėje.

Bene ketvirta pasirinktoji atitiko idealą. Apie 1907 m. Vilniuje vedė Karoliną Butkevičiūtę (1889–1969, palaidota Alantoje šalia vyro). Tačiau ir vestuvės apaugo mitais. P. Panavos-Apanavičiaus vaikų liudijimu, jaunosios sesuo pasiųsta į bažnyčią pažiūrėti, ar jaunikis nepabėgsiąs nuo altoriaus, todėl, tik įtikinta sėkminga baigtimi, jaunosios motina spėjusi parengti vestuvių vakarienės stalą. Kiti nusiklausę, kad ir tąkart susvyravusį, tradiciškai besitraukiantį nuo altoriaus jaunikį broliai sugavę ir privertę bažnyčioje baigti Santuokos sakramentą[23]. Dar kai kurie tikino, kad žmoną iš svetimųjų kraštų parsivežęs[24]. Kai moteris

---

17 *„Du [Povilo Apanavičiaus broliai] rašės pavardę Panava, o Povilas – Apanavičius. Lietuviškai negarbinga.“* (5)

18 *„[Vladas Miškinis] Pažinojo daraktorių Panavą. Vardo neprisimena. Vardu jo niekas nešaukė. Arba Panavas, arba daraktorius.“* (1)

19 *„Trisdešimt antraisiais ar trisdešimt trečiaisiais Panavas – senas ir be sveikatos – suskato ieškoti pensijos ar šiaip nors kokios materialinės paramos. Raštą-prašymą užtarti poetui Liudui Girai už Panavą rašė Vladas Miškinis. Kodėl ne pats? „Akinių netuju, neprimatau.“* (1); *„Panavas vieną kartą atėjo pas man ir paprašė parašyti pareiškimą Liudui Girai. Ar gavo kokią pašalpą, nežinau.“* (2)

20 *Steponas Antanavičius*, *Ką žinome apie knygnešius?* Prieiga per internetą: <http://www.spaudos.lt/Maziesiems/Ka_zinau_apie_knygnesius.htm>, žiūrėta 2012 07 19.

21 *„Jis buvo labai neturtingas, Gruodžių kaime turėjo šiek tiek žemės, iš kurios negalėjo pragyventi. Jaunas būdamas, keliavo po tolimus kraštus ir net Jeruzalėj buvo, iš kur visokių „šventenybių“ atvežtavo ir čia jas pardavinėdavo. Bet dabar jis jau buvo per senas tokioms kelionėms ir verčiau saugojo sodą. Aš mėgau pas jį lankytis ir prašydavau, kad papasakotų apie tolimus kraštus, savo kelionių nuotykius.“* (8)

22 *„Keistuolio būta. Mėgdavo girtis: „Buvau Hyme. Pačioje Jeruzalėje buvau.“(1); „Duktė davė papildomų žinių. Rašė, kad Panavas turėjo Šv. Jurgio kryžių, būk tai apdovanojęs pats popiežius už vadovavimą maldininkų ekskursijai, kai lankėsi Vatikane. [...] Panavas didžiavosi, kad Ryme, Jeruzalėje buvo.“*(2); *„Jis pasigyrė, kad buvo „Hyme“, bet nesigyrė, kad už vadovavimą ekskursijoms po katakombas buvo apdovanotas popiežiaus Leono XIII kryžiumi, kurį ir dabar saugo jo jauniausias sūnus [...], gyvenantis Vilniuje.“* (3); *„Šveplas, burbuliuoja: „Buvau Rymi, Jeruzalėj, šventą tėvą mačiau.“ Tretininkavo.“* (5); *„Panova girdavos, kad Jeruzolimi buvo.“* (6); *„Ryme, sako, buvau, šventą tėvą matė.“* (7)

23 *„Sugalvojo – reik apsivest. Nuėjo bažnyčion. Kai pasidarė baisu, norėjo pabėgt. Čia tuoj prie durų broliai sugavo, nuvedė un altorių. Gudri boba buvo.“* (5)

24 *„Kai Kariutę pamatė, iš Krymo Lietuvon atsigabeno.“* (6)

gyvenusi ne savame krašte, mieste augusi, tai gal kaime ir kalbos, ir elgsenos, ir bendrystės kitoniškumas ne vienam iš šalies stebinčiajam užkliūdavęs. Todėl valstiečio akimis vertinant buvo siejama kaip esanti „šlėkčionkos“ kilmės[25].

Tekėjo dvidešimtmetė vilnietė Karolina Butkevičiūtė, jaunikis artėjęs prie pusamžio. 1908 m. atsirado pirmagimis, paskui per kelis dešimtmečius šeimai atseikėti dar aštuoni; vienas kūdikis mirė tik gimęs, todėl jo ir vardo nėra. Jauniausias gimė 1935 m., kai šeimos galvai buvo bene 75-eri metai. Vaikus neretai krikštijo keliais vardais: Marytė, Vytautas Alijošius Stanislovas, Aleksandras Gerardas, Aloyzas Ignas, Genovaitė Ona, Elena, Eugenija, Algirdas Antanas; 1985 m. iš jų gyveno keturi.

Vyko Pirmasis pasaulinis karas, viskas buvo nestabilu, bet turėjo elgtis taip, ko buvo tikimasi iš šeimos žmogaus. Vasarą su krūva vaikų praleisdavo gimtinėje, nes taip buvo lengviau prasimaitinti. Lenkijai okupavus Vilnių ir Vilniaus kraštą, su gausia šeima jau negalėjo grįžti į Vilnių, ten prarado užgyventą turtelį. 1920–1927 m. nuomojosi dalį Perkalių dvaro žemių. Paskui dairęsis, kur geriau[26], todėl rinkosi gyvenimus netoli tėviškės: po vienus metus šeimos prabūta Naujasodžio ir Upeliškio kaimuose. Gruodžių kaime įsikūrė 1929 m., nes čia buvo nusipirkęs 15 a žemės, stovėjo trobelė. Kai Nepriklausomos Lietuvos valdžia parceliavo Girsteitiškio dvarą, kaip buvusiam knygnešiui apie 1930 m. skyrė 3 ha žemės, ta vieta Aukštakalniu vadinta, Aukštakalnio vienkiemyje šeima apsistojo ilgam (buvusioje Panavų-Apanavičių sodyboje 1985 m. stūksojo kolūkio galvijų kompleksas[27]). Čia 1940 m. P. Panava-Apanavičius ir mirė, palydėtas buvo į Alantos kapines[28]. Kitų atmintyje žemės gavimo istorijos irgi apaugusios pasakojimais[29].

Kur gyventa, vis žvilgsniu pasidairyta, vaikams pasakota. Prie vandenų virtinės prigludę praeities paminklai: Perkalių piliakalnis prie Krūmiškių ežero, senkapiai Perkalio ežero iškyšulyje, Bažnytkalnis prie Padvarinio ežero, pėduotasis Valių akmuo prie Šiekštelio ežero. Prie Padvarinio ir Perkalio ežerų išsitekęs Perkalių dvaras minėjęs buvusius šeimininkus Bistramus, kunigaikščius Giedraičius ir vienuolius jėzuitus. Vaikų vaizduotę žadinusios sakmės. Apie netoli namų stūksantį Bažnytkalnį atmintyje įstrigęs pasakojimas (*išarė vienas žmogus kapines, tai labai sunkiai sirgo*[30]). Nežinia, ar nuo kitų nusiklausęs, ar ir pats nuo savęs pridėjęs, bet augantiems vaikams ne kartą porintos romantiškos istorijos apie Alaušų ir Piršeno ežerus prie Balninkų, apie šį prakeiktą miestelį ir jo paskendusias dvylika bažnyčių, apie nugrimzdusį Dapkūniškių dvarą[31].

Iš viso ilgainiui Panavos turėję 5 ha 56 a žemės, bet dirbamos buvo tik 2 ha, daugiau smėlynų, kita nuosavybė – liumpsinčios užpelkėjusios pievos. Taigi žemė negalėjo išmaitinti. Žmona, apsiūdama kitus, papildomą skatiką į namus atnešdavo; ne kartą kaip šeimininkė vasarą buvo kviečiama į Girsteitiškio dvaro virtuvę padirbėti, patarnaudavo kaimo gimdyvėms[32]. Povilas ne kartą leidęsis, neretai ir pėstute, iki Vilniaus, iš ten užantyje ar *terbelėje* atsineštus daiktus, šventųjų „abrozdėlius“, kryželius, knygeles apie tikėjimo tiesas mainęs į duonos kąsnį[33], pardavinėjęs per atlaidus šventoriuose[34]. Pataisydavęs rožinius, patarnaudavęs bažnyčioje. Kas žino, kiek saviironijos paatviraujant būta[35], bet į kišenę vienas kitas litas įkrisdavo. Pasamdytas naktimis saugojo Valiuose žydo išsinuomotą ir Girsteitiškio dvaro išnuomotą sodus[36]. Pagaliau būta su kaupu metų, žemdirbio darbui mažai pajėgų likę, kartais stigo gal ir išmanymo, todėl paaugusius vaikus siuntė tarnauti svetimiesiems. Paskui visomis galiomis

[25] *„Šlekčionką žmoną paėmė.“* (5)

[26] Galbūt buvo priverstas ieškotis naujos gyvenamosios vietos, nes valstybė rengėsi parceliuoti Perkalių dvarą, žr.: „Numatomų parceliuoti dvarų sąrašas“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1928, gegužės 13, p. 3.

[27] *„Gruodžiuos darželį turėjo, pastatė gryčelę. [Girsteitiškio] dvarą mažino, jam smėlyno davė. Dabar kompleksas ant jo žemės stovi.“*(6)

[28] Senojo paminklinio antkapio užrašas: *Apanavičių šeima / Povilas 1860–1940 / Karolina 1889–1969 / Liūdi vaikai*. Naujojo paminklo užrašas: *APANAVIČIŲ ŠEIMA / POVILAS 1860–1940 / KAROLINA 1889–1969 / EUGENIJA 1930–1995 / LIŪDI VAIKAI*.

[29] *„Povilas Apanavičius gimė Aklušioj. Kai žemę dalino, jos negavo, nes dokumentų neturėjo. Anksčiau Vilniuj gyveno. Gruodžiuos buvo tik trobelė. Kurį laiką Perkalių dvare, prie Padvarinio ežero, gyveno.“* (5); *„Panova, paskui poniškai pasivadino – Apanavičius. Jų trys broliai buvo. Kai žemę dalijo, jam žemės Aklušioj nebedavė: čia – Panovos, jis – Apanavičius.“* (6)

[30] *Dapkūniškių apylinkių padavimai ir pasakojimai: Rankraštis,* parengė Rytas Tamašauskas, Dapkūniškiai, 1985, Akademija, Nr. 6, 1991.

[31] *Dapkūniškių apylinkių padavimai ir pasakojimai: Rankraštis,* parengė Rytas Tamašauskas, Dapkūniškiai, 1985, Akademija, Nr. 4, 5, 7, 1991. *„Buvo labai apsiskaitęs. Jo pasakotas legendas apie Alaušo ir Piršono ežerus, Dapkūniškio piliakalnį daugiau man nepapasakojo nė vienas balninkietis.“* (4)

[32] *„Jo žmona, gerokai už jį jaunesnė, ateidavo pas mus vasarą, kai būdavo daugiau žmonių, virtuvėj padirbėti. Šiaip ji priimdavo gimdyvių vaikus, kitaip sakant, buvo kaimo akušerė.“* (8)

[33] *„Po Didžiajam karui Vilniun išėjo, vakare jau Vilniuj. Užantin visko prisideda, mainyt ėjo. Atneša abrozdėlius. Maino ant duonos gabalo.“* (5)

[34] *„Su žmonėm labai gražiai elgdavos, labai ramus žmogelis buvo. Užsiiminėjo abrozdėliais, kryželiais, ant šventoriaus pardavinėjo.“* (7)

[35] *„Panavas vaikščiodavo uždarbiaudamas. Remontuodavo senus rožančius. Atsineša jų krepšį. Jei karoliukų trūksta, pritaiko. // Vieną kartą užklausė mano mama: „Ne jaunas žmogus esi, sunku vaikščioti, ko namie nesėdi?“ Tai atsakė: „Žinai, dėdenyt, neduok Dieve valgyt žmonos duoną.“* (2)

[36] *„Mūsų [Jono ir Onos Vileišių] sodas buvo labai didelis, išsidriekęs nuo tvartų iki už salos tilto. Pagal pietvakarinį [...] ežero krantą. [...] Vasarai sodas buvo išnuomojamas, nes mes patys tiek obuolių ir kriaušių sunaudoti negalėjom. Pasilikdavom sau tik kelis mėgiamiausius vaismedžius. 1929 metų žiema buvo ypatingai šalta ir nemažai vaismedžių iššalo, bet Mamutė juos greitai atsodino. [...] [Girsteitiškio dvaro] Sodą saugodavo senis Apanavičius. Sode iš šiaudų buvo pastatytos trys stogo formos pastogės, kuriose jis paeiliui nakvodavo, kad geriau susektų vagis – niekas nežinojo, kurioje iš tų pastogių jis praleis naktį. Ten pat, užsikūręs ugnį, jis sau ir valgyti išsivirdavo. Jei lydavo, Mamutė jo pagailėdavo ir pasiųsdavo mane pas jį pakviesti, kad ateitų šiltai pasėdėti virtuvėj ir kartu su šeimyna pavalgyti. Mamutė apie visus pagalvodavo! Jis buvo labai neturtingas, Gruodžių kaime turėjo šiek tiek žemės, iš kurios negalėjo pragyventi. Jaunas būdamas, keliavo po tolimus kraštus ir net Jeruzalėj buvo, iš kur visokių „šventenybių“ atveždavo ir čia jas pardavinėdavo. Bet dabar jis jau buvo per senas tokioms kelionėms ir verčiau saugojo sodą. Aš mėgau pas jį lankytis ir prašydavau, kad papasakotų apie tolimus kraštus, savo kelionių nuotykius. Jo žmona, gerokai už jį jaunesnė, ateidavo pas mus vasarą, kai būdavo daugiau žmonių, virtuvėj padirbėti. Šiaip ji priimdavo gimdyvių vaikus, kitaip sakant, buvo kaimo akušerė.“* (8)

vaikus į mokslus stengėsi stumti[37]. Pats savo vaikus irgi pirmasis išmokęs skaitymo ir rašto.

Jau buvo laisvos Lietuvos valstybė, bet Balninkų, Alantos apylinkėse trūko mokyklų, todėl P. Panava-Apanavičius tapo mokytoju, tokius dar ilgai žmonės šaukė daraktoriais[38], nors daraktorių epocha jau buvo praeityje. Nuo 1920 m. privačiai mokė vaikus Aklušės, Balandžių, Dapkūniškių, Gruodžių, Juodpurvių, Perkalių, Rūtėnų, Valių, galbūt Vanagų ir kt. kaimuose. Mokydamas eidavo iš vienos sodybos į kitą, vienoje troboje vaikus mokė ir maitinosi tiek savaičių, kiek ugdytinių būta iš tos šeimos. Kadangi ir tada vis ratu sukosi apie savąjį ūkelį, tai nakvoti pareidavo namo.

Mokant vaikai susodinami ant suolų apie vieną stalą, būta savos mokymo metodikos, laikytasi drausmės, taikytos bausmės (ausį pasukant, paklupdant)[39]. Mokė klasikiniu metodu – *slebizavojant*, sudedant skiemenis. Raides pažino ir skaityti mokėsi iš religinio turinio knygų, elementorių[40]. Dar rašymas, skaičiavimas. Kai kuriems vaikams įsiminė gimnastikos pamokos, kitiems apylinkės daraktoriams nebūdingos, todėl ir suaugusiųjų kraipyta pečiais[41]. Kurie tėvai norėjo, tų vaikus pamokydavęs ir lenkiškai. Beje, Povilo brolis Kazys Panava kurį laiką irgi mokęs Aklušės kaimo vaikus[42].

Apanavičių šeimos kapavietė Alantos kapinėse. Fotografavo Petras Apanavičius, *2012 m.*

Gyvenimas buvo paremtas Dievu, tikėta maldos galia, bet neretai elgsena – per daug nuoširdžiai meldžiasi – kitų akimis laikyta perdėta, „davatkiška“, atsiminimuose šiek tiek pašaipiai hiperbolizuojama[43].

Krikščionybės principais grindė ir vertino savo bei kitų gyvenimus. Žodis sutapęs su veiksmu, todėl vertybių neslėpęs, atvirai deklaravęs aplinkai, teisuolis kitiems kartais gal ir tiesmukai skelbęs moralus. Buvo nusiteikęs prieš alkoholį ir rūkymą[44], troboje ir kitiems neleisdavęs rūkyti. Vaikai prisimena, kad, tik laukdamas didžiųjų švenčių ir svečių, paruošdavęs namų užpiltinės. Užmaršuoliams primindavęs troboje nuo galvos nutraukti kepurę, nes Nukryžiuotasis kabo. Pats nesikeikdavo, kitiems tai drausdavęs, tik įpykus *du baisūs keiksmai buvo*. P. Panavos-Apanavičiaus vaikų įsitikinimu, *Gruodžių kaimo žmonės neišdrįsdavo prie tėvelio keiktis*.

Gydęs žmones ir gyvulius, tikėjęs žodžio magijos galia, dėl to į P. Panavą-Apanavičių kreipdavęsi ir kiti pagalbos. Apie P. Panavą-Apanavičių kaip žiniuonį paliudijo jo vaikai. Dukra Genovaitė Ona, susitikus Girsteitiškyje 1985 m., pašnabždėjo sužinotas iš tėvo užkalbėjimų formules ir veiksmus: vieną – sakytinį, įkirtus gyvatei, su pasikartojančiomis žodžių triadomis; antrą – užkalbėjimo nuo rožės rašytinį būdą. Anot vaikų, dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą iš Šveicarijos parsivežęs homeopatinių vaistų.

Per daugelį metų knygnešio ir daraktoriaus gyvenimas kitų atmintyje apaugo interpretacijomis. Kartais aplanko mintis, kad ne visada Povilas Panava-Apanavičius sutilpo į pasaulio normas, todėl aplinkinių neretai suvoktas kaip kitoks. Tačiau į akis krito tarnystė Dievui, tautai, šeimai ir artimui.

■

37 *„Aklušioj gyveno Apanavičius, biednutis buvo, gal pusę hektaro žemės turėjo, bet vieną sūnų daktaru išmokino Vokietijos. Tris vaikus ugdė. Ateina paežerėn jie [vaikai] lelijų, mane, vyresnį, prašydavo nuskint. Įsibrendu, po kelias nuskinu – žiedai gražūs.“* (7)

38 Dapkūniškių apylinkėje apie 1988 m. Dapkūniškių devynmetės mokyklos direktorių kai kurie senbuviai dar vadinę „darektoriumi“.

39 *„Korsakas ir Panova šiuo kraštu vaikščiojo, po Balninkų parapiją. Po Panovos ar prieš jį pas Korsaką mokinomės. [...] // Kai Panova mokino, vaikų nemažai sueidavo, apie penkiolika. Ir iš toliau vaikai Gruodžiuos ateidavo mokintis. Dar Gruodžiuos gyvena Silva Gribėnas – su juo mokiaus. Kai Panova pamokino, ėjom valdiškon mokyklon, antran skyriun – Gruodžiuos, Tuskelis mokytojas. Kai mokykla įsisteigė, Panova čia nebemokino. // Gal 10 metų buvau. Nebuvo mokyklų. Panova Gruodžiuos mokino. Ant kampo sėdi, iš šventų knygų mokina. Šliaužiam mes apie stalą, jis iškausinėja. Paskiau elementorių įsigijom, iš ten mokėmės. Slebizavot mokino, žodį tada sudedam. Jei negerai skaitai, ausį surango. Paklupdo, jei išdykauji, ant žvyro duoda įsakymą. Klausydavom. // Kiek vaikų yra, po dieną mokino. Kur valgyt mėsos nėra, ten rankas gniaužo, kad jam šalta. Kai mėsos pavalgo, šilta. Miegot pareidavo namo. [...] Kuo tėvai mokėdavo, nežinau.“ (6); „Apanavičius vaikus mokydavo, žmonės samdydavo. Eidavo Valiuos, Aklušioj mokinti. Susirenka vaikai aplink stalą, ant suolų susodina ir mokina. Su vaikais gražiai apsieidavo. Kai valdžia pradėjo nebedraust, Borunovas rusiškai mokė. Iš Valių Apanavičius Gruodžiuos nuėjo mokint. Prie mokykloj trobelę nusipirko.“* (7)

40 *„Daraktorius Panavas mokė slebizavot: a-a, bė-bė, cė-cė... Nesiskyrė su kažkokiu senučiu vadovėliu „Žiupsnelis“. Pramoko slebizavot, rodo savo knygą: //– Įveiksi, galėsi skaityti ih haikhaštį, ih knygą. // Iki skiemens sudėjimo Panavos mokiniui reikėdavo nueiti pačiam. Vienam. [...]“* (1); *„Kai ruošė mokinius, tai iš maldyno „Didžiojo šaltinio“, gal apie tūkstantį puslapių. Jis tvirtindavo: „Jei išeisi visą „Šaltinį“, galėsi gazietas skaityti, kokį raštą paimsi driukavotą, tokį skaitysi.“ Nešiojosi ir kitas knygeles –„ Žiupsnelis“, „Kelias į šviesą“, „Mano akiniai“. Mokė ir Perkaliuose.“* (2)

41 *„Būdavo pamokos gimnastikos. Surikiuoja po du, koja kojon per Gruodžių kaimą ant ežero. Raz dva – ir varo per kaimą. Seniai, suaugę iš jo juokės. Vieną kartą prikalbinom Panovą su rogėm pasivažinėt. Rogėsna patys įsėdom, jį vidurin. Važiavom ir pakalnėj išgriuvom. Jį rogės primygo. Po to su mum daugiau nevažinėjo. Pas[i]laidę baibokai buvom.“* (6)

42 *„Vaikus po namus Gruodžiuos mokė. Jo brolis Kazys Panava kelis kaimynų vaikus Aklušios kaime mokino.“* (5)

43 *„Povilas Apanavičius dievotas labai buvo. Jei eina keliais, vis rožančių kalba.“* (5); *„Labai melsdavos. Jo boba pamato, tai veja, kam miegą gaišina – labai ilgai meldžias. Jį boba buštravoja, bara ir bara. Vietoj durniaus laikydavo.“* (6); *„Žmonės sklypuos išėjo. Vienas žydas Valiuos buvo pasamdęs Apanavičių sodą saugot. Prie Rudaūsio namų mano mama linus rauna, aš turėjau padėt surišt. Anas poterius Valiuos kalba, o ten girdis. Vienkiemy tokia Burbulienė gyveno, ji mamai pasakojo: Panava buvo naktį sode, ryte peržegnojo sodą – per kryžių niekas nepereis.“* (7)

44 *„Jis visą amžių kovojo prieš alkoholį ir rūkymą. Už tai Gruodžių kaimo vaikų buvo pramintas Tirliuku (nuo žodžio „nerlukyk“).“* (3); *„Štukorius buvo. Liurliuku vadinom.“* (5)

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

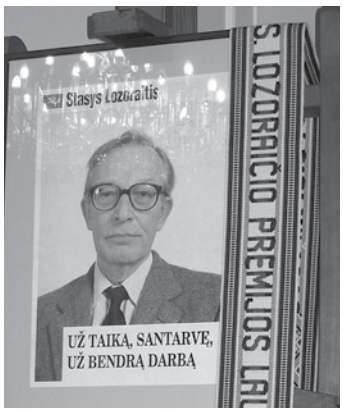

Įteikta Stasio Lozoraičio premija

Sofija DAUBARAITĖ,
Vilnius

Jau du dešimtmečius Lietuvos žurnalistų draugija (toliau – LŽD) sausio mėnesį, tarp Trijų karalių ir Sausio 13-osios, teikia savo kasmetinę Stasiui Lozoraičiui atminti skirtą premiją „Kelyje į Vilties Prezidento Lietuvą“. 2020-aisiais vertinimo komisija šį garbingą apdovanojimą skyrė žurnalistei Gražinai Viktorijai Petrošienei.

Sausio 9 d. į Istorinę Lietuvos Respublikos Prezidentūrą Kaune rinkosi žurnalistai iš Kauno, Vilniaus, politikai, dvasininkai, įvairių visuomeninių organizacijų atstovai iš įvairių Lietuvos vietovių. Premijos įteikimo šventė buvo pradėta poetų Jono Strielkūno ir Justino Marcinkevičiaus eilėmis, kurias skaitė aktorė Olita Veronika Dautartaitė.

Premijos laureatės *curriculum vitae* pristatė praėjusių metų laureatė, laikraščio „Lietuvių godos“ vyriausioji redaktorė Marija Šaknienė ir sveikinimo žodį tarė praėjusių metų laureatas kardinolas Sigitas Tamkevičius (SJ).

G. V. Petrošienė gimė Tauragės r. Baigusi Viduklėje S. Stanevičiaus vidurinę mokyklą, išvyko bandyti laimės į Vilniaus universitetą. Kaip pati premijos laureatė priminė, tai buvo visai kiti laikai. Ir niekas jos nelydėjo nei į Vilnių, nei kas laukė prie universiteto vartų, kol bus išlaikyti egzaminai. O ir atvyko ji į Vilnių sunkvežimiu „ant viršaus“. Bet egzaminai buvo išlaikyti ir namiškiams tokią džiugią žinią siuntė telegrama.

Baigus žurnalistikos mokslus, prasidėjo darbas, kuris tęsiasi iki šiol. Visus tuos penkis dešimtmečius nesiskirta su savo profesija. Teko padirbėti rajoniniame daugiatiražiame laikraštyje. 1989 m. su grupele entuziastų atkūrė vieną iš pirmųjų prieškario laikraščių – „Ūkininko patarėją“. Tai buvo dvasios atgaiva,

Stasio Lozoraičio premijos įteikimo dalyviai, 2020 m. sausio 9 d. Sofijos Daubaraitės nuotr.

Laureatę Gražiną Viktoriją Petrošienę (antra iš kairės) sveikina kardinolas Sigitas Tamkevičius (SJ). *Sofijos Daubaraitės nuotr.*

kaip prisiminė laureatė, kai pradėta leisti laisva, necenzūruojama spauda. Lietuvos skaitytojams ir meno žmonėms ilgai buvo pažįstama kaip kultūros ir meno savaitraščio „Nemunas“ vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja, tuo pačiu metu talkino Marijos radijui, rengė laidą „Atokvėpio valandėlė“. Šiuo metu – žurnalo „Rasos“ vyriausioji redaktorė.

Kiek per tuos metus kalbinta kaimo žmonių, valdininkų, menininkų, kiek parašyta straipsnių, kas juos suskaičiuos. Kiek dienų ir naktų praleista redaguojant tekstus, ruošiant maketus, budint spaustuvėse.

Kalbėdami apie G. V. Petrošienę, kaip žurnalistę, negalėtume nutylėti jos visuomeninės veiklos, tai būtų lyg nuslėpta pusė gyvenimo. Ji buvo viena LŽD 1991 m. atkūrėjų, išrinkta LŽD Kauno skyriaus pirmininke, Centro valdybos nare, vėliau ne vieną kadenciją valdybos pirmininke. Daugelį metų organizavo ir rūpinosi S. Lozoraičio vardu pavadintos premijos teikimu, ieškojo mecenavimo, rašė projektus fondams. Dirbant „Ūkininko patarėjo“ redakcijoje, žurnalistei teko savo akimis matyti, koks buvo sunkus žmonių grįžimas prie savo atgautos ir neatgaunamos žemės. Kaip pati žurnalistė sako, gal todėl negalėjau likti abejinga, norėjau prisidėti prie žemdirbių organizacijų atkūrimo, jų vienijimo. Tai būtų ir Žemės ūkio rūmai, ir Lietuvos ūkininkų draugija. Lygia greta daug laiko skyrė ir skiria kultūriniam šviečiamajam darbui. Kiek surengta konferencijų, literatūrinių skaitymų, susitikimų su skaitytojais ir ne tik Kaune. Ji pažįstama daugelio Lietuvos miestų ir miestelių žmonėms, kurie dalyvavo susitikimuose su literatūros ir meno kūrėjais, naujų knygų ir meno kūrinių pristatymuose, rengtuose ir rengiamuose G. V. Petrošienės. Entuziazmas ir darbai nesibaigia ir šiandien. Laureatės triūsas įvertintas ne vienu Lietuvos Respublikos ministerijų padėkos raštu, yra apdovanota Kauno miesto burmistro Jono Vileišio pasidabruotu medaliu, o dabar G. V. Petrošienei buvo suteiktas LŽD draugijos premijos „Kelyje į Vilties Prezidento Lietuvą“ laureatės vardas, užrišta atminimo juosta, įteikta premija, kurios mecenatas jau daug metų yra Lietuvos Respublikos Seimo narys, ūkininkas Kazys Starkevičius su šeima.

Laureatę sveikino žurnalistai, Seimo nariai, Kauno tarybos nariai, ankstesni premijos laureatai, laureatės krašto žmonės, visuomeninės organizacijos. Buvo daug gėlių, Seimo narys Audronius Ažubalis padovanojo tautinę vėliavą, daug įteikta kolegei autorinių knygų. Ir daug nuoširdžių linkėjimų: apie sąžiningą žurnalistiką, ilgus ir kūrybingus metus. O laureatė, dėkodama už įvertinimą ir pagerbimą, sakė: „Norėčiau, kad kelias į S. Lozoraičio, mūsų Vilties Prezidento, išsvajotą Lietuvą trumpėtų sparčiau. Ir kviečiu visus susitelkti, kad ta svajonė kuo greičiau išsipildytų.“

Laureatę Gražiną Viktoriją Petrošienę sveikina mecenatas, LR Seimo narys Kazys Starkevičius. *Sofijos Daubaraitės nuotr.*

Naujas žvilgsnis į Kauno Naujamiestį

Sklandžiai užbaigdama 2019-uosius, leidykla „Keliautojo žinynas“ išleido autorių Vytenio ir Junonos Almonaičių knygą „Kauno Naujamiestis: keliautojo žinynas“. Tai leidinys visiems, kuriems įdomu, kur buvo įvietintas Nepriklausomos Lietuvos kūrimas XX a. 3–4 dešimtmečiais, kur gyveno ir dirbo daugelis Pirmosios Lietuvos Respublikos valstybės ir visuomenės veikėjų, kur suklestėjo modernizmo architektūra. Į nedidelio formato knygą sutalpinta apie 240 000 spaudos ženklų teksto, maždaug 270 iliustracijų, aprašyta 81 lankytina vieta, esanti plote tarp Miesto sodo, Žaliakalnio šlaitų, geležinkelio ir Nemuno. Knyga ne tik patogi keliaujantiesiems, bet ir draugiška aplinkai: čia nerasite kelių iš eilės tuščių puslapių ar paraščių, kuriose galima parašyti dar vieną knygą. Žinynas neužims daug vietos ir jūsų lentynoje, tilps į kišenę.

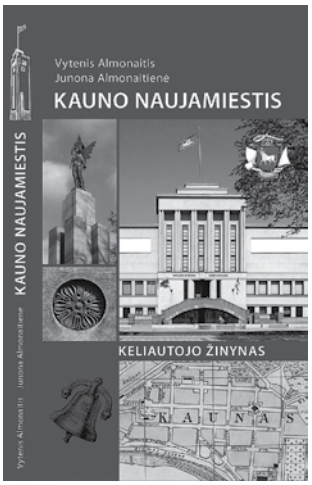

Knygos viršelis

Autoriai, rengdami šį savo žinyną, kaip ir kitus, nebijo būti vadinami „nuobodžiais visažiniais“ ir drąsiai imasi apibendrinti istorikų, architektūrologų, menotyrininkų ir kitų specialistų iki šiol sukauptus faktus, hipotezes, o kai kada – netgi ir išsakytus požiūrius, ypač tais atvejais, kai jų esama nevienareikšmių. Be abejo, autoriai turi ką pasakyti ir patys. Istorikas humanitarinių mokslų dr. Vytenis Almonaitis, nuosekliai besidomintis kultūros paminklų apsauga ir panauda turizmo srityje, dėstantis atitinkamą discipliną Vytauto Didžiojo universitete, nebijo pateikti ir savo požiūrio į paveldą. Socialinių mokslų (psichologijos) dr. Junona Almonaitienė taip pat randa, kur pritaikyti savo, kaip mokslo istorikės, požiūrį ir pastebėjimus.

Nuobodumo išvengti padeda pasirinkta forma, kurią kai kurie skaitytojai lygina su detektyvu. Intriguoja atskleistos detalės, kurių visuma tampa pamatu tolesnėms įžvalgoms. Miestas, peržvelgtas atidžiu autorių žvilgsniu, tampa ne tik matomas, bet ir suprantamas, o jo dekodavimas įvyksta lengvai ir su džiaugsmu. Apibendrindami, įžvelgdami tendencijas, keliais pjūviais susumuodami kultūrines vertes (istorinę, architektūrinę, meninę) autoriai sudaro sąlygas kitiems, atsispyrus nuo jų teiginių, imtis tolesnių savų tyrinėjimų.

Knygos formatas parankus šiuolaikiniam žmogui, turinčiam vis mažiau laiko ir kantrybės, o galiausiai – netgi ir įgūdžių skaityti ilgus, sudėtingus tekstus, tačiau visgi norinčiam gauti kokybiškos, išsamios ir apibendrintos svarbiausios informacijos apie vietovę, į kurią atvyksta, arba – kurioje gyvena, nori su ja supažindinti iš kitur atvykusius savo svečius. Ne veltui Vytenio ir Junonos Almonaičių knygas itin vertina gidai, kelionių ir žygių vadovai.

Kita vertus, žanras bei knygos apimtis autorius riboja, ne vienas gali pasigesti čia neaprašyto vieno ar kito itin svarbaus kultūros paminklo. Autoriai tai pripažįsta, teigdami, jog kai kurie sprendimai buvo priimti gana skausmingai, po ilgų diskusijų, ir tikisi, kad knygai susilaukus palankių įvertinimų, ją galės išleisti papildytą, patobulintą ir praplėstą.

Kad tokių knygų reikia, ir kad jos patinka daugeliui, rodo platus knygos rėmėjų sąrašas. Kartu tai – pasitikėjimo ilgamete „Keliautojo žinyno“ knygų rengimo, leidybos bei visuomeninės veiklos patirtimi įrodymas, kuriuo autoriai sako nuoširdžiai besididžiuojantys. Daugiausia lėšų knygos leidybai skyrė Lietuvos Respublikos kultūros paveldo departamentas. Galima konstatuoti, kad ši investicija pasiteisino, nes pati knygos idėja – supažindinti su praeitimi, asmenybėmis, kultūros reiškiniais, taikant gyvosios istorijos principą, pristatant paminklus ir prie jų „segant“ informaciją – priimtina daugeliui.

Kiek keista, kad tarp knygos rėmėjų neminimos Kauno miesto savivaldos institucijos. Belieka tikėtis, kad tai nėra autorių darbo vertės nesupratimas, o tiesiog nesusipratimas, kuris ateityje bus išspręstas.

Susidomėjusieji šiuo leidiniu gali apsilankyti „Keliautojo žinyno“ internetiniame knygyne (*www.keliautojozinynas.lt*), kuriame galima knygą įsigyti leidėjų kaina, priskaičiuojamos tik atsiuntimo išlaidos. Knygą „Kauno Naujamiestis“ galima nusipirkti ir daugelyje Lietuvos knygynų.

„Vorutos“ informacija

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Ilgai laukta knyga apie Mažosios Lietuvos girių istoriją

Knygos viršelis

Ką tik išspausdinta mūsų šalyje pirmoji išsami knyga apie vis dar mažai žinomo krašto miškų praeitį[1]. Po dešimtmečius užsitęsusio sovietinio informacinio bado vis nauji reikšmingi miškininkų veikalai[2] Lietuvos istorijos mylėtojams atskleidžia savitus buvusio gyvenimo girių krašte puslapius.

Prof. habil. dr. Romualdas Deltuvas savo naujai knygai surinko daug žinių apie užmarštin lydėto krašto miškus ir tradicinius miško verslus. Prof. Albrechtas Bemanas (*Albrecht Bemmann*) iš Vokietijos jam parūpino senųjų žemėlapių iš Prūsijos archyvų ir svarbių knygų apie Mažąją Lietuvą.

Šioje knygoje neapsiribota vien siaurais, tik vienos srities specialistams įdomiais klausimais. Stambiame veikale apibūdinta: krašto miškų valdymo sistemos raida, medžioklė ir medžiojamoji fauna, senovinė bitininkystė, pelenų, potašo ir medienos anglies gamyba, buvęs miškų niokojimas ir bandymai tai užkardyti, miško tvarkos raida, medienos plukdymas ir lentpjūvės, Kuršių nerijos miškų likimas, pajūrio smėlynų ties Klaipėda apželdinimas, Klaipėdos krašto miškininkystės bruožai. Visa tai apibūdina daugelį tenykščio senojo gyvenimo barų, atskleidžia daug stebėtinų momentų.

Pirmą kartą skelbiamame Mažosios Lietuvos miškų pareigūnų sąraše (1710) skaitytojai aptiks daugybę lietuviškų pavardžių. Pavyzdžiui, Klaipėdos apylinkėse tuomet miškais rūpinosi Kasparas Jakštas, Jurgis Redeckis, Anskis Bastiks, Jokūbas Aukštinis ir kt.; Tilžės apylinkėse – Jonas Gruzdys, Jurgis Gudaitis, Martynas Pipiras, Kristupas Šimaitis ir kt.; Ragainės apylinkėse – Jonas Peludis, Jurgis Puodžius, Stepas Poludaitis, Balčius Balčiuvaitis, Kristupas Mauričaitis ir kt.; Įsruties apylinkėse – Enzis Plakštažentis, Jonas Urbaitis, Enskis Žirgaitis, Augustas Šukaitis, Adomas Kubiliūnas, Kristupas Kalvaitis, Jurgis Drugaitis, Martynas Užkuris, Jurgis Norkūnas, Krizas Adomaitis; Labguvos apylinkėse – Andrius Reišukas, Enskis Gaigalaitis, Kristupas Butkus, Dovydas Grigaitis ir kt.

XVI–XVII a. lokiai, vilkai ir lūšys iš Mažosios Lietuvos girių kasmet sudraskydavo tūkstančius naminių gyvulių. Ne vienam naujakuriui teko bėgti iš pamiškių, nebepajėgiant atsiginti nuo žvėrių antpuolių. Kita vertus, krašto žmonės uoliai medžiojo paukščius ir žvėris, nepaisydami visokių draudimų (net mirties bausmės už neteisėtą medžioklę – brakonieriavimą). Galima spėti, kad senųjų girių gyventojai, kurių protėviai daugelį amžių laisvai medžiodavo, sunkiai galėjo susitaikyti su naujų laikų draudimais, galimo laimikio atidavimu vien tik ponams.

Šiandien galima tik stebėtis knygoje pateikiamais duomenimis apie buvusį gyvenimą Mažojoje Lietuvoje. Antai, 1768 m. nušautas paskutinis krašto lokys, per vieną naktį papjovęs 9 galvijus. 1722 m. vilkai Bitėnų kaimo apylinkėse per 14 dienų papjovė daugiau kaip 50 arklių ir galvijų. 1696 m. Įsruties žemėje vilkai papjovė 257 arklius su 49 kumeliukais, daugiau nei 600 kitokių gyvulių ir 732 žąsis. Buvo begalės lapių: vien Romintos girioje 1937–1938 m. jų sumedžiota 12 647.

Mažoji Lietuva garsėjo ir savo medžioklės trofėjais – ten valdovai medžioję stumbrus ir kitus stambiuosius žvėris. Vėliau stebėtasi kitur nematytais briedžiais; Romintos girioje medžioti įspūdingiausieji elniai.

Aptariamoje knygoje paskelbta ir daugybė kitų duomenų, šiandien nedaug kam žinomų dalykų: praeityje plėtotas medienos pelenų ir anglių gamybos verslas, senųjų lentpjūvių įrengimai, drevinė bitininkystė ir t. t.

S. Daukantas, A. Baranauskas ir daugelis kitų romantiškai rašė apie mišką ir lietuvį. Negailestingoje tikrovėje būta ir kitko. Gyvenant tarp bekraščių miškų, tekdavo atsikariauti lopinėlius žemdirbystei ir kt. Kažkada tokie sklypai tiesiog deginti, statyboms ir kt. kirsti patikę medžiai (tiesa, neliečiant šventgirių, dievams skirtų ypatingų ąžuolų ar kitko). Baltų žemėse vėlai kuriantis valstybiniams ir administraciniams dariniams, ten įvedus naujas žemėvaldos tvarkas, gal daugeliui buvo sunku taikytis prie naujoviško gyvenimo, kai girios atitekdavo tik valdovams ar panašiems. Gal daug kas ilgai nelaikė kokia nuodėme pasinaudojimo miško gėrybėmis. Aptariamoje knygoje apie tai (nuo brakonieriavimo iki neteisėto medžių kirtimo) pateikiama įdomių dalykų.

Krašto valdžia su tuo bandydavo kovoti įvairiausiais būdais: pagautą brakonierių čia pat pakardavo, už rykštės storio ąžuoliuko nusipjovimą botkočiui tekdavo dvi savaites praleisti areštinėje ir pan. Imtasi ir humaniškesnių priemonių. Štai 1686 m. nurodyta kiekvienam jaunikiui prieš savo vestuves pasodinti šešis ąžuolus. Kelis amžius eksportui beatodairiškai kirtus miškus, vėliau pradėta rūpintis jų atkūrimu.

R. Deltuvo knygą puošia gausios senųjų spalvotų žemėlapių reprodukcijos, kurios turėtų būti įdomios ne vien miškų specialistams. Tenka apgailestauti, kad dėl nedidelio tiražo vertingas veikalas gali tapti bibliografine retenybe – negavus valstybės paramos, knyga leista privačių rėmėjų ir autoriaus lėšomis. Belieka tikėtis, kad daug kas (nuo medžioklės ir bitininkystės mėgėjų iki gausių miškininkų) atras galimybę susipažinti su šiuo reikšmingu leidiniu.

Dr. Martynas PURVINAS,
Kaunas

[1] Deltuvas Romualdas, *Miško ūkis ir medžioklė Mažojoje Lietuvoje*, Klaipėda, 2019, 344 p.

[2] Brukas A., Deltuvas R., Mankus R., *Sūduvos girios*, Kaunas, 2019, 319 p.; Deltuvas R., *Povilas Matulionis: mes ateities pradžia*, Kaunas, 2014, 590 p.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Jurga Žąsinaitė: „Man Gardinas pirmiausiai yra Antano Tyzenhauzo Gardinas“

Knygos viršelis

Šiųmetinėje tarptautinėje Vilniaus knygų mugėje nei naujienų, nei svečių kaip visuomet netrūko. Lietuvos istorijos žurnalas „Voruta“ pristato Jurgą Žąsinaitę (tikr. Jurgita Žąsinaitė-Gedminienė) – rašytoją, humanitarinių mokslų daktarę, senosios lietuvių literatūros tyrinėtoją – ir trečiąjį jos romaną „Memento Grodno. Dingusi Lietuvos Gardino istorija“[1]. Be šio naujausio romano, rašytoja yra išleidusi dvi knygas – „Akmeniniai Avondalio namai“[2] ir „Azuritijos kardinolai“[3].

Dr. Jurgita Žąsinaitė-Gedminienė.
Aušros Virvičienės nuotr.

Dažniausiai J. Žąsinaitei užduodamas klausimas – kodėl rašote apie Gardiną? Kodėl šiam baltarusių miestui skiriate tokį dėmesį? Išties, Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ (iki 2019 m. gruodžio – laikraščio) ir elektroninio laikraščio *www.voruta.lt* skaitytojai ne vieną sykį džiaugėsi radę autorės studijinių straipsnių apie kaimyninį Gardiną.

Publikacijos „Sentikių raštų leidyba ir platinimas XVIII a. antros pusės Gardine“, „Įvairiatautė miestietija XVIII a. antros pusės Gardine: žydų bendruomenė“, „Antano Tyzenhauzo įrašai Gardine – Šventojo Huberto mieste“, „Medicinos mokslas ir Gardino karališkoji medicinos mokykla XVIII a. antroje pusėje“, „XVIII a. antros pusės Gardinas svetimšalių atsiminimuose“, „Gardine planuojama įkurti Krokuvos požemiams prilygstantį muziejų“ ir dar daug kitų sulaukė didelio dėmesio, nes tokių išsamių ir įdomių studijų apie vieną Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) miestų, kuris XVII a. pabaigoje rimtai varžėsi su Vilniumi dėl politinio centro vaidmens, pastaruoju metu pasitaiko retokai.

Be to, kad Antanas Tyzenhauzas buvo dvaro iždininkas ir Gardino seniūnas, ne ką ir težinojau. Tikra *Terra incognita*

„Gardinas man buvo tikra *Terra incognita,* – šypteli J. Žąsinaitė. – Šiuo miestu pradėjau domėtis prieš gerą dešimtmetį, dar studijuodama universitete, tyrinėdama senąją lietuvių literatūrą. Gardino tema esu parašiusi daktaro disertaciją – „Gardinas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros centras. XVIII a. antroji pusė (1765–1793 m.)“. Tuomet Gardinas vadintas karališkuoju, Jo Didenybės miestu, tituluotas antrąja LDK sostine, amžininkų lygintas su klestinčiais Vakarų Europos centrais. Pasirinktą tyrimo laikotarpį rėmino Antano Tyzenhauzo (1733–1785) paskyrimas Gardino seniūnu ir paskutinio Abiejų Tautų Respublikos [toliau – ATR] Seimo metai, simboliškai užbaigę nepilnus tris dešimtmečius trukusį Gardino šlovės periodą.“

J. Žąsinaitė prisiminė, kad aplinkiniai stebėjosi – ką tu tyrinėsi, nėra nei medžiagos, istorinių šaltinių, o jeigu jie ir yra, tai – Baltarusijoje, Lenkijoje. Nors ir buvo skeptiškų vertinimų, autorė šaltinius rado.

Kuo įdomus Gardinas? Jis įdomus kaip miestas tekstas. Jame yra tiek daug istorinių įrašų iš įvairiausių laikmečių. Nuo Kijevo Rusios iki Vytauto Didžiojo laikų, nuo karaliaus Stepono Batoro (1533–1586) iki ATR valdovo Stanislovo Augusto Poniatovskio (1732–1798).

„Man Gardinas pirmiausiai yra Antano Tyzenhauzo Gardinas. XVIII a. antra pusė. Be to, kad Antanas Tyzenhauzas buvo dvaro iždininkas ir Gardino seniūnas, ne ką ir težinojau, – prisiminimais dalijasi knygos „Memento Grodno. Dingusi Lietuvos Gardino istorija“ autorė J. Žąsinaitė. – Bet pradėjus skaitinėti jo laiškus, amžininkų atsiminimus, jis man atsivėrė kaip išties labai įdomi, labai spalvinga asmenybė. Artimas karaliaus bičiulis, per penkiolika metų pastatęs aštuoniasdešimt manufaktūrų, pasikvietęs iš Italijos orkestrą, iš Prancūzijos – baletą, iš Čekijos – aludarius ir vaistininkus. Ambicijų būta labai daug. Statyti metalurgijos fabrikai, vėjo ir vandens malūnai, o susižavėjęs Prancūzijoje vykdyta kelių tiesimo programa, suskato rūpintis, kad iš Gardino į didesnius miestus būtų nutiesti nauji arba sutaisyti seni keliai. Anot amžininkų liudijimų, jis miegodavo tik tris valandas, visą savo laiką skirdamas grandiozinių užmojų įgyvendinimui.“

Pasak knygos autorės, Gardino tema tikrai nėra išsemta. XVIII a. antros pusės Gardine įkurtas pirmasis Botanikos sodas LDK, įkurta Gardino karališkoji me-

[1] Jurga Žąsinaitė, *Memento Grodno. Dingusi Lietuvos Gardino istorija:* Romanas, Kaunas: Obuolys, 2019, 288 p.

[2] Jurga Žąsinaitė, *Akmeniniai Avondalio namai:* apysaka, Vilnius: Gimtasis žodis, 2008, 158 p.

[3] Jurga Žąsinaitė, *Azuritijos kardinolai*: romanas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2017, 288 p.

dicinos mokykla, Kadetų korpusas, prekybos mokykla. Po intensyvių darbo seniūnu metų pats Antanas Tyzenhauzas, taip ir nesukūręs šeimos, gyvenimą baigė ne Gardine, o Varšuvoje, vienišas, beturtis, apleistas. Palaidotas giminės dvaro bažnyčioje Žaludke.

Bibliotekų ir archyvų darbuotojai įtariai žvelgė į tyrėjus iš Lietuvos. Buvo taip ir pasakyta: o kodėl jūs neanalizuojate savo istorijos, ko važiuojate į mūsų kraštą?

Romane „Memento Grodno. Dingusi Lietuvos Gardino istorija" J. Žąsinaitė daugiausiai dėmesio ir skiria XVIII a. antros pusės Gardinui. Gardinas turi daug sluoksnių, daug veidų, ne veltui jis vadinamas miestu muziejumi. Knygos autorė pasakojo, jog Gardino senamiestį tyrinėjantys archeologai nurodo, kad visi senamiesčio statinių rūsiai yra keliais šimtmečiais senesni už viršum jų išdygusius pastatus. Tokie yra ir Radvilų rūmų požemiai. Kai kurie krašto architektai bei istorikai teigia, kad požeminiai keliai buvo išraizgę visą Gardino senamiestį, ėjo po Nemunu į tolimas jo pakrantes. Yra tvirtinančių, jog slaptojo Gardino labirinto sumanytojai ir statytojai jėzuitai, kuriuos į Gardiną pakvietė Lenkijos karalius ir LDK kunigaikštis Steponas Batoras (1533–1586).

„Man Gardinas yra absoliučiai iškrintantis iš viso Baltarusijos konteksto miestas, aš ten jaučiu tokią lietuvišką trauką. Kai ėmiausi šios temos, iš tiesų susidūriau su tam tikrais sunkumais rinkdama medžiagą. Kai kurie bibliotekų ir archyvų darbuotojai įtariai žvelgė į tyrėjus iš Lietuvos. Buvo taip ir pasakyta: o kodėl jūs neanalizuojate savo istorijos, ko važiuojate į mūsų kraštą? – prisimena J. Žąsinaitė. – Nors, priklausomai nuo aplinkybių, LDK ir jos paveldas prireikus deklaruojamas gana dažnai...

Tas romanas atsirado iš disertacijos, greičiau – iš jos paraščių, pripažįsta autorė. Romane yra labai daug požemių, mistikos, yra šio daugiataučio miesto gyventojai. Tarp kitko, žydų bendruomenė Gardine yra viena iš pirmųjų bendruomenių LDK, ji pradėjo kurtis, kai Vytautas Didysis XIV a. pabaigoje suteikė žydams privilegiją. Ja žydams buvo leidžiama statyti sinagogas, steigti kapines, išpažinti judaizmą. Taip pat buvo apibrėžti krikščioniškos visuomenės ir žydų santykiai. Pavyzdžiui, to meto krikščioniškoje aplinkoje buvo įteisintas kiek neįprastas draudimas trukdyti žydus verslo reikalais šabo dieną."

Gardino miškuose Steponas Batoras slėpėsi nuo savo nemylimos, negražios žmonos Onos

Romanas buvo puiki proga sujungti visus įdomiausius dalykus. Kūrinyje „veikia" ir XVIII a. antra pusė, ir net Stepono Batoro laikai. Juk Gardinas yra ir Lenkijos karaliaus, LDK kunigaikščio Stepono Batoro miestas. Pasakojama, kad Gardino miškuose kunigaikštis slėpėsi nuo savo nemylimos, negražios žmonos Onos, o gardiniečiai pasakoja legendą, kad Steponas Batoras buvo įsimylėjęs girininko dukterį ir net turėjęs sūnų su ja. Žinoma, jokių įrodymų nėra, bet legendai – beveik 500 metų...

J. Žąsinaitė neslepia, kad ją labai intriguoja ir Gardino požemių tema. „Krokuvos centre po Turgaus aikšte įrengtas požeminis muziejus yra viena lankomiausių Lenkijos istorinės sostinės vietų. 2005 m. archeologinių kasinėjimų metu buvo rasti požeminiai tuneliai, kuriuose 2010 m. buvo atidarytas 4 000 kv. m užimantis, vienu metu iki 300 lankytojų galintis priimti muziejus. Yra ambicijų panašų muziejų įsteigti ir buvusiame LDK Seimų mieste Gardine. Kai kurie baltarusių kraštotyrininkai, istorikai, archeologai įsitikinę, jog požeminiai tuneliai vingiavo po visu Gardino senamiesčiu, jungė bažnyčias ir cerkves. Vienas iš jų ėjo nuo Senosios Gardino pilies iki pat XIV a. pab. statytos, 1961 m. Gardino miesto vykdomojo komiteto sprendimu susprogdintos Vytauto bažnyčios (vad. *Fara Witoldowa*). Neliko ir įspūdingos Rotušės", – apgailestaudama kalbėjo knygos „Memento Grodno. Dingusi Lietuvos Gardino istorija" autorė.

Be to, J. Žąsinaitė primena vieną svarbų, tačiau kiek primirštą istorinį faktą: 1917 m. į Lietuvos Tarybą kreipėsi Gardino gubernijos delegacija su Gardino gubernijos gyventojų prašymu, kad jų gubernija, visada istoriškai priklausiusi Lietuvai, vėl grįžtų į Lietuvos sudėtį. Tas prašymas buvo išgirstas, nuo 1918 m. gruodžio iki 1919 m. pavasario Gardino gubernija priklausė Lietuvai.

Nepastebimai prabėgo valanda su J. Žąsinaite. Kas žino, gal bus ir antroji knygos apie lietuviškąjį Gardiną dalis. Autorė, apie tai paklausta, tik paslaptingai šypsosi.

„Pirmą kartą prieš skaitytojo akis bus nupūstos istorijos dulkės nuo lietuviškojo Gardino – įspūdingo LDK miesto, dabar išstumto už mūsų šalies ribų. Leiskitės į epinę vienos giminės sagą, kuri atskleis dramatišką miesto likimą – kupiną politinių intrigų, meilės aistrų ir iki šių dienų neįmintų paslapčių", – skaitytoją kviečia ir intriguoja istorinio romano autorė J. Žąsinaitė.

Literatūra

Glemža Liudas, „Vilniaus ir Gardino konkurencija dėl sostinės statuso bei gerovės", in: *Orbis Lituaniae*. Prieiga per internetą: <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/vilniaus-ir-gardino-konkurencija-del-sostines-statuso-bei-geroves/1075>.

Važgėlaitė Raminta, „LDK kultūros centro Gardino veidai", in: *Vilniaus universitetas. Naujienos.* Prieiga per internetą: <http://naujienos.vu.lt/ldk-kulturos-centro-gardino-veidai/>.

Žąsinaitė-Gedminienė Jurgita, „Gardine planuojama įkurti Krokuvos požemiams prilygstantį muziejų", in: *Voruta.lt*. Prieiga per internetą: <http://www.voruta.lt/jurgita-zasinaite-gedminiene-gardine-planuojama-ikurti-krokuvos-pozemiams-prilygstanti-muzieju/>.

Žąsinaitė Jurga, *Memento Grodno. Dingusi Lietuvos Gardino istorija:* romanas, Kaunas: Obuolys, 2019, 288 p.

Aušra VIRVIČIENĖ, Vilnius

Tėviškės aušra

Tautos fondo (JAV) leidinys Lietuvos mokykloms

Nr. 1 (58) **2020 m. kovas**

Lietuviai etninėse žemėse

Apse atgimsta lietuviškas žodis

Skaidrė PAULIUKĖNIENĖ,
Breslaujos r. Apso lituanistinės mokyklos lietuvių kalbos mokytoja

Dar ir dabar lietuvių etninėse žemėse skamba lietuviškas žodis, daina, puoselėjamos senosios tradicijos. Lietuvybės giją palaiko ir Apse (Baltarusija, Breslaujos r.) veikianti sekmadieninė lituanistinė mokykla.

Apso lituanistinę mokyklą lankantys mokiniai ne tik mokosi lietuvių kalbos, bet ir susipažįsta su lietuvių papročiais, tradicijomis. Artėjant Verbų sekmadieniui mokiniai noriai riša verbas

Apso lituanistinė mokykla mokinukų laukia sekmadieniais, čia jie mokosi lietuvių kalbos, lietuvių liaudies dainų bei žaidimų, švenčių papročių. Mokyklą lanko keturiolika mokinių, visi jie gyvena Apse. Trys iš jų į mokyklą atvyksta patys, vieną atveža tėvai, o kitus važiuodama į mokyklą pati mokytoja atsiveža ir parveža atgal. Šią mokyklą norėtų lankyti ir daugiau vaikų, bet iš tolimesnių vietovių, kaimų jie neturi kuo atvažiuoti. Lituanistinė mokykla veikia, pamokos vyksta Apso vidurinės mokyklos patalpose.

Iš Lietuvos, Didžiasalio, į darbą Apse mokytoja vyksta savo transportu. Turi nemokamą vizą, kurią gauna, tarpininkaujant Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerijai. Kelionės į mokyklą išlaidas apmoka Lietuvių namai.

Mokyklą lankantys mokiniai ne tik noriai mokosi lietuvių kalbos, bet ir stengiasi išlaikyti senuosius lietuvių papročius bei tradicijas. Todėl lituanistinėje mokykloje gyvuoja šv. Kalėdų dvasia, Užgavėnių tradicijos, prie kurių noriai prisijungia ir vietos gyventojai, rišamos tradicinės verbos, neužmirštamas margučių marginimas bei Atvelykis.

Kiekviena šventė vaikų yra laukiama ir puoselėjama. Už nuostabias šventiškas akimirkas, nuolatinę pagalbą, skatinančią padėti išlaikyti tautiškumą bei galimybę plačiai keroti lietuviškoms šaknims jau nelietuviškose žemėse, dėkojame Tautos fondo nariams, palaikantiems šią kilnią misiją.

Apso lituanistinės mokyklos mokiniai su pačių pasigamintomis kalėdinėmis dekoracijomis

Nuotr. iš Apso lituanistinės mokyklos archyvo

Pūsk, vėjuži!

Alma JANVARIOVA,
Karaliaučiaus krašto Lazdynų r. lietuvių kalbos ir tautinės kultūros mokytoja, Pilkalnio vaikų ir jaunimo lietuvių folkloro ansamblio „Malūnėlis“ vadovė

Rugpjūčio 23–25 d. Juodkrantėje jau dvyliktą kartą vyko folkloro festivalis „Pūsk, vėjuži!“, kurį organizavo Liudviko Rėzos kultūros centras. Festivalio metu pristatytas turtingas Baltijos regiono etninės kultūros paveldas, buvo rodomi spektakliai, veikė kūrybinės dirbtuvės, į festivalį buvo pakviesti menininkai, amatininkai, archeologinių kostiumų rekonstruotojai, tradicinių lietuvių liaudies tautinių kostiumų ir modernios lininės mados kūrėjai, koncertavo keturiolika Lietuvos ir užsienio lietuvių folkloro ansamblių.

2019-aisiais folkloro festivalis buvo skirtas lietuvių tautosakos pradininko,

Pilkalnio vaikų ir jaunimo lietuvių folkloro ansamblio „Malūnėlis“ atlikėjai su ansamblio vadove Alma Janvariova Juodkrantėje vykusiame folkloro festivalyje „Pūsk, vėjuži!“; 2019 m. rugpjūčio 23–25 d.

Ansamblio „Malūnėlis“ nariai su Kelmėje vykusiuose etninio muzikavimo ir liaudies amatų kursuose pačių pasigamintomis Užgavėnių kaukėmis, verbomis ir tautinėmis juostomis

Ansamblio „Malūnėlis“ nariai su vadove Alma Janvariova 2019 m. liepos 9–12 d. dalyvavo Kelmėje vykusiuose etninio muzikavimo ir liaudies amatų kursuose

Karaliaučiaus Albertinos universiteto profesoriaus, šio universiteto lietuvių kalbos seminaro vadovo Liudviko Rėzos 243-iosioms metinėms paminėti.

Jau trečius metus iš eilės šioje gražioje šventėje buvo pakviestas dalyvauti Karaliaučiaus krašto Lazdynų r. Pilkalnio vaikų ir jaunimo lietuvių folkloro ansamblis „Malūnėlis“. Vaikai su dideliu malonumu dėvėjo lietuviškus tautinius rūbus, dainavo ir šoko. Vaikai pamilo Kuršių neriją, Baltijos krantus, drauge sutiko aušrą ir saulėlydį, mėgavosi nuostaba nerijos gamta, kraštovaizdžiu. Nuostabiai palydėjome vasarą ir pasitikome naujus mokslo metus su gera nuotaika.

Praėjusią vasarą grupė „Malūnėlio“ ansamblio narių ir mokytojų aktyviai dalyvavo etninio muzikavimo ir liaudies amatų kursuose Kelmėje. Ten jie išmoko naujų šokių, kuriuos mokysis mokslo metais kartu su visais ansamblio dalyviais. Išmokome austi ir pinti juostas tautiniams kostiumams, gaminome įdomias medines kaukes, kurios bus panaudotos Užgavėnių šventėje. Praktikavomės juvelyrikos dirbtuvėse, gaminome žalvarinius papuošalus, įvairias žolelių figūrėles, pjaustėme popieriaus ir šiaudų dirbinius, darbavomės keramikos dirbtuvėse. Taigi vasara prabėgo puoselėjant lietuvybės veiklą, kuri naudinga sielai ir sveikatai.

Dėkojame Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijai, Tautos fondui, Mažosios Lietuvos lietuvių draugijai Čikagoje, Karaliaučiaus lietuvių bendruomenei, Kelmės kultūros centrui, jo Etninės kultūros ir tradicinių amatų skyriui, Juodkrantės Liudviko Rėzos kultūros centrui ir visiems padėjusiems mums puoselėti lietuviškąsias tradicijas.

Nuotr. iš Pilkalnio vaikų ir jaunimo lietuvių folkloro ansamblio „Malūnėlis“ archyvo

Didinama Lietuvos valstybės parama Baltarusijos, Lenkijos ir Kaliningrado srityje dirbantiems lituanistinio švietimo mokytojams

Lietuvos Respublikos Vyriausybei pritarus Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerijos patikslintam „Asmenų, vykdančių ar vykstančių vykdyti lituanistinį švietimą užsienyje, rėmimo ir skatinimo tvarkos aprašo“ pakeitimui, pusantro karto didinamos išmokos lituanistinio švietimo mokytojams, dirbantiems Baltarusijos, Lenkijos ir Kaliningrado srities (Rusija) lietuviškose mokyklose. Tuo siekiama padėti lietuviams išsaugoti kalbą, tradicijas, papročius, užtikrinti lituanistinių mokyklų lietuvių etninėse žemėse veiklos tęstinumą.

Šešiose lietuviškose bendrojo ugdymo įstaigose ir daugiau nei 20-yje neformaliojo ugdymo (savaitgalinių) mokyklų Baltarusijoje, Lenkijoje, Kaliningrado srityje aktyviai vykdomas lituanistinis švietimas: mokoma lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos, supažindinama su etnokultūra, mokyklose pažymimos Lietuvos valstybinės ir tautinės šventės, vaikų ir jaunimo meno kolektyvai savo gyvenamuosiuose kraštuose atstovauja Lietuvai, taip pat atvyksta į renginius Lietuvoje. Tačiau stingant finansinės paramos iš Lietuvos ir palaikymo iš vietinės valdžios, vis mažiau Lietuvos mokytojų pastaruoju metu ryžtasi važiuoti į Lietuvos etninėse žemėse įsikūrusias lietuviškas švietimo įstaigas. Tikimasi, kad svaresnė finansinė Lietuvos valstybės parama padės pritraukti ir daugiau mokytojų į šių kraštų lietuviškas mokyklas.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės informacija

Šaltinis – <https://lrv.lt/lt/naujienos/didinama-lietuvos-valstybes-parama-baltarusijos-lenkijos-ir-kaliningrado-srityje-dirbantiems-lituanistinio-svietimo-mokytojams>

Rytų Lietuvos mokyklos

Ilgas lietuviškos mokyklos kelias Ažulaukėje

Nesvarbu, kur kremtamos mokslo šaknys – pašto namelyje ar išnuomotos kaimo trobos koridoriuje. Svarbu, kad apskritai būtų kur. Ilgas kelias iki lietuviškos mokyklos XXI amžiaus Lietuvoje

Aušra VIRVIČIENĖ,
Ažulaukė, Vilniaus r.

Niekuomet neteko lankytis Vilniaus r. Ažulaukės senajame pašto pastate, kuriame 2004-aisiais prisiglaudė Eitminiškių vidurinės mokyklos Ažulaukės skyrius. Neteko lankytis ir senuose išnuomotuose medinių namų kambariuose, kur mažieji Vilniaus rajono gyventojai kantriai mokėsi lietuviškai. Gal ir gerai, nes užtenka pažvelgti į Gintaro Karoso, Vilniaus rajono savivaldybės tarybos nario, darytą senojo pašto – mokyklos – nuotrauką, kad gerkle aukštyn pradėtų kilti emocijų gumulas su pasvarstymais: koks amžius dabar, kelinti metai? Ar čia vis dar XX a. pradžia, ar vis tik jau XXI amžius, 2020-ieji? Tačiau sutikite, noras mokytis visais laikais ir amžiais buvo vienodas – nesvarbu, kur bus kremtamos tos mokslo šaknys – pašto namelyje ar kaimo trobos koridoriuje. Svarbu, kad apskritai būtų kur.

Į Ažulaukėje išnuomoto medinio namo vieną kambarėlį 2003-iųjų rugsėjo 1 d. mokytis lietuvių kalba atėjo penki priešmokyklinukai ir viena mokytoja. Po metų vaikų buvo jau šešiolika ir juos lavino net dvi mokytojos! Vaikučiai su pedagogėmis tuomet buvo įkurdinti senajame pašte, kuriame glaudėsi penkiolika metų...

Štai ką apie Ažulaukės mokyklėlę prieš dešimtmetį sakė viena mama Vilhelma Kazak, kurios vaikai lankė šią pradinę mokyklą: „Nors mokyklėlė labai maža, trūksta vietos, bet veiklos, kuri vyksta šioje mažoje lietuvybės salelėje, manau, galėtų pavydėti kur kas geresnes sąlygas turinčios mokyklos. O ir mums, tėveliams, labai malonu užeiti į mokyklą, kurioje galime su mokytoja aptarti ir mokymosi, ir auklėjimo klausimus, žinoti, kad čia vaikai prižiūrėti ir saugūs, klasės švarios ir tvarkingos. Norėčiau palinkėti, kad

Šiame pašto skyriaus pastate penkiolika metų glaudėsi pradinio ugdymo lietuvių kalba skyrius.
Gintaro Karoso nuotr.

Ažulaukės skyrius kuo greičiau sulauktų naujų patalpų, geresnių sąlygų, nes mokyklos kolektyvas tikrai to nusipelnė.“

Lygiai taip pat šiltus prisiminimus išsaugojo ir moksleivis Aronas Bareika, kurio pirmieji mokslo metai prasidėjo būtent senajame pašto namuke. „Visa veikla buvo vienoje klasėje. Mes ten mokėmės, sportavome ir netgi valgėme! Šiaip labai mylėjau šią vietą, nes čia jaučiausi puikiai. Tarsi kokioje trobelėje. Žinojau, kad čia mane visada pasitiks su šypsena. Kita vertus, džiaugiuosi, kad dabar mano draugai turi geresnes sąlygas mokytis. Jie turi aktų bei sporto salę, apie kurią mes visi svajodavome. Ką jau kalbėti apie valgyklą, skaityklą, spinteles... Kartais užsuku čia pasilabinti su draugais, mokytojais. Ir ką pastebiu – visa ta šiluma, kurią jaučiau sename pašto skyriaus namuke, niekur neišnyko. Esu dėkingas visiems, kurie prisidėjo prie naujos mokyklos statybos. Tikiuosi, kiekvienas, atėjęs į mokyklą, pajaus jos šilumą ir svetingumą“, – linkėjo Aronas Bareika.

Lietuviška mokykla veikė išnuomotame gyvenamajame name, kuriame pamokos vyko ir koridoriuje, ir virtuvėje

Ne tik Ažulaukės pradinis skyrius nuėjo ilgą ir nelengvą kelią, kol tapo svajonių mokykla, kaip ją dabar vadina ir vaikai, ir jų tėveliai. Eitminiškių gimnazija, kuriai ir priklauso Ažulaukės pradinio ugdymo skyrius, buvo įkurta 1996 m. Vadinosi ji tuomet Eitminiškių pradine mokykla, jai vadovavo Giedrius Krasauskas, o į ją mokytis atėjo trys mokiniai... Keletą metų mokykla buvo prisiglaudusi lenkų pagrindinės mokyklos pagalbinėse patalpose.

1999-aisiais mokykla reorganizuota į pagrindinę ir iki 2002 m. veikė išnuomotame gyvenamajame name, kuriame pamokos vyko ir koridoriuje, ir virtuvėje. Mokinių skaičius nuolat augo, todėl 2002 m. rugsėjo 1 d. duris atvėrė naujas mokyklos pastatas. Nebetelpant visiems vaikams, norintiems mokytis valstybine lietuvių kalba, 2003 m. išaugo antras korpusas, o 2004 m. visų džiaugsmui pagrindinė mokykla pertvarkyta į vidurinę mokyklą, kuri po poros metų išleido pirmąją abiturientų laidą.

2015 m. rugsėjo 1-oji Eitminiškių lietuviškos mokyklos bendruomenei ypatinga. Tą dieną 179 mokinius turėjusi mokykla tapo gimnazija.

Po ketverių metų, 2019-ųjų lapkričio 15 d., Eitminiškių gimnazija sukvietė į iškilmingą Ažulaukės pradinio ugdymo skyriaus lietuvių ugdomąja kalba naujo pastato atidarymą. „Gražu ir prasminga, kad naują mokyklos pastatą atidarome kartu su jumis“, – kreipdamasi į susirinkusiuosius ir į ministrą Algirdą Monkevičių, kalbėjo Eitminiškių gimnazijos direktorė Živilė Krasauskienė. – Didelė mūsų svajonė išsipildė.“

Naujosios mokyklos duris pravėrė ne tik jaunieji jos ugdytiniai, bet ir visi tie, be kurių pastangų ši svajonė ir liktų pleventi senajame pašto namelyje. Tai – Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministras Algirdas Monkevičius, ministerijos kancleris Tomas Daukantas, ministerijos vyriausiasis patarėjas Giedrius Krasauskas, Seimo Švietimo ir mokslo komiteto pirmininko, akademiko Eugenijaus Jovaišos padėjėja Nijolė Balčiūnienė, Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos (toliau – ŠMSM) Regioninių mokyklų skyriaus vedėjas Jonas Vasiliauskas, patarėjas dr. Mečislavas Griškevičius, ŠMSM Turto valdymo ir viešųjų pirkimų skyriaus vedėja Margarita Jakštonienė, „Vilnijos“ draugijos pirmininkas, kalbininkas habil. dr. Kazimieras Garšva, lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ pirmininkas Algimantas Masaitis, Rytų Lietuvos mokytojų sąjungos pirmininkė Danguolė Sabienė, lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ valdybos narys Vidmantas Vansavičius, Vilniaus „Šaltinio“ pagrindinės mokyklos direktorė Ona Jurgilienė, Šalčininkų Lietuvos tūkstantmečio gimnazijos direktorius Vidmantas Žilius, UAB „Priedanga“ direktorė Stanislava Michailovienė, projekto vadovė Danutė Juškienė ir projekto dalies vadovas Aleksandr Alioksa bei mokyklos statytojos UAB „Neostata“ projektų vadovė Aurelija Bagdonienė.

Neįtikėtinas sutapimas – sutikimą dėl pradinės mokyklos steigimo 2003-ųjų rugsėjo 1 d. pasirašė tuo metu LR švietimo ir mokslo ministro pareigas ėjęs A. Monkevičius. O šiandien, po šešiolikos metų pertraukos, tas pats ministras perkerpa naujos Ažulaukės mokyklos simbolinę atidarymo juostelę. Ministro žodžiais – svajonės pildosi.

„Vyksta didžiulė šio krašto kaita. Dygsta nauji namai, nuolatiniam gyvenimui atsikelia šeimos su

Naujoji ilgai vaikų, pedagogų ir tėvelių laukta Ažulaukės mokykla. Aušros Virvičienės nuotr.

Simbolinę juostelę kerpa (iš kairės): LR švietimo, mokslo ir sporto ministerijos kancleris Tomas Daukantas, Eitminiškių gimnazijos direktorė Živilė Krasauskienė, švietimo, mokslo ir sporto ministras Algirdas Monkevičius. *Aušros Virvičienės nuotr.*

vaikais. Albertas Einšteinas, vienas iškiliausių mokslininkų, sakė: žinios visada turi ribas. Ir žiniomis negalime grįsti savo ateities. Kuo galime? Vaizduote ir svajonėmis. Nes jos neturi ribų, – paprastai ir šiltai kalbėjo ministras. – Aš asmeniškai galvoju, kad šitas kraštas, kurį mes vadiname Lietuva, turi nuostabią istoriją. Kraštas patyrė daug iššūkių, labai sudėtingų istorijų, bet jis atgimė. Mano svajonė – kad šis kraštas būtų labiausiai klestintis kraštas visoje Žemės planetoje. Ar taip gali būti? Gali. Jis toks taps, tikrai taps. Bet jį tokiu padaryti gali ne Europos Sąjunga, ne kažkokie dėdės, o tik mes patys", – sakė švietimo, mokslo ir sporto ministras A. Monkevičius.

A. Masaitis: „... atvažiavome trys vyrai į tą paštą, tai aštuoniolika vaikučių sustojo tame kambaryje, dar mokytoja ir... Mes nebegalėjome įeiti. Tarpduryje stovėjome"

Vilniaus rajonas – vienas labiausiai besiplečiančių. Kaip ir minėjo ministras, atsikelia šeimos su vaikais, kuriasi naujos gyvenvietės. Ikimokyklinių įstaigų, kuriose būtų ugdoma valstybine kalba, poreikis didžiulis. Senasis Ažulaukės pašto pastatas, kuriame buvo įsikūrusi pradinė lietuviška mokyklėlė, tapo per ankštas švietimo įstaigai. Kur nebus ankštas, juk bendras plotas tebuvo vos 71 kv. m, klasės mažytės, nebuvo patalpų mokiniams sportuoti, pailsėti. Atsižvelgdama į gimnazijos bendruomenės, gyventojų prašymus, lėšų naujam mokyklos pastatui skyrė Švietimo, mokslo ir sporto ministerija. Bendra projekto vertė – 2,3 mln. eurų.

Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Regioninių mokyklų skyriaus vedėjas Jonas Vasiliauskas „Vorutos" žurnalui sakė, kad naujame pastate vietos užteks trims ikimokyklinio ugdymo grupėms, keturioms pradinukų klasėms. Bus vietos ir sportui, ir kultūros renginiams – yra sporto-aktų salė, biblioteka su skaitykla, valgomasis, įrengtos žaidimų aikštelės.

Naujojoje mokykloje ugdoma keliasdešimt ikimokyklinio amžiaus vaikų, mokosi apie 60 pradinukų. Palyginus su praėjusiais metais, vaikų skaičius Ažulaukės pradinio ugdymo skyriuje išaugo dvigubai, ypač padaugėjo ikimokyklinio amžiaus vaikų, kurie šiemet užpildė visas tris numatytas grupes. Mokykloje gali mokytis 120 mokinių, švietimo įstaiga ateityje bus pasiruošusi priimti ir daugiau pradinių klasių mokinių.

Lietuvių švietimo draugijos „Rytas" pirmininkas Algimantas Masaitis, be kurio iniciatyvų dalis lietuviškų Pietryčių Lietuvos mokyklų gyventų kur kas sunkiau nei galima numanyti, buvo sujaudintas tokios neeilinės naujos mokyklos atidarymo iškilmės.

„Šiandien mano širdyje didelė šventė, – neslėpdamas džiaugsmo, sakė A. Masaitis. – Keletą kartų teko lankytis šitame skyriuje. Taip vadinamame pašte. Atsimenu, atvažiavome trys vyrai, tai aštuoniolika vaikučių sustojo tame kambaryje, dar mokytoja ir... Mes nebegalėjome įeiti. Tarpduryje stovėjome. Tokia liūdna padėtis tęsėsi beveik dvidešimt metų. Manau, kad tėveliai buvo ir visas viltis praradę. O šiandien mes visi čia telpame, tai nenusakomai brangi, įsimintina diena ir didžiulė šventė. Tokios puikios mokyklos atidarymas. Ir joje mokosi nebe aštuoniolika vaikučių, o daug daugiau. Ateityje bus dar daugiau. Sėkmės jums visiems – ir mokinukams, ir mokytojams."

Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ pirmininkas Algimantas Masaitis. Aušros Virvičienės nuotr.

Lietuviškos mokyklos kūrėsi visur, kur tik buvo laisvų patalpų. Kultūros rūmuose, darželiuose, senose mokyklose ar pašto skyriuose, kaip kad Ažulaukė

Seimo Švietimo ir mokslo komiteto pirmininko, akademiko Eugenijaus Jovaišos padėjėja Nijolė Balčiūnienė priminė, kad šios mokyklos pradžia buvo labai sunki, dėkojo Ažulaukės bendruomenei, pedagogams, tėveliams už kantrybę, už tai, kad „taip ilgai nepabėgote iš baisaus sovietinio pašto. Patalpos buvo visiškai nepritaikytos vaikams ir mokyklai. Jūs kantriai, oriai, laukėte ir išlaukėte.“

Darius ir Aistė Janauskai, kurių sūnus Emilis Aleksandras lanko paruošiamąją priešmokyklinę grupę, o dukra Austėja – trečią klasę, pasakojo, kad kalbėjosi su draugais, kurie taip pat yra tėveliai, apie naująją mokyklą. Pokalbio metu nuskambėjo tokie žodžiai: „Tai yra svajonių mokykla. Aš niekada nepagalvodavau šių dviejų žodžių suvesti į vieną sakinį. Bet iki šiandien. Ir tikrai manau, kad jei kur nors būtų svajonių mokykla, tai ji būtų būtent tokia. Kaip Ažulaukės. Tėvelių vardu noriu padėkoti visiems, kurie prisidėjo prie šios mokyklos įkūrimo, pastatymo, atsiradimo. Mes į Ažulaukę atsikėlėme likus vos mėnesiui iki naujos mokyklos atidarymo, todėl nežinome ir nematėme, kaip buvo anksčiau. Apie mokyklėlę sename pašto pastate mes tik girdėjome. Ir girdėjome ne pačius geriausius atsiliepimus, kuriais, tiesą sakant, stebėtis ir nereikia, nes visa tai buvo tiesa. Laimė, visa tai – praeityje“, – džiaugėsi dviejų atžalų tėtis.

Vilniaus rajono savivaldybės administracijos Švietimo skyriaus vedėja Sofija Segen linkėjo, kad „mokykla bendriems tikslams vienytų mokinius, mokytojus, tėvus ir visą bendruomenę. Didžiausios sėkmės siekiant puikių mokymosi rezultatų, ugdant dorus ir veiklius valstybės piliečius, įgyvendinant taurią misiją – būti žinių erdve.“ S. Segen Ažulaukės pradinio ugdymo skyriaus bibliotekai įteikė dovanų – vaikiškų knygų.

Šalčininkų Lietuvos tūkstantmečio gimnazijos direktorius Vidmantas Žilius nuoširdžiai džiaugėsi matydamas, kaip tas „lietuviškų, regioninių mokyklų sodas vis gražėja. Mūsų Lietuvos tūkstantmečio mokykla, gimnazija, yra nauja, bet čia, Ažulaukėje, dar naujesnė, dar modernesnė. Vaikams suteiktos ypač geros sąlygos mokytis. Ir vietos bendruomenei susirinkti, šokti ir teatrą rodyti. Atsivėrė plačios galimybės. Tad visų regioninių mokyklų vadovų vardu sveikinu jūsų bendruomenę, linkiu, kad ji klestėtų, vaikų daugėtų ir kaip visada, kai atsidaro nauja mokykla, aš paprastai vežu į naujos mokyklos sodą gėlę.“

„Vilnijos“ draugijos pirmininkas, kalbininkas habil. dr. Kazimieras Garšva sakė atidžiai stebintis, kaip kuriasi naujos mokyklos Pietryčių Lietuvoje, nauji jų skyriai, ir, pasak habil. dr. K. Garšvos, „tai teikia labai daug vilčių“. Be to, kalbininkas pastebėjo, kad Ažulaukės mokyklos atidarymas sutapo ir su Vietovardžių metais, kuriuos prieš 80 metų padėjo atkurti vyresni Lietuvos kalbininkai (2019-ieji buvo paskelbti Vietovardžių metais – *aut. pastaba*). „Linkiu jums kuo geriausios sėkmės“, – sakė „Vilnijos“ draugijos pirmininkas habil. dr. K. Garšva.

Pasak Rytų Lietuvos mokytojų sąjungos pirmininkės Danguolės Sabienės, atkūrus nepriklausomą Lietuvą, buvo didžiulis entuziazmas kurti, steigti lietuviškas mokyklas. „Sovietmečiu Vilniaus rajone daugiausiai buvo mišrios mokyklos. Rusų, lenkų ir lietuvių dėstomosiomis kalbomis. Todėl noras turėti atskiras lietuviškas mokyklas buvo nenusakomas. Lietuviškos mokyklos kūrėsi visur, kur tik buvo laisvų patalpų. Kultūros rūmuose, darželiuose, senose mokyklose ar pašto skyriuose, kaip kad Ažulaukė, – beveik 30-ies metų istoriją trumpai priminė D. Sabienė. – Dabar padėtis yra pasikeitusi iš esmės. Noriu paminėti žmones, kurie prie naujų lietuviškų mokyklų kūrimo Vilniaus rajone

LR švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Regioninių mokyklų skyriaus vedėjas Jonas Vasiliauskas ir Rytų Lietuvos mokytojų sąjungos pirmininkė Danguolė Sabienė. Aušros Virvičienės nuotr.

Naujo Ažulaukės pradinio ugdymo skyriaus atidarymo proga Eitminiškių gimnazijos direktorę Živilę Krasauskienę sveikina Šalčininkų Lietuvos tūkstantmečio gimnazijos direktorius Vidmantas Žilius. Aušros Virvičienės nuotr.

Kalbininkas, „Vilnijos“ draugijos pirmininkas habil. dr. Kazimieras Garšva ir LR Seimo Švietimo ir mokslo komiteto pirmininko, akademiko Eugenijaus Jovaišos padėjėja Nijolė Balčiūnienė. Aušros Virvičienės nuotr.

buvo nuo pačių ištakų. Tai – habil. dr. Kazimieras Garšva, Algimantas Masaitis, Jonas Vasiliauskas, Giedrius Krasauskas, Nijolė Balčiūnienė, Vidmantas Vansavičius. Tai – branduolys, kuris gal tiesiogiai prie kiekvienos mokyklos statybos neprisilietė, bet kiekvienas tą branduolį sudaręs asmuo labai svariai prisidėjo prie lietuvių švietimo atsiradimo šitame krašte. Visi mes kuriame švietimą čia, kur jis itin reikalingas. Šiam kraštui, šiam kaimui, šiai bendruomenei.“

Švietimo įstaigų pastatams iš dalies atnaujinti Švietimo, mokslo ir sporto ministerija 2019 m. skyrė 9,7 mln. eurų valstybės lėšų. Atnaujinimo darbai ar mažesnis remontas atlikta iš viso 63 mokyklose, o vien šiemet užbaigti atnaujinimo darbai 5 mokyklose. Ministerijos skirtomis lėšomis modernizuotas Vilniaus r. Riešės gimnazijos Bukiškio progimnazijos skyriaus pastatas, pertvarkytos Vilniaus r. Mickūnų vaikų lopšelio-darželio patalpos, rekonstruota Vilniaus r. Rudaminos vaikų lopšelio-darželio šildymo sistema, naujai pastatytas Eitminiškių gimnazijos Ažulaukės pradinio ugdymo skyrius. Visose šiose švietimo įstaigose įkurtos ir papildomos ikimokyklinio ugdymo grupės lietuvių kalba.

Švietimo, mokslo ir sporto ministerija, nevyriausybinės organizacijos, švietimo draugijos, labdaros ir paramos organizacijos, fondai, mūsų tautiečiai iš Jungtinių Amerikos Valstijų ir daug kitų iškilių asmenų deda visas pastangas, kad Pietryčių Lietuvoje jaunoji mūsų valstybės karta galėtų mokytis valstybine lietuvių kalba. Aš taip pat viliuosi ir svajoju, kaip ir ministras A. Monkevičius, kad artimoje ateityje publikacijų apie tai, kad Lietuvos Respublikoje vaikai neturi, kur ugdytis valstybine lietuvių kalba, rašyti nebereikės.

Iš kairės: LR Seimo Švietimo ir mokslo komiteto pirmininko, akademiko Eugenijaus Jovaišos padėjėja Nijolė Balčiūnienė, Ažulaukės pradinio ugdymo skyriaus moksleivių tėveliai Aistė ir Darius Janauskai. Aušros Virvičienės nuotr.

Dovanėlės Pietryčių Lietuvos mokykloms

Irma STADALNYKAITĖ,
Trakai

Baigiantis 2019-iesiems šešiasdešimtį Pietryčių Lietuvos pradinių mokyklų ir darželių kaip ir kasmet aplankė labai laukiami svečiai. Tie svečiai – tai lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ atstovai, atvykę su Tautos fondo (JAV) kalėdinėmis dovanomis.

Tokios „Ryto“ draugijos pirmininko Algimanto Masaičio ir draugijos narių kelionės po lietuviškas Pietryčių Lietuvos ugdymo įstaigas tampa tradicija – pirmieji pradinukai jų dovanėles gavo 2006 m. Tuomet buvo išdalyta 2 200 dovanėlių, įsigytų parėmus Tėvynės sąjungai-Lietuvos krikščionims demokratams, vėliau kalėdinių dovanėlių teikimo iniciatyvą ėmė remti Tautos fondas, Cingų labdaros fondas, Bronislavos ir Stepo Jarembauskų švietimo fondas (Australija). Pastaraisiais metais jaučiamas ypatingas Tautos fondo

Vilniaus r. Veriškių pradinėje mokykloje (iš kairės) Algimantas Masaitis, direktorė Dalia Peciūnienė, priešmokyklinukų mokytoja Jolanta Kaušinienė, doc. dr. Gediminas Kazėnas.
Doc. dr. Gedimino Kazėno nuotr.

Renovuotas Kabiškių lopšelio-darželio pastatas (Vilniaus r., Didžiųjų Kabiškių k.). Doc. dr. Gedimino Kazėno nuotr.

Baltosios Vokės pradinėje mokykloje. Doc. dr. Gedimino Kazėno nuotr.

dėmesys, o nuo 2016 m. vien tik jis skiria paramą šiai ugdytinių labai laukiamai iniciatyvai. 2017 m. šv. Kalėdų proga darželinukams, ikimokyklinukams ir priešmokyklinukams buvo išdalyta 2 665, 2018 m. – 3 143, o 2019 m. – 3 235 knygutės su įvairiomis užduotėlėmis. Šios knygelės – ne tik patrauklios mažųjų akiai, iliustruotos mielais, spalvotais paveikslėliais, bet ir, ugdytojų teigimu, atitinkančios vaikų amžių, lavinančios jų pažinimo, skaičiavimo, tyrinėjimo gebėjimus, skatinančios kūrybiškumą, supažindinančios su skaičiais, abėcėle, metų laikų kaita ir pan.

Vis dėlto Tautos fondas ir „Ryto“ draugija būsimus mokinukus nudžiugina ne tik per šv. Kalėdas. Nuo 2006 m. Tautos fondas skiria lėšų prasidedant mokslo metams teikiamoms dovanoms ikimokyklinukams ir pradinių klasių mokinukams. Vaikams dovanojamos kuprinės su mokymosi priemonėmis – sąsiuviniais linijomis, langeliais, piešimo albumais, pieštukais, akvarele, flomasteriais, rašymo priemonėmis ir kt. 2018 m. buvo įteikta 750, o 2019 m. – 800 kuprinių su mokslo pradžiai būtiniausiais daiktais. „Ryto“ draugijos pirmininkas A. Masaitis sakė, kad paprastai būsimieji mokinukai kuprinėse randa iki aštuoniolikos įvairių mokymosi priemonių, kurių, kaip teigia mokytojai, užtenka porai mėnesių. Tai ne tik džiaugsmas mokiniams, mokytojams, bet ir pagalba tėveliams, į mokyklą išlydintiems savo jau paaugusias atžalas – pirmaklasius.

Tegul sėkmė ir nuoširdi padėka už paramą Pietryčių Lietuvos ugdymo įstaigoms, mokytojams, mokiniams ir jų tėvams lydi Tautos fondo, jam aukojančių asmenų ir lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ kelius ir darbus!

Kvadrato turnyras Riešės gimnazijoje

Kvadrato turnyro „Sausio šerkšnas 2020“ dalyviai. Andrėjos Navardauskaitės nuotr.

Gustė GRIZEVIČIŪTĖ,
Vilniaus r. Riešės gimnazijos IIIa kl. mokinė,
Vytautas GARŠVA,
Vilniaus r. Riešės gimnazijos kūno kultūros mokytojas

2020 m. sausio 23–24 d. Riešės gimnazijoje vyko kvadrato turnyras „Sausio šerkšnas 2020“, kuriame dalyvavo 160 mokinių iš septynių Lietuvos gimnazijų.

Turnyro metu atskirose grupėse varžėsi 2007 ir 2009 m. gimę mokiniai iš Vilniaus rajone esančių Riešės, Avižienių, Maišiagalos Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo, Paberžės šv. Stanislavo Kostkos, Paberžės „Verdenės“ gimnazijų, Riešės gimnazijos Bukiškio progimnazijos skyriaus ir Širvintų r. Musninkų Alfonso Petrulio gimnazijų. Geriausių rezultatų šįkart pasiekė jaunieji sportininkai iš Riešės, Musninkų ir Maišiagalos.

Toks turnyras įvyko pirmą kartą, bet tikimės, kad jis taps tradiciniu. Turnyrą finansavo Sporto rėmimo fondas, už jo skirtas lėšas sportininkai buvo pamaitinti, taip pat nei vienas iš jų neliko be apdovanojimų. Visi jie grįžo namo su medaliais, papuoštais trispalve juostele.

Kvadrato turnyre „Sausio šerkšnas 2020“ geriausiai pasirodžiusių komandų treneriai. Andrėjos Navardauskaitės nuotr.

Vasaros atgarsiai Turgeliuose

... Tikrosios vertybės nekinta. Kas sykį jau buvo tiesa, tas liks tiesa per amžius. Be to, tiesų nedaug, ir visos jos labai paprastos. Jei jas žinai – nieko kito nereikia, norint teisingai bet kokiais laikais išspręsti kokią nori problemą.
K. Vonegutas

Turgelių „Aistuvos“ gimnazijos mokiniai kartu su mokiniais iš Jungtinių Amerikos Valstijų, Graikijos ir Lenkijos dalyvavo Dvarčėnų dvare vykusioje tarptautinėje vertybių ugdymo stovykloje „Mums rūpi“. JAV AMBASADOS NUOTR.

Rasa MIDVERIENĖ,
Šalčininkų r. Turgelių „Aistuvos“ gimnazijos anglų kalbos mokytoja

Šiais mokslo metais Turgelių „Aistuvos“ gimnazijos mokiniai kartu su Jungtinių Amerikos Valstijų, Graikijos ir Lenkijos mokiniais jau trečią kartą turėjo galimybę dalyvauti Alytaus rajone esančiame Dvarčėnų dvare vykusioje tarptautinėje vertybių ugdymo stovykloje „Mums rūpi“. Šioje stovykloje visą savaitę mokiniai ne tik smagiai leido laiką prie gražaus ežero, vakarais susiburdavo prie laužo, bet ir diskutavo labai rimtomis temomis: mūsų šalys, kalbos, demokratijos principai, vertybės, teisės ir atsakomybės, mūsų planeta, jos ateitis. Nors tai buvo vasaros stovykla, atostogų metas, bet kiekviena diena buvo labai įtempta ir kupina įdomių veiklų.

Kalėdinės popietės „Tesušyla širdys“ dalyviai. RASOS MIDVERIENĖS NUOTR.

Sugrįžę į gimnaziją po vasaros atostogų mokiniai turėjo ypatingą užduotį – pasirinkus Turgelių bendruomenei aktualią problemą, įgyvendinti socialinį projektą. Daug svarstyta, diskutuota ir suprasta, kad būtina iškelti pagyvenusių žmonių aktualijas. Turgeliai – mažas miestelis Lietuvos pietryčiuose. Čia gyvena 520 žmonių, 270 iš jų – pagyvenę žmonės, iš kurių 17 yra vieniši. Mokiniai nusprendė surinkti šioje bendruomenėje nepastebimų žmonių gyvenimo istorijas ir sudėti jas į trumpą dokumentinį filmą.

Du mėnesius vyko įdomus kūrybinis darbas su konsultante, režisiere Aiste Žegulyte. Mokiniai mokėsi filmo kūrimo pradmenų – filmavo, kalbino senolius, montavo surinktą medžiagą, įgarsino tekstą anglų kalba, rašė titrus. Šių kūrybinių dirbtuvių rezultatas – 15 minučių filmas „Turgelių mozaika“.

Pirmasis filmo pristatymas įvyko gruodžio 5 d., jis pristatytas Turgelių „Aistuvos“ gimnazijos bendruomenei. Gruodžio 6 d. filmas pristatytas respublikinėje mokinių anglų kalbos konferencijoje Kuršėnuose.

Pokalbiai su senoliais paskatino suorganizuoti ir kalėdinę popietę „Tesušyla širdys“ Turgelių laisvalaikio salėje. Laisvalaikio salėje gruodžio 18 dieną mokiniai susirinko kartu su seneliais, močiutėmis ir minėto filmo veikėjais. Kalėdinė popietė prasidėjo Turgelių „Aistuvos“ gimnazijos direktorės Aušros Voverienės sveikinimu ir filmo pristatymu. Tai buvo jautrios akimirkos – filmas sukėlė daug įvairių emocijų bendruomenei, susirinkusiai tą dieną pabūti kartu. Po filmo pristatymo visi kartu kūrė šventinę nuotaiką, gamindami kalėdinius žaisliukus, šokdami ir dainuodami. ■

Rytų Lietuvos mokytojai

Mokytoja Julija Trainavičiūtė-Januševičienė

Valentas ŠIAUDINIS,
Vilnius

Mokytoja Julija Trainavičiūtė-Januševičienė gimė 1921 m. Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte, Gardino apskrityje, Beržtų valsčiuje, Ašašninkų kaime. Pagal dabartinį administracinį suskirstymą – Lietuvos Respublikoje, Varėnos r., Marcinkonių sen., Ašašninkų k. 1939 m. ji baigė Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnaziją ir tais pačiais metais įstojo į Stepono Batoro universitetą studijuoti istorijos. 1939-ieji žymi svarbias permainas ne tik J. Trainavičiūtės, bet ir Lietuvos politiniame bei mokslo gyvenime.

1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietijos kariuomenė įsiveržė į Lenkiją ir prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, o rugsėjo 19 d. Sovietų Sąjungos Raudonoji armija užėmė Vilnių ir Vilniaus kraštą. Remiantis spalio 10 d. pasirašyta Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutartimi, Vilnius ir dalis Vilniaus krašto buvo grąžinta Lietuvai, o lapkričio 29 d. Lietuvos kariuomenė įžengė į Vilnių ir dalį Vilniaus krašto. Atgavus Vilniaus kraštą, per 1939 m. gruodį ir 1940 m. sausį Vilniaus Stepono Batoro universitetas buvo pertvarkytas į universitetą dėstomąja lietuvių kalba, studijos jame prasidėjo sausio 22 d. Savo ruožtu Julija Trainavičiūtė buvo priimta į pavadinimą pakeitusį Vilniaus universitetą. Deja, vasarą SSRS okupavus

Vilniaus I berniukų gimnazijos Va klasės mokiniai egzaminų metu. Centre klasės auklėtoja Julija Trainavičiūtė. NUOTR. IŠ VALENTO ŠIAUDINIO ASMENINIO ARCHYVO

Lietuvą, Vilniaus universitetas buvo pertvarkytas pagal sovietinių universitetų pavyzdį ir turėjo keturis fakultetus (Humanitarinių mokslų, Teisės, Ekonomikos, Matematikos ir gamtos), Vokietijos okupacijos metais šie pertvarkymai panaikinti, 1943 m. universitetas uždarytas, o 1944 m. vėl atkurtas.

J. Trainavičiūtė buvo kilusi iš gausios šeimos, jos tėvas – Motiejus Trainavičius. 1944 m. rudenį Beržtų NKVD kareiviai prie namų nušovė Julijos tėvelį ir broliuką Praną, o 1951 m. spalio 2 d. kitus dvylika šeimos narių išvežė į Sibirą, Krasnojarsko kraštą.

J. Trainavičiūtė vokiečių okupacijos metu, 1942–1944 m., mokytojavo Gardino lietuvių progimnazijoje. Kai 1944 m. liepos mėnesį frontas nudundėjo į Vakarus, mokyta Julija kurį laiką pagyveno tėviškėje, o 1945 m. rudenį išvyko į Vilnių ir įsidarbino Vilniaus I berniukų gimnazijoje istorijos mokytoja. Tuo pačiu metu grįžo studijuoti į Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakultetą. 1945 m. Julija mokė IV gimnazijos klasę, o po metų ir V gimnazijos klasę. Toje klasėje mokiausi ir aš, Valentas Šiaudinis. Ji buvo ir mano klasės auklėtoja.

Mokytoja J. Trainavičiūtė pamokos pradžioje sklandžiai, patraukliai pasakodavo, o mes net išsižioję klausydavomės. Baigusi pasakoti, sutrumpintai padiktuodavo, o mes užsirašydavome kas ant vyniojamojo popieriaus, kas žurnalų paraštėse, nes sąsiuvinių nieks neturėjo. Pamokų metu drausmė buvo ideali, nes mes gerbėme mokytoją už istorijos žinias ir sugebėjimą jas perteikti.

1947 m. rudenį mokytoja nebeatėjo mūsų mokyti. Iš neoficialių šaltinių sužinojome, kad 1947 m. rugsėjo 16 d. NKVD ją suėmė ir apkaltino, kad ji kartu su gimnazijos laikų drauge Lietuvos partizanus aprūpindavo medikamentais.

Julija Trainavičiūtė prie Vilniaus universiteto centrinio įėjimo durų, 1945 m. Nuotr. iš „Vorutos“ redakcijos archyvo

1948 m. balandžio 27 d. Ypatingasis pasitarimas nuteisė ją septyneriems metams lagerio ir penkeriems metams tremties. Kalėjo Mordovijoje, Dubrovlago lageryje. Ten susipažino su politiniu kaliniu Liudu Januševičiumi ir už jo ištekėjo. 1956 m. jiems gimė dukrytė Laima Januševičiūtė, ji suaugusi ištekėjo ir tapo Vitkauskiene.

Visiems, nors ne visiems kartu, sugrįžus į Lietuvą, Julija ir Liudas susilaukė antrosios dukrytės Aldonos. Julija Januševičienė įsidarbino istorijos mokytoja Šiaulių rajone ir tuo pačiu metu tęsė studijas Vilniaus universiteto neakivaizdiniame skyriuje. Po kurio laiko baigė Vilniaus universitetą, persikėlė į Druskininkus ir dirbo mokytoja iki pensijos. Puiki pedagogė J. Januševičienė mirė 2002 m., palaidota Druskininkuose. ■

Pelesos ir Gardino lietuviai – prie pastato, kuriame 1942–1943 m. veikė Gardino lietuvių gimnazija, 1995 m. Nuotr. iš „Vorutos“ redakcijos archyvo

Valstybinė lietuvių kalba

„Talka kalbai ir tautai“ siūlo pereiti prie mokymo valstybine lietuvių kalba visose Lietuvos mokyklose

Sausio 14 d. visuomenininkai kreipėsi į Lietuvos Respublikos Prezidentą ir paprašė jo inicijuoti Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimus taip, kad Lietuvos tautinių bendrijų bendrojo lavinimo mokyklose būtų pereita prie mokymo lietuvių kalba.

Piliečių asociacijos „Talka kalbai ir tautai“ rašte teigiama, kad Lietuvos tautinių bendrijų mokyklose tebetęsiama sovietmečiu įdiegta ydinga kalbinės izoliacijos politika, dėl kurios jų absolventai negali lygiomis teisėmis konkuruoti su mokyklas valstybine mokomąja kalba baigusiais absolventais – tai didina tautinių mažumų socialinę atskirtį Lietuvos darbo rinkoje ir yra svari priežastis emigruoti.

Visuomenininkai pasiūlė sekant Latvijos Respublikos pavyzdžiu keisti LR švietimo įstatymą taip, kad Lietuvos tautinių bendrijų bendrojo lavinimo mokyklose būtų pereita prie mokymo lietuvių kalba nuo 2021–2022 mokslo metų (išskyrus tautinių bendrijų kalbos ir literatūros bei jų kultūros pamokas).

Pareiškime rašoma, kad „dėl kalbos barjero ne visų Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklų absolventai turi vienodas galimybes gauti aukštąjį mokslą Lietuvoje ir visaverčiai įsitraukti į valstybės gyvenimą, nes mokyklose mokomosiomis tautinių bendrijų kalbomis neįgyja pakankamų lietuvių kalbos žinių. Tai liudija ir nuolatinės apeliacijos dėl privalomojo valstybinės kalbos brandos egzamino sąlygų palengvinimo. Daugelyje pasaulio šalių mokyklos mokomąja tautinių bendrijų kalba yra sekmadieninės, t. y. papildomos, o visose vidurinėse mokyklose ir gimnazijose mokoma valstybine kalba. Sprendžiant Lietuvos tautinių bendrijų problemas atkreiptinas dėmesys į kaimyninę Latviją, kuri mums istoriškai yra artimiausia šalis, Latvijoje neseniai sėkmingai ėmė veikti viena geriausių Europos Sąjungoje pripažinta tautinių bendrijų švietimo sistema. Latviškame švietimo modelyje numatoma, kad tautinių bendrijų vaikai pradėtų mokytis savo gimtąja kalba, o palaipsniui vis daugiau dalykų būtų imta mokyti valstybine kalba, kad baigę vidurines mokyklas tautinių bendrijų vaikai įgytų lygias galimybes su visais Latvijos absolventais.“

„Talkos kalbai ir tautai“ pirmininkas Gintaras Karosas atkreipia dėmesį į tai, kad „Latvijos Seimas (*Saeima*) 2018 m. kovą priėmė Švietimo įstatymo ir įstatymo „Dėl bendrojo ugdymo“ pataisas, pagal kurias 2019–2020 mokslo metais tautinių bendrijų mokyklose vidurinio ugdymo pakopoje bus pradėtas tolygus perėjimas prie ugdymo tik latvių kalba. Pradedant 2021–2022 mokslo metais, visi 10–12 klasių moksleiviai visus dalykus jau turės mokytis latvių kalba, bet tautinių bendrijų vaikams bus užtikrinta galimybė toliau mokytis gimtosios kalbos ir literatūros, jų tautinės mažumos kultūros bei istorijos gimtąja kalba.“

„Pasiteisinusią latviškąją praktiką siūlome įdiegti ir Lietuvoje. Lietuvos tautinių bendrijų istorija yra glaudžiai susijusi su Lietuva, todėl ugdymas meilės tėvynei Lietuvai dvasia atstatytų istorinę tiesą“, – pabrėžia „Talkos kalbai ir tautai“ pirmininkas Gintaras Karosas.

Visuomenininkai siūlo tokią Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo Nr. I-1489 30 straipsnio *Teisė mokytis valstybine kalba* pakeitimo redakciją: „Sudarant galimybę gerai išmokti valstybinę kalbą, gauti kokybišką išsilavinimą ir lygias galimybes mokytis, gyventi ir dirbti nepriklausomoje demokratinėje Lietuvos Respublikoje, nuo 2020 m. rugsėjo 1 d. visose valstybinėse mokyklose pradėti mokyti valstybine kalba: 1–6 klasėje mažiausiai 50 proc. dalykų, 7–9 kl. – 80 proc., 10–12 kl. – visus dalykus (išskyrus gimtąją kalbą ir literatūrą).“

Piliečių asociacijos „Talka kalbai ir tautai“ tarybą sudaro žinomi Lietuvos kalbininkai, mokslininkai, dvasininkai, visuomenės ir kultūros veikėjai.

Piliečių asociacijos „Talka kalbai ir tautai“ informacija

Valstybinės kalbos saugumas yra valstybės saugumas

Pokalbis su Lietuvių kalbos instituto vyriausiuoju mokslo darbuotoju habil. dr. Kazimieru GARŠVA

Šiemet pradedame leisti „Vorutos“ žurnalą, o kokie 2020-ieji bus Jums, „Vilnijos“ draugijai, kokie Jūsų planai?

Šie metai labai svarbūs kiekvienam Lietuvos Respublikos piliečiui. Įvykiai, vykę prieš 100 metų, nulėmė valstybės, tautos ir daugelio mūsų gyvenimus. Kadangi tada etninių lietuvių žemių plotai pagal galimybę suvienyti. Lietuvos Respublikos Seimui tuos metus pasiūliau skelbti ir Lietuvos vienybės (vienijimo) metais (žr. 1 pav.):

Prašome 2020 metus paskelbti Lietuvos vienybės metais. Prieš 100 metų Lietuvos pergale baigėsi Laisvės kovos dėl nepriklausomybės ir valstybės sienų, nulėmusios taikų tolimesnį Pirmosios ir Antrosios Lietuvos Respublikų gyvavimą;

1920 m. liepos 12 d. pasirašyta taikos sutartis su Rusija, nustačiusi valstybių sieną prie Breslaujos, Maladečinos, Sokulkos;

1920 m. spalio 7 d. Suvalkų sutartimi su Lenkija Lietuvai pripažintas Vilnius. Sutartį spalio 9 d. Lenkija sulaužė ir okupavo ilgaamžę istorinę Lietuvos sostinę Vilnių bei etnines lietuvių žemes, taip suvienijusi lietuvius sostinei vaduoti ir valstybei stiprinti;

1920 m. lapkričio 19–23 d. gindama savo Tėvynę, Lietuvos kariuomenė laimėjo lemiamus mūšius su vadinamąja L. Želigovskio kariuomene prie Širvintų ir Giedraičių;

1920 m. lapkričio 29 d. Kaune pasirašytos Lietuvos ir Lenkijos paliaubos;

1920 m. nuo gegužės 15 d. tęsė darbą Steigiamasis Seimas.

Minėtinas ir Sąjūdžio „Į Lietuvą“ 80-metis, kuris surinktais gyventojų parašais ir agitacija keltis į Lietuvos Respubliką 1940 m. padėjo prijungti prie Lietuvos Švenčionių kraštą ir Druskininkų, Dieveniškių apylinkes (žr. A. Karmonas. „Nutylėtas sąjūdis „Į Lietuvą“. – „Voruta“, 2018, Nr. 12 (854); 2019, Nr. 1 (855).

Į Lietuvos Respublikos Seimo Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos posėdį nebuvau kviečiamas, nors tuo metu buvau Seime. Siūlymas nepagrįstai buvo atmestas, nors jis svarbesnis už daugelį patvirtintų metų minėjimų (jų patvirtinta apie 10). Dabar šias svarbias datas teks minėti savarankiškai ir derintis prie Lietuvos Steigiamojo Seimo šimtmečio, nes be Širvintų, Giedraičių pergalių to Seimo nebūtų likę. Minėti klausimai derinasi ir su Marijos Alseikaitės-Gimbutienės minėjimu: ji buvo ir Vilniaus krašto lietuvių sąjungos narė, labai mylėjo Vilnių, o jos tėvas ir mirė, slapta važiuodamas jos lankyti į pavergtą ilgaamžę istorinę Lietuvos sostinę. Svarbiausias mūsų renginys vyktų apie lapkričio 7 dieną, paminint Suvalkų sutarties šimtmetį ir Lietuvos pastangas integruoti istorinę sostinę Vilnių.

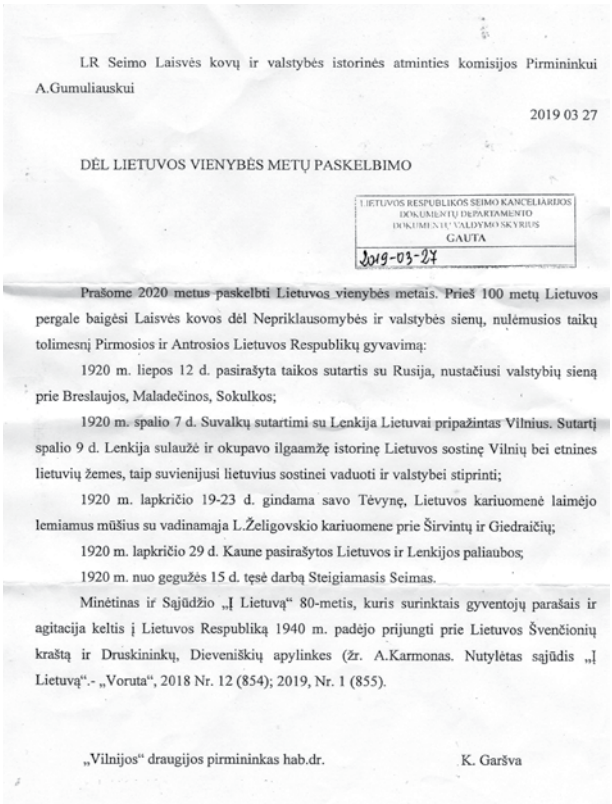

LR Seimo Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos Pirmininkui A.Gumuliauskui

2019 03 27

DĖL LIETUVOS VIENYBĖS METŲ PASKELBIMO

LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMO KANCELIARIJOS DOKUMENTŲ DEPARTAMENTO DOKUMENTŲ VALDYMO SKYRIUS GAUTA 2019-03-27

Prašome 2020 metus paskelbti Lietuvos vienybės metais. Prieš 100 metų Lietuvos pergale baigėsi Laisvės kovos dėl Nepriklausomybės ir valstybės sienų, nulėmusios taikų tolimesnį Pirmosios ir Antrosios Lietuvos Respublikų gyvavimą:

1920 m. liepos 12 d. pasirašyta taikos sutartis su Rusija, nustačiusi valstybių sieną prie Breslaujos, Maladečinos, Sokulkos;

1920 m. spalio 7 d. Suvalkų sutartimi su Lenkija Lietuvai pripažintas Vilnius. Sutartį spalio 9 d. Lenkija sulaužė ir okupavo ilgaamžę istorinę Lietuvos sostinę Vilnių bei etnines lietuvių žemes, taip suvienijusi lietuvius sostinei vaduoti ir valstybei stiprinti;

1920 m. lapkričio 19-23 d. gindama savo Tėvynę, Lietuvos kariuomenė laimėjo lemiamus mūšius su vadinamąja L.Želigovskio kariuomene prie Širvintų ir Giedraičių;

1920 m. lapkričio 29 d. Kaune pasirašytos Lietuvos ir Lenkijos paliaubos;

1920 m. nuo gegužės 15 d. tęsė darbą Steigiamasis Seimas.

Minėtinas ir Sąjūdžio „Į Lietuvą“ 80-metis, kuris surinktais gyventojų parašais ir agitacija keltis į Lietuvos Respubliką 1940 m. padėjo prijungti prie Lietuvos Švenčionių kraštą ir Druskininkų, Dieveniškių apylinkes (žr. A.Karmonas. Nutylėtas sąjūdis „Į Lietuvą“.- „Voruta“, 2018 Nr. 12 (854); 2019, Nr. 1 (855).

„Vilnijos“ draugijos pirmininkas hab.dr. K. Garšva

1 pav. LR Seimo Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos pirmininkui Arūnui Gumuliauskui 2019 m. kovo 27 d. pateikto „Vilnijos“ draugijos pirmininko habil. dr. Kazimiero Garšvos rašto „Dėl Lietuvos vienybės metų paskelbimo“ faksimilė

Tas valstybės datas galėtų ir turėtų paminėti įvairūs kultūros centrai.

Žinoma, ir mokyklos, ir bibliotekos, ir valstybės išlaikomi kultūros centrai. Bet vieno kultūros centro direktorius per mano gimtadienį minėjo ne mano tyrinėjimus ir nuopelnus, o vaikščiojo su Lenkijos vėliavomis ir sakė dirbąs Lenkijai. Jo viršininkas (vieno Lenkų sąjungos skyriaus pirmininkas) irgi ten džiaugsmingai žygiavo ir kaip Lietuvai prisiekęs valdininkas ir katalikas pavaldinio net neklausė, kodėl tada iš Lietuvos imi pinigus (algai, projektams ir t. t.), jei dirbi kitiems? Tos pačios partijos ir sąjungos narė Vilniaus rajono merė minėjo Armijos Krajovos bandymą okupuoti Vilnių ir kvietė mokinius eiti Lietuvos okupantų keliais. Tai aprašė „Vilniaus krašto savaitraščio" lenkiško leidinio priedas „Rota" (lietuviškame leidinyje jis nepateikiamas, bet, kad ir kaip bebūtų keista, niekas iš Lietuvos piliečių lenkų tuo taip pat nesistebėjo).

Pagal mokinių skaičių lenkiškų gimnazijų yra dvigubai daugiau negu lietuviškų. Jose niekur nemokoma vietos lenkų gimtosios gudų kalbos. Prioritetiškai tas mokyklas remia ir Lietuva, ir Lenkija, todėl neseniai greta atsikūrusioms Pietryčių Lietuvos lietuviškoms mokykloms sudėtinga išsilaikyti – apie pusė buvo uždarytos. „Vilnijos" draugija ir kitos Lietuvai lojalios organizacijos daugiakalbių seniūnijų švietimo įstaigas daug kartų siūlė perimti į Švietimo ir mokslo ministerijos tiesioginį pavaldumą dėl to, kad būtų aukštesnė mokymo kokybė ir visos mokyklos turėtų lygias darbo sąlygas. Labai vertinga Tautos fondo ir kitų organizacijų parama švietimo įstaigoms, bet jos negali ir neprivalo ištaisyti valstybės klaidų.

„Vorutoje", „Alke" ir kitur buvo skelbta kritinių pastabų, kodėl už Lietuvos mokesčių mokėtojų lėšas Pietryčių Lietuvai reikia retransliuoti šešias Lenkijos televizijas, naujausia jų – *TVP Wilno*. Kokia Jūsų nuomonė šiuo klausimu?

Naujai Lietuvos Respublikos Vyriausybei linkime peržiūrėti šią nepagrįstą programą. Jos nežiūri ir dalis lenkų, kurie namie kalba gudiškai (*po prostu*), nes jiems rusų kalba suprantamesnė. Prie Pabradės, Ignalinos ir kitur ji trukdo ir visiems kitiems gyventojams, kurie nori gauti jiems artimesnę ir aktualesnę Lietuvos Respublikos informaciją. Valstybinės kalbos įstatymo 14, 19 straipsniai skelbia, kad oficialios, sunormintos vietovardžių lytys Lietuvos Respublikoje rašomos valstybine kalba. Neautentiškos, Rusijos caro okupacijos laikais suslavintos formos nevartotinos, jos mums primena ne vieną okupaciją. Pietryčių Lietuva nuo seno buvo ir yra lietuvių, o ne lenkų, gudų ar kieno nors kito etninės žemės, todėl čia nėra ir slaviškų tradicinių vietovardžių. Jie nauji, susidaryti iš lietuviškų formų, jas iškraipant, pritaikant prie svetimų kalbų ar net išverčiant į jas.

Siuntėme Jums klausimų šia tema. Gal galėtumėte plačiau pakomentuoti Lietuvos vardyno rašybą?

Lietuvos vietovardžiai, asmenvardžiai Lietuvoje rašomi autentiškomis formomis lietuvių kalbos abėcėle. Užsienyje rašant Lietuvos vardyną kitų valstybių kalbomis jį galima atitinkamai transkribuoti, bet ne iškraipyti. Plačiau tai bus aprašyta kituose mano leidiniuose.

Lenkija iki šiol neatsisakė neteisėto spaudimo Lietuvai vartoti Lenkijos abėcėlę. Pažeisdami Lietuvos Konstituciją, įstatymus, su tuo bando sutikti dalis mūsų valdininkų. Š. m. sausio 14 d. Lietuvos užsienio ministras tuo klausimu tarėsi su Valstybinės lietuvių kalbos komisijos pirmininku, o sausio 16 d. – su Lenkijos užsienio ministru. Jiems nebuvo įdomu lietuviškos mokyklos ir raidės, o tik lenkiškos mokyklos ir lenkiškos raidės. Nesidomėjo, kaip iš *Čepo* atsirado *Čeputis* (su lietuviška mažybine-malonine priesaga *-ut-*), o toliau – *Čep-ut-ovič* (= *Čeputavičius*). Jiems buvo visiškai neįdomu, kad Lenkijoje lietuviškų mokyklų sumažėjo penkis kartus, kad etninėse lietuvių žemėse ten sparčiai nyksta seniausia indoeuropiečių kultūra, kad niekur išnykusi lietuvių kultūra už Lietuvos Respublikos ribų niekaip neprisimenama ir neįamžinama.

Neatsisakyta sumanymo sulenkinti ir Lenkijos abėcėle rašyti Lietuvos vietovardžių (autobusai Vilniaus, Šalčininkų rajonuose jau seniai tokie važinėja), asmenvardžių (tikrinių vardų), o tada reikalauti ir regioninės lenkų kalbos. Valstybinės kalbos saugumas yra valstybės saugumas. Visi turėtų tai geriau suprasti ir vertinti.

2019 m. gruodį gautas ir žiniasklaidos išreklamuotas Europos Komisijos atstovės raštas Lietuvos Respublikai dėl asmenvardžių rašybos yra neteisėtas ir neetiškas, nes 2011 m. gegužės 12 d. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas byloje *Wardyn / Vardyn prieš Lietuvą* atmetė Lietuvos pilietės, vadinamojo Europos žmogaus teisių fondo dabartinės pirmininkės skundą dėl šios pavardės rašybos ir esą Europos Sąjungos teisės laisvai judėti pažeidimo bei dėl tariamo Lietuvos Respublikos ir Europos Sąjungos teisės normų konflikto ir nurodė, kad pagal Europos Sąjungos teisę vardų ir pavardžių įrašų civilinės būklės aktuose teisinis reguliavimas priklauso Europos Sąjungos valstybių kompetencijai (žr. E. Kuzborska, *Teisinė tautinių mažumų padėtis Lietuvoje*, V., 2012, p. 174–176).

Primintinas LR Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 10 d. sprendimas: nepakankamai integravęsi į Lietuvos visuomenę piliečiai nėra visaverčiai pilietinės bendruomenės nariai ir negali priimti valstybinės reikšmės sprendimų (5 punktas). Ne Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos kompetencija yra keisti valstybinės lietuvių kalbos funkcijas ir sistemą, reglamentuotas Valstybinės kalbos įstatymo 2, 4, 15, 19 straipsniuose. Lygiai kaip ministerija neturi teisės ignoruoti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 14, 28, 29 straipsnių, kuriuos asmenvardžių rašybos aspektu ne kartą yra išaiškinęs Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. Dėl šių priežasčių Teisingumo ministerija turi atsisakyti planų keisti asmenvardžių rašybą reglamentuojančius aktus.

2018–2022 m. valstybinės kalbos politikos gairių 27 punktas skelbia, kad vardyno norminimas grindžiamas onomastikos mokslo tyrimais, kurių didžioji dalis atliekama Lietuvių kalbos institute. Tai paaiškina tą faktą, kodėl neretai įvairios institucijos ir žiniasklaida pateikia iškreiptas asmenvardžių rašybos principų interpretacijas (pvz., 2019 m. gruodžio 23 d. LRT laida apie asmenvardžius), nes duomenų apie vardyną teiraujasi ne vardyno specialistų, ne Valstybinės lietuvių kalbos komisijos narių, ne „Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos“ autorių, o prašalaičių.

Prašytume pagal įstatymus padėti išlaikyti tradicinę lietuvių kalbos sistemą.

Kalbėjosi
Juozas VERCINKEVIČIUS,
Trakai

PATVIRTINTA Lietuvių švietimo draugijos ,,Rytas“
valdybos 2011 m. vasario 10 d. nutarimo prot. Nr. 1

Stanislovo Rapolionio premijos skyrimo NUOSTATAI

1. Vienas ryškiausių XVI a. Lietuvos šviesuolių buvo Stanislovas Rapolionis, kilęs iš Eišiškių apylinkių, profesoriavęs Karaliaučiaus universitete, senosios lietuvių raštijos kūrėjas, kultūros veikėjas. Stanislovo Rapolionio darbai skatinamai veikė kitus lietuvių raštijos pradininkus.

2. Lietuvių švietimo draugija ,,Rytas“ skiria kasmetinę Stanislovo Rapolionio premiją.

PREMIJOS SKYRIMO TIKSLAS

3. Skatinti mokytojų, kultūros ir meno veikėjų literatūrinę veiklą, tautinį ugdymą, Pietryčių Lietuvos istorinės praeities studijavimą.

PREMIJOS SKYRIMO SĄLYGOS

4. Kūrybiniai darbai ir mokyklų bendruomenių bei nevyriausybinių organizacijų siūlymai premijai gauti pateikiami Lietuvių švietimo draugijos ,,Rytas“ valdybai iki balandžio mėnesio 20 dienos adresu:

Juodžių g. Nr. 26-1,
Marijampolis,
LT-13210, Vilniaus r.

5. Premija įteikiama kasmet gegužės mėn. (S. Rapolionio mirties data) Šalčininkų r. Eišiškių Stanislovo Rapolionio gimnazijoje.

6. Laureatas apdovanojamas Lietuvių švietimo draugijos ,,Rytas“ diplomu ir pinigine premija.

Nors Vilniaus rajono savivaldybė ir neigia Vilniaus rajono tarybos opozicijos priekaištus, tačiau rimtų argumentų atsikirsti neranda

Doc. dr. Gediminas KAZĖNAS,
Vilnius

Po Vilniaus rajono tarybos opozicinės centro dešinės frakcijos 2020 m. sausio 22 d. surengtos konferencijos Vilniaus rajono savivaldybės atstovai suskubo paskelbti savo atsakomąjį straipsnį, kuriame neva bando paneigti priekaištus[1]. Deja, tenka konstatuoti, kad, kaip ir ankstesniais kartais, toliau ciniškai ir atkakliai kartojami teiginiai, kuriais bandoma apmulkinti viešąją informacinę erdvę. Savivaldybės administracija yra puikiai įvaldžiusi demagogiją ir manipuliacinius mechanizmus, kuomet su tikra padėtimi nesusipažinę asmenys ir gali pagalvoti, kad čia vyksta puolimas prieš lenkų tautinę mažumą.

Savivaldybės atsakyme skelbiamų teiginių apie atidarytas naujas grupes ar pastatytas naujas švietimo įstaigas niekas neneigia. Tačiau faktas yra tas, kad tai nelabai atliepia ugdymo valstybine kalba poreikius. Pavyzdžiui, straipsnyje rašoma apie atidarytas naujas ikimokyklinio ugdymo grupes Nemėžio šv. Rapolo Kalinausko gimnazijos Grigaičių pradinio ugdymo skyriuje ir Pakenės Česlavo Milošo pagrindinėje mokykloje. Tačiau nutylima, kad ten ugdymas vyksta lenkų kalba. Tuo metu ten, kur jau seniai yra milžiniškas poreikis (Riešė, Avižieniai, Sudervė, Mickūnai ir kt.) atidaryti grupes valstybine lietuvių kalba, užsispyrusiai ir ciniškai ignoruojami tėvelių prašymai.

Savivaldybė tariamai džiaugiasi gyventojų skaičiaus didėjimu Vilniaus rajone ir tinklalapyje nurodo, kad keliasi daug naujakurių[2]. Tad neturėtų stebinti, kad jaunoms šeimoms reikia ir ugdymo įstaigų. Štai Avižienių seniūnijoje padaugėjo 2 314 gyventojų, Riešės – 594, Zujūnų – 454, Mickūnų – 224, Sudervės – 213. O štai Avižieniuose savivaldybė tik 2013 m. atidarė papildomas ikimokyklinio ugdymo grupes – po vieną valstybine kalba ir vieną lenkų ugdomąja kalbą (neseniai atidarė dar papildomai vieną grupę lietuvių ugdomąja kalba). Beje, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba dar 2014 m. po gyventojo skundo yra pripažinusi faktą, kad ten būta diskriminacijos apraiškų. Panaši situacija buvo ir Riešėje, kur apie 20 metų stovėjo nenaudojamas pastatas ir savivaldybė niekaip nesiteikė jo pritaikyti ir atidaryti darželio. Šiuo metu darželis yra visiškai užpildytas. O Sudervės seniūnijoje iki šiol nėra savivaldybės ugdymo įstaigos valstybine kalba (veikia tik Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos (toliau – ŠMSM) įsteigtas Buivydiškių mokyklos skyrius, kuriame telpa ir darželis, ir pagrindinė mokykla su apie 180 vaikų). Tuo metu Sudervės M. Zdziechovskio pagrindinės mokyklos Rastinėnų skyriuje, kuriame beliko vos keletas darželinukų, niekaip nepavyksta prisiprašyti, kad būtų papildomai įsteigtos grupės ugdomąja valstybine lietuvių kalba. Vietoje to 2020 m. sausio 31 d. Vilniaus rajono savivaldybės tarybos posėdyje po karštų diskusijų su opozicija valdančiosios daugumos balsais buvo patvir-

[1] Žr. ELTA, „Vilniaus rajono merė nesutinka su opozicijos priekaištais: tai ne tik Vilniaus rajono problema“, in: *Delfilt*, 2020 m. sausio 22 d. *Prieiga per internetą:* <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vilniaus-rajono-mere-nesutinka-su-opozicijos-priekaistais-tai-ne-tik-vilniaus-rajono-problema.d?id=83340869>.

[2] „Vilniaus rajono gyventojų skaičius ir toliau auga (papildyta)“, in: *Vrsa.lt* (Vilniaus rajono savivaldybės administracija), 2020 m. sausio 15 d. Prieiga per internetą: <https://vrsa.lt/index.php?1641416797&fbclid=IwAR1tJswDQ-T9OESfSqsa_l5K6woKdsHcNDkJ4hU-Sypp_TcUu-7nOIvqvAWs>.

tinta, kad ten atidaromos specialiųjų poreikių grupės lietuvių ir lenkų kalbomis ir paliekamas ikimokyklinis ugdymas lenkų kalba. Lietuviškai norintys ugdyti savo vaikus tėveliai ir toliau neturi, kur vesti savo vaikų. Labai panaši situacija buvo Ažulaukėje, kur taip pat buvo daug prašymų „įsileisti" lietuviškas grupes, tačiau savivaldybė pasirinko kelią uždaryti šį skyrių, dirbančius žmones atleisti iš darbo, o ne priimti lietuviams palankų sprendimą. Visą laiką, kaip ir dabar Rastinėnų atveju, buvo argumentuojama, kad neva „nėra poreikio". 2019 m. rugsėjo 1 d. ŠMSM Ažulaukėje atidarė skyrių, o dabar jame yra daugiau nei 60 darželinukų ir moksleiviukų. Šiuo metu Ažulaukės darželis yra užpildytas, jau yra eilė ir nuo rugsėjo 1 d. visi norintys ten nebegalės patekti.

Norime taip pat atkreipti dėmesį, kad pagal ŠMSM 2019 m. rugsėjo 1 d. duomenis apie mokinių skaičių visose Vilniaus rajono mokyklose, valstybine kalba ugdomų mokinių skaičius yra apie 30 proc. didesnis nei tautinės mažumos (lenkų) kalba. Ši tendencija nuolat auga. Nėra jokio pagrindo manyti, kad kitokios tendencijos yra dėl ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo. Kaip aukščiau minėtame savivaldybės atsakomajame straipsnyje pažymima: „[...] 2019–2020 metais Vilniaus rajono savivaldybės švietimo įstaigose sukomplektuotos 118 ikimokyklinio (iš jų 42 proc. – lietuvių ugdomąja kalba, 56 proc. – lenkų k. ir 2 proc. – rusų k.) ir 61 priešmokyklinio ugdymo grupės (iš jų 41 proc. – lietuvių ugdomąja kalba, 56 proc. – lenkų k., 3 proc.– rusų k.) [...]"[3].

Taigi apie švietimo valstybine kalba padėtį Vilniaus rajone tegu kalba patys už save faktai ir skaičiai!

[3] ELTA, *op. cit.*

Kviečia XXIII-ieji „Šalčios aleliumai"!

Š. m. balandžio 22 d. *Šalčininkų Lietuvos tūkstantmečio gimnazijoje (Šv. Jono Pauliaus II g. 3, Šalčininkai) vyks* ***XXIII-iasis Šalčininkų krašto ir taikos mokyklų vaikų meninės kūrybos festivalis „Šalčios aleliumai"****. Registracija nuo* ***8.30 val., pradžia 10.00 val.*** *Festivalio metu vyks ir mokinių piešinių konkursas-paroda.*

Tel. pasiteirauti 8 380 53912.

Šalčininkų Lietuvos tūkstantmečio gimnazijos bendruomenė

Trumpi prisiminimai apie prof. E. Gudavičių (1929–2020)– inžinierių

Išlydėjome Anapilin Edvardą Gudavičių – vieną žinomiausių Lietuvos istorikų, profesorių, akademiką, Lietuvos mokslo bei Lietuvos nacionalinės kultūros ir meno premijų laureatą, dviejų Lietuvos ordinų kavalierių. Taip pat ir inžinierių – kūrybingą, plačios techninės erudicijos specialistą.

Apie prof. E. Gudavičiaus – istoriko, palikusio gilius pėdsakus Lietuvos istorijos tyrinėjimo ir populiarinimo srityje, veiklą yra parengta nemažai straipsnių, apie tą veiklą galima spręsti ir iš gausios jo bei jo išugdytų istorikų kartos darbų bibliografijos. Šiame straipsnyje norėtųsi prisiminti Edvardo Gudavičiaus – inžinieriaus – darbus iki jam tampant istoriku bei jį kaip apie vieną iš Kraštotyros ir krašto kultūros pažinimo klubo „Alkas“ kūrėjų ir aktyvių jo dalyvių.

1953 m. baigęs Kauno politechnikos institutą, E. Gudavičius pradėjo dirbti inžinieriumi tuometinėje Kauno motorų remonto gamykloje (vėliau – Kauno staklių gamykla). 1959 m. jis persikėlė į Vilnių ir įsidarbino inžinieriumi technologu Specialiame konstravimo biure prie Vilniaus skaičiavimo mašinų gamyklos (vėliau – Skaičiavimo mašinų Specialus konstravimo biuras (SM SKB). Šiame biure jis dirbo beveik iki pat perėjimo dirbti į Lietuvos istorijos institutą 1974 m.

SM SKB E. Gudavičius dirbo inžinieriumi technologu, vėliau – Technologų skyriaus sektoriaus vadovu. Kaip prisimena buvę jo bendradarbiai ir pavaldiniai, E. Gudavičius buvo gabus, technines naujoves plačiai taikantis inžinierius, mokėjo kelias užsienio kalbas ir jomis naudojosi tiesioginiame darbe. Jis dalyvavo kuriant pirmo lietuviško skaičiavimo komplekso „Rūta“ mechaninius įrenginius, tobulinant jų gamybos technologijas. Buvę E. Gudavičiaus pavaldiniai prisimena jį kaip taktišką, tolerantišką vadovą, gebantį kvalifikuotai formuluoti užduotis ir reikalauti kokybiško jų vykdymo.

E. Gudavičius buvo vienas iš Specialiame konstravimo biure veikusio Kraštotyros ir krašto kultūros pažinimo klubo „Alkas“, tarp techninės pakraipos biuro darbuotojų gaivinusio istorinę Lietuvos atmintį ir plėtusio jų kultūrinį akiratį, kūrėjų. Kartu su klubo įkūrėju ir buvusiu ilgamečiu jo vadovu Steponu Lukoševičiumi bei keliais kitais entuziastais jis 1967 m. pradžioje parengė klubo veiklos programą ir planus, pats aktyviai dalyvavo ją įgyvendinant. Tiesa, taikantis prie to meto Lietuvos politinių realijų ir visuotinės partinės „priežiūros“, „Alkas“ iš pradžių buvo vadinamas humanitarinių žinių ir poilsio klubu.

Savo veiklą „Alkas“ pradėjo SM SKB darbuotojams rengdamas Lietuvos istorijos paskaitas, kurias ėmėsi skaityti inžinierius technologas E. Gudavičius, tuo metu – jau Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto studentas neakivaizdininkas. Skaitydamas paskaitas jis

Edvardas Gudavičius pasakoja ekskursijos po Vilnių metu, 1967 m. balandis

Kelionės po Aukštaitiją metu, 1968 m. rugsėjis

stebino bendradarbius puikia atmintimi, atmintinai cituodamas ilgus vokiškų metraščių ar kronikų tekstus. O mes, jo bendradarbiai, buvome įsitikinę, kad logiškai mąstyti, nagrinėti ir interpretuoti istorijos žinias jam padeda „pasikaustymas“ techninių mokslų srityje.

Lietuvos istorijos paskaitų ciklą pradėjęs nuo pirmų istorijos šaltinių žinių apie Lietuvą, nuo ikimindauginių laikų, apie karalių Mindaugą – daugiau politinį strategą, o ne sėkmingą karo vadą – E. Gudavičius parengė dvi paskaitas. Ir toliau – apie kitus Lietuvos valdovus, jų karo žygius. Įdomu, kad paskaitose jis įdomiai ir įtaigiai nagrinėjo ne tik mūsų valdovų kovines sėkmes ir nesėkmes, bet ir ūkinius, socialinius, tarptautinių ryšių bei kultūrinius ankstyvosios Lietuvos valstybės gyvenimo aspektus. Tik gaila, kad perėjus jam dirbti į Istorijos institutą paskaitų ciklas nutrūko, atrodo, priartėjus prie Liublino unijos laikų. Tiesa, „Alko“ veikloje jis dalyvavo ir jau nebedirbdamas SM SKB: apsilankydavo susirinkimuose, dalyvaudavo klubo rengiamose kelionėse.

Reikia pastebėti, kad neakivaizdžiai studijuodamas istoriją, E. Gudavičius nesinaudojo studentams neakivaizdininkams teikiama galimybe gauti apmokamas atostogas egzaminų sesijoms, o tam naudojo tiesioginio savo darbo atostogas. Jas dažnai praleisdavo ir Mokslų akademijos bibliotekoje ar Istorijos archyve. Ir tenka tik stebėtis, kad būdamas inžinieriumi ir vadovaudamas techniniam padaliniui, parengė istorijos srities diplominį darbą, tik jo galutiniam įforminimui panaudodamas tris apmokamas „studentiškų“ atostogų dienas. Kaip tuo metu komentavo kai kurie jo dėstytojai universitete, šis diplominis darbas prilygo istorijos mokslų kandidato (dabartiniais laikais – daktaro) disertacijai.

Tarp SM SKB darbuotojų E. Gudavičiaus paskaitos buvo populiarios, kartais susirinkdavo tiek klausytojų, jog sunkokai tilpdavo nedidukėje konstravimo biuro salėje. Ne mažiau populiarios buvo ir jo vedamos istorinės ekskursijos po Vilnių, pirmiausia – jo senamiestį.

Tuo metu (1967 m. ir vėliau) tokių ekskursijų beveik nebūdavo, „valdiški“ gidai paprastai aptarnaudavo užsieniečius, o jų pasakojimai neretai prasilenkdavo su tikrąja Lietuvos istorija. Kitokios buvo E. Gudavičiaus vedamos ekskursijos. Jis supažindino mus su svarbiausiomis istorinėmis Vilniaus vietomis – Gedimino pilimi ir jos prieigomis, Katedros ir Rotušės aikštėmis, senamiesčio gatvėmis ir gatvelėmis, išvedžiojo mus po senamiesčio kiemelius ir t. t. Jo pasakojimai būdavo įdomūs, konkretūs, paremti istoriniais faktais – nurodant datas ir asmenis, visada vaizdūs, o kartais – su jam būdingu subtiliu humoru, nevengiant įdomesnių istorinių ar buitinių smulkmenų, lengvų pasišaipymų ar senojo Vilniaus gyvenimo gandų. Vadovavo jis ir ekskursijoms už Vilniaus ribų – Trakuose, Kaune, Medininkuose, netgi Baltarusijoje ir Ukrainoje, taip pat dalyvavo pirmose „Alko“ rengiamose talkose Tolminkiemyje.

Į tolimesnes „Alko“ rengiamas istorines pažintines, įprastai trunkančias dvi dienas keliones E. Gudavičius vykdavo retai, tikriausiai dėl laiko stokos. O laiką jis tikrai mokėjo taupyti: prisimename, kaip pietų pertraukų metu, stovėdamas eilėje Skaičiavimo mašinų gamyklos valgykloje, jis beveik visada skaitydavo istorinės tematikos knygas vokiečių, lotynų, lenkų, rusų, kartais ir lietuvių kalbomis.

Vienos „Alko“ kelionės metu išsikalbėjome apie tai, kodėl jis ne iš karto ėmė mokytis istorijos, o įstojo į Kauno politechnikos institutą. Pasirodo, nors nuo jaunų dienų jį traukė humanitariniai mokslai, ypač istorija, tapti inžinieriumi jam patarė tėvas. Neva pokaris, neramūs, dvasine prasme smarkiai ribojami ir cenzūruojami laikai, o būdamas sąžiningas žmogus iš istorijos duonos nedaug teprivalgysi. Kitas reikalas – inžinierius: konkretus, apčiuopiamas ir geriau apmokamas darbas. Įvertindami ne taip seniai praėjusius ir mums dar pažįstamus laikus, dauguma bendrakeleivių tada pritarė profesoriaus tėvo mintims, nors dar dalinai tęsėsi vadinamasis „chruščiovinis atšilimas“.

Tikriausiai tos kelionės metu užsimezgė ir diskusija apie technokratus ir humanitarus. E. Gudavičius, tada dar pats būdamas technokratas, gynė humanitarus, nors jų atžvilgiu buvo ir gana kritiškas. Dalinai juos teisindamas jis teigė, kad technokratams yra lengviau – jiems rečiau tenka demonstruoti ar deklaruoti savo politinius ar ideologinius įsitikinimus, o vargšai humanitarai, dirbdami redakcijose, leidyklose, teatruose ar dėstydami aukštosiose mokyklose, privalo laikytis tam tikrų ideologinių „rėmų“ ir nuostatų, taikstytis su dvejopais – tikraisiais ir oficialiaisiais – požiūriais. Beje, tada jis gana kritiškai atsiliepė ir apie kai kuriuos savo kolegas istorikus, juos pavadinęs *ablaūchais*.

Jau žymiai vėliau, kai 2017 m. „Alkas“ šventė savo įkūrimo penkiasdešimtmetį, jau sunkiai bevaikščiojantis E. Gudavičius negalėjo dalyvauti minėjime ir pasveikino buvusius kolegas alkiečius per *skaipą*. Profesorius prisiminė pirmuosius „Alko“ veiklos metus, pasidžiaugė, kad į klubo renginius žmonės rinkdavosi norėdami daugiau sužinoti apie Lietuvos praeitį, vedami bendro kultūrinio smalsumo. Tas „Alko“ kelionių masiškumas, atviras jų dalyvių bendravimas su vietiniais žmonėmis ir gidais bei tarpusavyje jam paliko malonių prisiminimų. Atsisveikindamas profesorius palinkėjo mums sėkmės, o alkiečiai linkėjo jam sveikatos, jo pasisakymą palydėję plojimais.

Tokie būtų trumpi prisiminimai apie mus palikusį profesorių akademiką Edvardą Gudavičių – išskirtinio intelekto žmogų, technokratą ir humanitarą, įnešusį didelį indėlį į Lietuvos istorijos tyrinėjimus ir istorijos mokslo populiarinimą.

„Alko“ klubo vardu –
buvę E. Gudavičiaus bendradarbiai Skaičiavimo mašinų Specialiame konstravimo biure (SM SKB)
Danutė Deksnienė, Gediminas Bučiūnas

Petras Naraškevičius
(1940 02 24–2020 02 16)

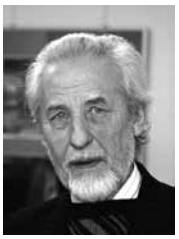

Lietuvos rašytojų sąjunga su giliu liūdesiu praneša, kad š. m. vasario 16 d. po ilgos ir sunkios ligos mirė rašytojas Petras Naraškevičius.

Petras Naraškevičius gimė 1940 m. vasario 24 d. Trakų kaime, Širvintų r. Mokėsi Vindeikių, Musninkų mokyklose, Panevėžio hidromelioracijos technikume. 1956–1957 m. dirbo Anykščių rajono laikraštyje „Kolektyvinis darbas“, 1957–1965 m. buvo laikraščio „Panevėžio tiesa“ redakcijos literatūrinis darbuotojas, skyriaus vedėjas. 1961 m. eksternu baigė Panevėžio 1-ąją vidurinę mokyklą. 1965–1972 m. buvo laikraščio „Tiesa“ korespondentas Panevėžio krašte, 1972–1993 m. – Dzūkijoje. 1979–1984 m. studijavo Lietuvos žemės ūkio akademijos (dabar – Aleksandro Stulginskio universitetas) Ekonomikos fakultete. 1995–1997 m. buvo laikraščio „Litas“ korespondentas, vėliau – laikraščio „Pietų Lietuva“, ėjusio 1995–2003 m., redaktorius. Jo kūryba buvo publikuota „Kultūros baruose“, „Nemune“, Lietuvos ir užsienio almanachuose, jos yra išversta į latvių, lenkų kalbas. Gyveno Alytuje. Nuo 1965 m. buvo Lietuvos rašytojų sąjungos narys.

P. Naraškevičius yra parašęs ir Valstybinėje grožinės literatūros leidykloje, o vėliau „Vagos“, „Minties“ ir „Žuvėdros“ leidyklose išleidęs miniatiūrų knygas: *Į saulę* (1959), *Gyvasis vanduo* (1978), *Beržų žydėjimas* (1964), *Žalias vėjas* (1984), *Miniatiūros* (2016), *Saulėtekio upėje* (Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005), *Širvintų grindinys*: esė ir miniatiūros (2014). Jis rašė ir vaikams: *Lapai šneka*: apsakymai vaikams (1960), *Žvaigždės skamba*: apsakymai vaikams (1963), *Andriuko žemėje* (1985). Petras Naraškevičius taip pat rašė apysakas ir apsakymus *Visą birželį nelijo*: apysakos ir miniatiūros (1988), *Didelio miesto gatvė*: apysaka (1969), *Ežerėlių akys*: apsakymai (1988), *Dzūkijos motyvai*: esė ir trumpos novelės (2005), *Angelas be vienos ausies*: trumpos novelės (2017), *Bobutės su guminiais batais* (2018) bei publicistiką: *Duona ir aritmetika*: publicistika (1988), *Alksniai prie Širvintos*: apybraižos (1990), *Plaukimas Širvinta iš vakardienos*: reportažas (2006), *Fotografija su geltona dėmele*: dokumentinės novelės (2006).

Rašytojas buvo 2001 m. konkurso „Visuomenės raidos pagrindas – reformos žmogaus labui“ laureatas, taip pat 2009 m. pelnė Alytaus miesto kultūros premiją.

Šv. Mišios už velionį aukotos vasario 18 d. Alytaus Šv. Angelų Sargų bažnyčioje, vasario 19 d. velionis palaidotas Pirmojo Alytaus kapinėse.

Lietuvos rašytojų sąjunga

Marija Naraškevičiūtė-Galvosienė
(1936 08 10–2020 02 19)

Geografė, mokytoja, kraštotyrininkė Marija Galvosienė, Musninkai, 2018 m. Jono Lučiūno nuotr. Nuotr. iš J. Lučiūno kn. „Širvintų krašto žmonės“, Vilnius, 2019, p. 51

Marija gimė 1936 m. rugpjūčio 10 d. Vindeikių kaime, Musninkų sen., Širvintų r., labai lietuviškoje šeimoje. Ji augo kartu su broliu Antanu, žinomu Lietuvoje teatro režisieriumi. 1953 m. baigė Vindeikių septynmetę mokyklą, 1957 m. – Ukmergės pedagoginę mokyklą, vėliau – neakivaizdines studijas Vilniaus pedagoginiame institute. Įgijo geografijos mokytojos specialybę. Nuo 1957 iki 2000 m. dirbo Širvintų r. Musninkų vidurinėje mokykloje. Buvo ištekėjusi už mokytojo Jono Galvoso, kuris net 22 metus direktoriavo vietos mokykloje. Jiedu išaugino tris vaikus: dukrą Akvilę, sūnus Irmantą ir Rimą. M. Galvosienė 1988 m. įsteigė kraštotyros muziejų, 2005 m. dalyvavo rengiant knygą „Musninkai. Kernavė. Čiobiškis“. Mokytoja buvo aktyvi Musninkų bendruomenės „Spindulys“ narė: sutikdavo miestelio svečius senojoje Musninkų varpinėje, papasakodavo apie Musninkus ir žymius krašto žmones.

Marija Naraškevičiūtė-Galvosienė paliko gilų pėdsaką ne vieno mokinio ir vietos gyventojo, besidominčio Musninkų apylinkių istorija, atmintyje.

Dėl mokytojos mirties reiškiame nuoširdžią užuojautą velionės šeimai ir artimiesiems.

Musninkų Alfonso Petrulio gimnazijos bendruomenė, Helena ir Leonas Vaicekauskai, Neringa Tuškevičienė, Jonas Lučiūnas, Juozas Vercinkevičius

Autorių dėmesiui

Dėkojame, kad skaitote Lietuvos istorijos žurnalą „Voruta“ ir internetinį laikraštį *www.voruta.lt*. Jeigu nusprendėte atsiųsti mums straipsnį, žinutę, pranešimą spaudai, prašytume laikytis šių reikalavimų:

• Rankraštis turėtų būti surinktas kompiuteriu (šriftai – *Times New Roman* arba *Palemonas*, dydis – 12 punktų, tarpai tarp eilučių – 1,5 linijos) ir suredaguotas, laikantis bendrinės lietuvių kalbos normų, kalbos kultūros taisyklių.

• Publikacijos apimtis turėtų būti ne didesnė nei 15 000 simbolių. Jei publikacija yra didesnės apimties, prašytume kreiptis į redakciją ir aptarti publikavimo galimybes.

• Prie straipsnių būtina pridėti literatūros sąrašą, pateikti archyvinių šaltinių nuorodas. Išnašos pateikiamos puslapio apačioje. Remtis bibliografinių duomenų pateikimo standartu.

• Nelietuviški asmenvardžiai ir vietovardžiai adaptuojami (nelotyniško pagrindo rašmenis vartojančių kalbų – transkribuojami) ir gramatinami. Adaptuotus nelietuviškus asmenvardžius tekste minint pirmą kartą, jie skliaustuose pateikiami ir autentiška forma pasviruoju šriftu.

• Rankraštį prašome siųsti elektroniniu paštu vorutosfondas@voruta.lt. Laiške būtina tiksliai nurodyti savo vardą, pavardę, pareigas, kontaktinio telefono numerį, elektroninio pašto adresą.

• Prie rankraščio pridėti iliustracijų (pvz., dokumentų faksimilių), fotografijų. Būtina nurodyti fotografijų autorių vardus ir pavardes, pateikti metriką (asmenys, vieta, data ir t. t.), pažymėti, kuriai fotografijai skirtas aprašas.

• *JPG* arba *TIF* formatu išsaugotas iliustracijas ir fotografijas prašome siųsti prisegtas prie laiško (atskirai nuo pagrindinio teksto) elektroniniu paštu vorutosfondas@voruta.lt.

Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ redakcija
El. paštas vorutosfondas@voruta.lt,
vorutosfondas@gmail.com.
Tel. 8 528 51266, mob. tel. 8 605 11117 (Aušra),
8 603 11117 (Irma).

Parama

Dėkojame paramą žurnalui skyrusiems:

- **Jadvygai ir Tadui Stommoms** (JAV) Vasario 16-osios akto signataro Donato Malinausko atminimui – 990,00 Eur;
- **Žiedūnai ir Viktorui Jenciams** (Rokiškis) Vasario 16-osios akto signataro Donato Malinausko atminimui;
- **Jonui Statkui** (Zujūnai, Vilniaus r.) – 100,00 Eur;
- **Jadvygai ir Jonui Purvaneckams** (Kernavė, Širvintų r.);
- **Marytei ir Česlovui Balandžiams** (Bagaslaviškis, Širvintų r.);
- **Dangutei Mikutienei** (Trakai).

„Vorutos“ redakcija

Mieli „Vorutos“ skaitytojai ir prenumeratoriai!

Lietuvos paštuose priimama žurnalo „Voruta“ prenumerata 2020 metams.

Prenumeratos kaina (indeksas 0135)

1 ketvirčiui 3,00 Eur
2 ketvirčiams (pusei metų) 6,00 Eur
3 ketvirčiams 9,00 Eur

Prenumeratos kaina pensininkams, neįgaliesiems, moksleiviams, studentams, mokytojams (indeksas 0136)

1 ketvirčiui 2,40 Eur
2 ketvirčiams (pusei metų) 4,80 Eur
3 ketvirčiams 7,20 Eur

Prenumerata nebepriimama likus mažiau nei mėnesiui iki žurnalo išleidimo datos. Gyventojų ir organizacijų užsakyti periodiniai leidiniai nurodytais adresais pristatomi kasdien, išskyrus sekmadienius, švenčių dienas ir kai kuriose kaimo vietovėse pirmadienius. Periodinių leidinių prenumeratą galima užsisakyti ir internetu – tinklalapyje **https://www.prenumeruok.lt/.**

„Vorutos“ redakcija